

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
(TASAVVUF)**

**TURHALLİ MUSTAFA EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ
VE
TASAVVUF ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Sare YILDIZ

Ankara–2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
(TASAVVUF)

TURHALLİ MUSTAFA EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ
VE
TASAVVUF ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Sare YILDIZ

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Ankara–2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
(TASAVVUF)

TURHALLİ MUSTAFA EFENDİ’NİN HAYATI, ESERLERİ
VE
TASAVVUF ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

.....

Prof. Dr. Mustafa AŞKAR

.....

Prof. Dr. İsmail KÖZ

.....

Tez Sınav Tarihi/...../.....

Ankara- 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI

GİRİŞ

A. Yaşadığı Döneme Genel Bakış	1
1. Siyasi ve Sosyal Hayat	1
2. İlmî, Kültürel ve Edebî Hayat	3
3. Tasavvufî Hayat	6
B. Tasavvufun Genel Dönemleri	10
1. Zühd Dönemi.....	11
2. Tasavvufî Dönem.....	11
3. Tarikât Dönemi	12
4. Mustafa Efendi'nin Mensup Olduğu Tasavvuf Ekolü.....	13
a. Nakşbendîlik	13
b. Nakşbendîlik'in On Bir Prensibi	17
1. Huş der Dem	17
2. Nazar ber Kadem	17
3. Sefer der Vatan	18
4. Halvet der Encûmen	18

5. Yâd Kerd	18
6. Bâz Geşt	18
7. Nigâh Dâşt.....	19
8. Yâd Dâşt	19
9. Vukûf-i Zamanî.....	19
10. Vukûf-i Adedî.....	19
11. Vukûf-i Kalbî	20
c. Müceddidiyye.....	22
C. Mustafa Efendi'nin Yaşadığı Yer Olan Turhal'a Genel Bakış.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TURHAL ŞEYHİ MUSTAFA EFENDİ (ö.1794)'NİN HAYATI

A. HAYATI	26
------------------------	-----------

II. TURHAL ŞEYHİ MUSTAFA EFENDİ'NİN TASAVVUFİ HAYATI VE ESERLERİ

A. HOCASI VE TASAVVUFA İNTİSABI	29
--	-----------

1. Ali el-Muradî.....	30
2. Eserleri.....	30

B. TÜRBEŞİ.....	31
------------------------	-----------

C. HALİFELERİ.....	35
1. Ahmed Kuddusi.....	36
a. Eserleri	42
2. Hicabi Abdalbaki.....	42
a. Eserleri.....	46
3. Şeyh Mehmet Baba	46
D. DEVLET ADAMLARIYLA İLİŞKİSİ.....	47
1. Gümüştop (Dazya) Köyü.....	48
E. HALK İLE İLİŞKİSİ	48
F. ESERLERİ	49
1. Mürşidü's-Salikîn.....	49
2. Mektup.....	51
3. Hadîs-i Erbâ'în Şerhî	52
4. Fi Beyani Fazileti Kelimeti't-Tevhid ve'l-İsmi'l-Celal	52

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

A. MÜRİD-MÜRŞİD	53
1. Bir Mürşid-i Kâmil'de Bulunması Gereken Özellikler.....	55
2. Bir Müridde Bulunması Gereken Özellikler.....	57

B. ZİKİR.....	60
C. RUH- NEFS ANLAYIŞI.....	66
1. Ruh.....	66
2. Nefs.....	69
D. RÜYA.....	72
E. TECELLİ.....	76
F. CEZBE.....	79
G. MURÂKABE.....	81
H. SEYR U SÜLÛK.....	85
İ. KALB.....	89
1. Kalbin Makamları.....	92
J. ÜVEYSÎLİK.....	94
1. Üveysîlik'in Çeşitleri.....	94
SONUÇ.....	97
ÖZET.....	99
BİBLİYOGRAFYA.....	100
EKLER	
1. Mustafa Efendi'nin Eserleri'nden Bazı Bölümler.....	128
2. Mustafa Efendi'nin Türbesi'nden Bazı Görüntüler.....	127

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser.
agm.	: Adı geçen makale.
as.	: Aleyhisselâm.
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
cc.	: Celle celâluh.
çev.	: Çeviren.
Ef.	: Efendi.
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
h.	: Hicrî.
Haz.	: Hazırlayan.
Hız.	: Hazreti.
İBB.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
Ktp.	: Kütüphanesi.
m.	: Miladî.
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
müt.	: Mütercim.

MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
nr.	: Numara.
s.	: Sayfa.
sad.	: Sadeleştiren.
sav	: Sallalâhu aleyhi ve sellem.
ss.	: Sayfalar arası.
SÜL.	: Süleymaniye.
TC.	: Türkiye Cumhuriyeti.
Ter.	: Tercüme.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vb.	: Ve benzeri.
vr.	: Varak.
yy.	: Yüzyıl.

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Salât ve selâm adı Ahmed, Muhammed olan, övülen, Haşimî kabilesine mensub, Nebîmiz üzerine olsun. Salât ve selâm dinî celilî İslâm'a yardım eden, azîz olan, Sahabe-i Kirâmın üzerine olsun. Salât ve selâm rükûsunu, secdesini yaparak, sülûkunu meslek edinmekle yetinenler üzerine olsun.

Araştırmanın konusu olan mutasavvıfımız Mustafa Efendi, XVIII. yüzyıl önemli şahsiyetlerinden biridir. XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devletinin hızlı bir şekilde çöküş döneminin devam ettiği bir yüzyıldır. Osmanlı içte ve dışta birçok saldırılara maruz kalmaktadır. Devletin bünyesinde bulunan birçok kurum iflas etmiş durumda olup, gerçek işlevlerini yerine getirememektedir. Bunlardan bir tanesi de Anadolu'ya İslâmiyet'in yayılmasında büyük bir etkisi olmuş olan tarikatlar da gerçek işlevlerini yerine getirememektedir. Ayrıca özellikle ulemâ ve devletin zengin kesimi, zevk ve eğlencenin arasında kendilerini kaybetmiş durumdadırlar. İnsanlar dünyevî yaşantılarında tasavvufun inceliklerini unutmuş, artık tasavvuf, edebiyat, şiir tamamen dünyalık eğlenceler için yazılır, okunur hale gelmiştir.

Böyle bir karışıklık içerisinde dünyaya gelen Mustafa Efendi yapmış olduğu irşad faaliyetleriyle, imar ettiği binalarla, yetiştirdiği talebeleriyle önemli mutasavvıflarımızdan birisidir. Yaşadığı zamanda hem devlet ricâlinin hem de halkın teveccühünü kazanan Turhallı, keşf ehlinden olup sürekli manevi âlemde Peygamberimiz'le görüşen birisidir. Buna karşın Turhallı hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Bu gün itibariyle yaşadığı ve türbesinin de bulunduğu yer olan Turhal'da, Mustafa Efendi hakkındaki bilgilerin hemen hepsi kulaktan dolma, halk arasında dolaşan menkıbe türü bilgilerdir.

Çalışmada kulaktan dolma bilgilerin yerine Mustafa Efendi'nin kendisinin kaleme aldığı eserlerle, hakkındaki rivayetleri bir araya getirmeye

alışıldı. Bunu yapmakta ki amaç, yıllar sonra gerçek bir Allah dostunun ve tasavvuf ehli bir insanın hayatını aydınlatmaya çalışmaktır. Böylece bir nebze de olsa halkımız arasında gerçekmiş gibi dolaşan yanlış bilgilere sayfa aralamaktır. Ayrıca Mustafa Efendi'nin kendi tabiriyle "Allah-u Teâlâ'ya ulaşmak isteyenlerin şevki artsın diye" O'nun hayatının kapalı kalan yerleri açıklanmaya gayret edilmiştir.

Çalışma iki ana bölümde ele alındı. Birinci bölümü iki genel başlık altında inceledik.

Birinci kısımda hayatına ve eserlerine yer verdik. İkinci kısımda ise tasavvufi hayatı başlığı altında hocası tasavvufa intisabı, türbesi ve halifeleri bilgi sunduk.

İkinci bölümde ise "Mustafa Efendi'nin Tasavvuf Anlayış" altında Mustafa Efendi'nin bazı tasavvufi kavramlar hakkındaki dşce ve yorumlarına değinmeye çalıştık.

Bu çalışmanın oluşmasında duygu ve düşünceleriyle bizleri aydınlatan başta hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na, çalışmamızın bu seviyeye gelmesinde engin tecrübe ve tavsiyeleriyle, değerli zamanını bize ayırarak her türlü konuda yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a, bize kütüphanesinin kapılarını açarak, düşünceleriyle bizi yönlendiren hocam Doç. Dr. Kadir zkoşe'ye, elindeki eşsiz bilgileri bizimle paylaşma cömertliğini gösteren hocam Ar. Gör. Ahmet Cahit Haksever'e ve araştırmanın her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşime en derin şükranlarımı sunarım.

Çalışma ve gayret bizden, başarı ise bizleri eşsiz şekilde yaratan Yüce Rabbimiz'dendir.

Sare YILDIZ

Ankara 2006

GİRİŞ

A. Yaşadığı Döneme Genel Bakış

1. Siyasi Ve Sosyal Hayat

XVIII. asır Osmanlı Devleti'nin yönetimi açısından sıkıntılı olduğu bir dönemdir. Bu asırda yedi padişah tahta çıkmıştır. Bu dönemde tahta geçen padişahlar şunlardır: II.Mustafa (1695-1703), III.Ahmed (1703-1730), I.Mahmud (1730-1754), III.Osman (1754-1757), III.Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamit (1774-1789), III.Selim (1789-1807).

Osmanlı eski gücünü kaybetmiş olmakla beraber, yine de gerek toprakların genişliği gerekse siyasi yönden devletlerarası dengede önemli yeri olan büyük bir devlettir. Geniş bir coğrafyada bulunan; devletin sınırları içerisinde yaşayan nüfus çok karışık bir yapıya sahiptir. Bunlar çeşitli din, ırk, dil ve mezheplerden meydana gelmektedir. Bu karışıklık içerisinde Türkler, devletin sahibi ve asıl unsurunu oluşturuyordu. Bunun yanı sıra geri kalan gruplar da kendi din, kültür ve mezheplerini serbestçe yaşıyorlardı. Müslüman olmayan kişiler devlet yönetiminde görev alamaz, askerlik yapamazdı. Ancak devletin her türlü imkânından yararlanırdı. Devletin başında geniş yetkiye sahip bir padişah bulunurdu. XVII. yüzyılın başlarına kadar padişahlık babadan oğula geçerdi. Ancak bu tarihten sonra, Osmanlı ailesinin en yaşlı üyesi padişah olmaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı padişahı devletin yöneticisi olduğu gibi 1517'den itibaren aynı zamanda bütün Müslümanların da halifesi durumundaydı.¹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi çok büyük ve çok değişik milletlerden oluşan etnik grupların olmasına rağmen devletin sosyal yapısında eşitsizliğe dayalı bir aristokrat sınıfı yoktur. Müslüman olmak şartıyla herkes

¹ Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Çağ Yayınları), c.XI., İstanbul, ss.203-204.

devlet hizmetlerine girebilir ve en yüksek makamlara çıkabilir. Ayrıca ister Müslüman, isterse gayr-i müslim olsun herkes adalet yönünden eşittir.²

Padişah'tan sonra devletin en yüksek yöneticisi sadrazamdır. Sadrazam, padişah olmadığında, padişaha vekâlet etmektedir. Sadrazamdan sonra en büyük yetkili Şeyhülislâm'dır. Şeyhülislâm, ulemâ sınıfından seçilir, işlerin şer'iate uygun olarak yapılmasını sağlamakla görevlidir. Devletin en büyük kurumu ise divandır. Divan, yüksek rütbeli devlet adamlarından meydana gelen, bir nevi bakanlar kurulu görevindedir. Her türlü devlet işleri burada görülür ama son karar sadrazamındır.³

XVII. yy'dan sonra Osmanlı Devleti sürekli bir gerileme eğilimindedir. Bunda devletin malî ve ekonomik yönlerden zayıflaması, devlet teşkilatının bozulması, ordunun ve eğitim kurumlarının yenilenememesi, ulaşım zorlukları gibi birçok sebep bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa'nın ekonomik, siyasi, askeri...vb. yönlerden güçlenmesi, buna karşın Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda bir duraklama ve gerileme dönemine girmiş olması önemli rol oynamaktadır. Ülkenin içerisinde meydana gelen ayaklanmalar, birçok isyanlar, dışta yönetim zaafından yararlanmak isteyen devletlerin meydana getirdiği birçok karışıklık yaşanmış ve bunlar Osmanlı'yı çok zor duruma düşürmüştür.⁴ İçteki bu isyanlar devletin zayıflamasına sebep oluyordu. Devlet, çağın gelişen devletlerarası ilişkilerine de ayak uyduramıyor ve yararlanamıyordu. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılın değişen ve gelişen dünyasında dış siyasette gerçekçi olmayan, isabetsiz kararlar neticesinde devlet büyük zararlar görüyordu. Osmanlı'nın yabancı ülkelerde daimi elçileri bulunmadığından, dünyadaki gelişmeleri daha çok İstanbul'da bulunan Avrupa ülkelerinin elçilerinden öğreniyordu. Ancak bu elçiler de ülkelerinde olan gelişme ve bilgileri, kendi menfaatleri doğrultusunda istediği kadarını veya yanlış bilgi veriyordu. Yani devletin bir dış haber alma sistemi

² Nuri Ünlü, *İslâm Tarihi*, (MÜİFY), 1994 İstanbul, s.380.

³ Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Çağ Yayınları), c.XI., İstanbul, ss.204-205.

⁴ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmp. Tarihi*, (Zuhurî Danişman Yayınları), İstanbul 1995, c. X, s.159.

bulunmuyordu. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren, devleti içine düştüğü bu kötü durumdan kurtarmak için başta orduda olmak üzere birçok ıslahat hareketleri düzenlenmiştir. Ancak bu ıslahatların hemen hepsinde Avrupa'nın etkisi görülmektedir. Bu yüzden yapılan ıslahatlarda ulemâ sınıfının tavrını, yeniçerilerin menfaatlerini hesaba katmak zorunda kaldıklarından, aynı zamanda bu hareketler genelde bir kadro meselesi değil de kişisel hareketler olduğundan yapılan yenilikler istenilen ölçüde köklü ve sürekli olmamıştır.⁵

Bu olaylarla birlikte Osmanlı Devleti güçsüz duruma düşmüş ve birçok toprak kaybına uğramıştır.⁶ Osmanlı sürekli ardı ardına savaşlar geçirmiş ve ciddi yenilgiler almıştır. Özellikle Karlofça Antlaşması (1699)'yla Osmanlı padişahları ve devletin ileri gelenleri içte ve dışta, geri kalışın sebeplerini araştırmaya çalışmışlar ve Batı'ya bağlı olarak çeşitli reformlar yapmışlardır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yedi padişah tahta çıkmış olup, bunlardan yenilikçi olan I. Mahmud (1730–1754), I. Abdülhamit (1774–1789) ve III. Selim gibi padişahların yanında Damat İbrahim Paşa gibi sadrazamlar da birçok ıslahat yapmıştır. Ancak hedeflenen amaca ulaşamamışlardır.⁷ Çünkü bu ıslahatlar kişilerle sınırlı kalmış, onların tahttan inmeleriyle son bulmuştur.

2. İlmî, Kültürel Ve Edebî Hayat

Bu yüzyıl daha önceki yıllara göre ilmî, kültürel ve edebî hayatta bazı değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Osmanlı her anlamda kendi kendine yeterlilik politikasını bırakarak Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu yüzden birçok alanda ıslahatlar yapılmıştır. Ayrıca müsbet ilimlere doğru bir eğilim baş gösterirken, Osmanlı âlimlerinin ilgi alanları da genişlemiştir. Fikrî, felsefî ilimlerin yanında, Tasavvuf, Kelam, Fizik, Astronomi, Matematik

⁵ Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (Çağ Yayınları), c.XI., İstanbul, ss.205-206.

⁶ Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet Matbaa-i Osmaniye*, c.I, İstanbul 1302/1885, s.27; Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik XII / XVIII. yy.*, (Suf Yayınları), İstanbul 2004, s.85.

⁷ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, (İnsan Yayınları), ss.56-57, İstanbul, Haziran 2003.

gibi ilimlerle de ilgilenilmeye başlanmıştır.⁸ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, ıslahatlar padişahlarla sınırlı kalmış ve devlet politikası haline gelmemiştir. Ayrıca bilim-teknikte Avrupa'yı yakalayalım derken Avrupalı yaşantıyı taklitten öteye geçilememiştir. III. Ahmed'in gözde veziri ve damadı Damat İbrahim Paşa ile birlikte devletin çöküşüne dur demek için bir ıslahat ve yenilik yapılmıştır. Bu döneme Lâle Devri (1718–1730) denmektedir. III. Ahmed "Necip" mahlasıyla şiir yazan bir padişahtı. Damat İbrahim Paşa'da şiiri ve şairleri seven bir kişiydi. Bu yüzden bu dönemde birçok şair yetişmiştir. Damat İbrahim Paşa bu şair ve edipleri saraya topladı, bol ikramlarda bulundu. Ayrıca duraklama ve gerileme döneminin rekoru denebilecek seviyede inşaat faaliyetleri yaptırdı. Bu faaliyetlerin içerisinde birçok camii, medrese, han, çeşme... vb. yapıtlar vardır. Bunlara ek olarak; çinicilik, kuyumculuk, kaşıkcılık, okçuluk, müzehhiplik-nakkaşlık için kurslar açıldı, atölyeler kuruldu. Damat İbrahim Paşa ilk matbaayı kurarak birçok tarihi eseri Türkçe'ye çevirttirdi.⁹

Bu devirin önemli ıslahatlarından bazıları şunlardır:

- Matbaanın kurulması,
- Bazı Avrupa ülkelerinde elçilikler açılması,
- Avrupa tarzı mimari eserlerin yapılması,
- I. Mahmut zamanında halk kütüphanelerinin açılması,
- Bazı müsbet ilimlerde tercümelerin yapılması.

Savaşlardaki yenilgileri unutturmak için III. Ahmed "sulh ve sukûn devri" açıp bütün İstanbul'u buna ortak etme yoluna girdi. Yani İstanbul'da dokuz yıl barut kokusu, kan lekesi görülmemeye başlamış, fikirlerde nezaket, edebiyat ve sanatta ilerleme, kıyafetlerde değişiklik yapılmıştır. Ayrıca israf

⁸ Bkz. Büyük Larousse, (Milliyet), Lâle Devri maddesi, c.XIV., ss.7334-7335.

⁹ Aynı yer.

ve sefâhat diz boyu olmuştur. Her tarafta altın ve gümüş eğerler, elmas ve yakutlarla süslü alınlıklar özellikle zengin kesimlerde artmaya başlamıştır. Kışın helva sohbetleri, yazın mesirelerde, lâle ve gül bahçelerinde şiirle, musıkîyle edebiyatla eğlence ve zevk içerisinde geçen günler birbirini kovalamaya başlamıştır. İbrahim Paşa bu israf çılgınlığının önüne geçmeye çalışmış ama engel olamamıştır. Çünkü bu eğlencelere sadece zenginler katılıyordu. Fakir halk ise bu durumdan aşırı derecede rahatsız durumdaydı.¹⁰

Lâle çiçeğine karşı hastalık derecesine varan bir tutku başlamıştı. Dünyanın her tarafından getirilen lâleleri görmek isteyen kişiler bahçeden bahçeye koşuyorlardı. Sadece İstanbul'da kısa bir zaman içerisinde sekiz yüz otuz dokuz çeşit lâle yetiştirilmiştir. Tasavvuf ve hikmetli şiirler yolundan çıkartılarak, dünya zevkleri anlatılmaya başlanmıştır. Yukarıdaki gelişmelere ek olarak, Osmanlı minyatürü bu dönemde üstün yapıtlar türetmiştir. Bu dönemin en önemli sanatçısı olan Levnî (ö. 1733)'den sonra geleneksel Türk resmi, yerini saray ressamlığı olan yabancı ressamların da etkisiyle batı resmine bırakmıştır.¹¹

Devlet ricâlinin gelişme adına yaptıkları bu çalışmalara rağmen devlet bir yandan geriliyordu. Fakir Anadolu halkı ise zenginlerin o sefahatlerine karşın ekmek bulamıyor, zalim valilerin zulümleri altında eziliyorlardı. Vergiler halkın kaldıramayacağı kadar yüksek olduğundan bir çok ihtilal oluyor, devlet ricâlinden birçok kişi öldürülüyordu. Bu sıkıntıların yanında tabî ki devletin bu israf ve sefahatinden rahatsız olan devlet adamlarının sayısı da gün geçtikçe artıyordu. Bu gelişmelerin arkasından Patrona Halil İsyanı'yla birlikte Damat İbrahim Paşa boğulmuş, (ö.1143/1730) III. Ahmed de tahtan indirilmiştir. Ne var ki, bu gelişmelere rağmen devletin gerilemesinin önüne kesinlikle geçilemiyordu.¹²

¹⁰ Bkz. Yeni Rehber Ansiklopedisi, (Türkiye Gazetesi), Lâle Devri maddesi, c.XII., 1993 İstanbul, ss.380-381.

¹¹ Bkz. Büyük Larousse, Lâle Devri maddesi, c.XIV., ss.7334-7335.

¹² Bkz. Yeni Rehber Ansiklopedisi, ss.381-382.

Matbaanın kurulmasıyla mûsbet ilimlerde bazı eserleri tercüme ederek halkın aydınlanmasına katkı sağlamak amaçlanmıştı. XVIII. yüzyılda medreselerin ıslahı da önemli konulardan biridir. III. Ahmet ve I. Mahmut medreselerin ıslahı için, ehil olmayan kişilerin müderris olmaması için çeşitli çalışmalar yapmışlar ama başarılı olamamışlardı. Ancak dinî eserlerin matbaada çoğaltılmasına izin verilmemiştir. Ayrıca XVII. asra göre hem dinî, hem de ilmî yazılar azalmıştır. Sadece bazı tercüme, tefsir, hâdis kitaplarına şerh ve haşiyeler yazılmıştı. Diğer taraftan batı ilim âlemi her sahada geniş adımlarla ilerlemiş ve hala da ilerlemeye devam etmektedir.¹³

Kültürel hayatta da dışa açılmaya başlayan Osmanlı Toplumu, Avrupa'yı her alanda, körü körüne taklit etmeye başlamıştır. Giyimiyle, kuşamıyla, konuşmasıyla bu taklitçilik kendini hissettirmeye başlamıştır.¹⁴

Edebî alanda ise; yavaş yavaş Osmanlı şiirindeki İran etkisinden kurtulup, aruz vezni yerine hece vezniyle şiirler yazılmaya başlanmıştır. Yukarıdaki saydığımız birçok olumsuzluklara rağmen, bu yüzyılda birçok önemli şair yetişmiştir. Ayrıca bu dönemde na't yazan şairlerin de çok olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yetişen önemli na't şairleri; Kâmi (ö.1134/1721), Nazîm (ö.1140/1727), Rasih (ö.1144/1731), Vahit Mahtumî (ö.1145/1732), İzzet Ali Paşa (ö.1150/1737)'dir.¹⁵

3. Tasavvufî Hayat

Tasavvuf; kelime olarak Arapça, yün (suf) giymek, saf olmak, ilk safta bulunmak, suffa ashâbı gibi yaşamak vb. anlamlara gelmektedir.¹⁶ Terim olarak İslâm'ıHz. Peygamber gibi yaşamaya çalışmak demektir.¹⁷

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi XVIII. Yüzyıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.IV, II. Kısım, Ankara 1995, s.522.

¹⁴ Ünlü, age., s.382.

¹⁵ Uzunçarşılı, age., s.541.

¹⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, (Rehber Yayınları), Ankara 1997, s.689.

¹⁷ Cebecioğlu, age., s.696.

Gerçekte Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda tasavvuf, kelime ve sistem olarak yoktu. O'nun zamanında yaşayan insanlar Hz. Peygamber'le arkadaş olmaları, O'nunla aynı zamanda yaşamaları sebebiyle "sahabî" diye isimlendirilmiştir. Sahabîlere yetişenlere ve onlarla konuşanlara "tâbiûn", tâbiûnla konuşan ve onlarla aynı zamanda yaşayanlara da "tebeu't-tâbiîn" diye isimlendirilmiştir.¹⁸

Daha sonraları halk bazı konularda ihtilafa düşmeye başladı. Bu insanlardan bazıları dinî sorumluluklarda daha dikkatli ve hassasiyetle davranıyorlar, dinî vecibeleri yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bunlara ilerde de temas edeceğimiz gibi "âbid", "zâhid" adları verilmeye başlandı. Böylece insanlar gruplaşmaya başlamış ve kendi mezheplerinin, gruplarının hak olduğunu iddia etmişlerdir. Davranışlarına göre "âbid", "zâhid", "sufî" ve "mutasavvıf" isimleriyle anılmışlardır. Bunlardan sufî ismiyle ilk anılan kişinin Ebu Hâşim el-Kufî (ö.150/767) olduğu rivayet edilmiştir.¹⁹

Sufî kelimesinin nereden geldiği hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Hz. Peygamber'in mescidinin yanında oturan "suffa ehlinden" geldiği söylenmektedir. Namazda ilk safta duranlara "saff-ı evvel" dendiğinden buradan geldiğini iddia edenler de vardır. Sufâne isimli bir bitkiden geldiği, "safâ" (safîye: temiz oldu) kelimesinden geldiği gibi farklı rivayetler vardır.²⁰

Tasavvufî Hayat ise; dünyadan tamamen el etek çekmemek şartıyla dünyalık istekleri bir kenara bırakıp²¹, kulluk şuurunu yerine getirmek için, Hakk'ın da halkın da sevgisini kazanmak ve o şekilde yaşamaya çalışmaktır.²² Başka bir deyişle, kalbin Allah'tan başkasıyla alâkasını kesmesidir. Kişinin zikrullah ile kendinden geçip Yaratan'ını dinlemesi, emr-i ilâhiye ve Hz.

¹⁸ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (AÜİFY), Ankara 1991, ss.1-5.

¹⁹ Kâmil Yaylalı, *Mevlâna'da İnanç Sistemi*, (Sebat Ofset), Konya 1974, ss.9-12.

²⁰ Altıntaş, age., ss.2-4.

²¹ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, (Elif Matbaacılık), Ankara 1972, s.145.

²² H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Neşriyat), İstanbul 2004, ss.17-18.

Muhammed (sav)'ın sünnetine tabi olarak onunla amel etmesi demektir.²³ Yani kalbi tasfiye etmek, beşeri ve nefsânî sıfatın ateşini söndürmek, iyilikleri alışkanlık haline getirmek, zorluğa katlanmaktır.²⁴ Tasavvufun başında Allah'ı bilmek, sonunda ise O'nu birlemek vardır.²⁵

Tasavvufun konusu insandır, insanlıktan, insanın mânen yetişmesinden bahseder. Kişinin kendi nefsiyle olan ilişkisinde lazım olan bilgiyi, Rabbi ile olan ilişkisinde kendisine yararı olacak ve zarar verecek şeylerden uzak durmasını öğretmek suretiyle İslâm'ın özünü açıklar.²⁶ Gerçekte tasavvuf kişiyi öncesiz ve sonrasız olana götürür. Yani Allah Teâla'ya ulaştırır.²⁷ Tasavvuf ahlâktır, gönül terbiyesidir, ruh temizliğidir. İnsanın iç dünyasının güzelleşmesi, neticede Rabbi'ne âşık olmasıdır.²⁸

Tasavvuftaki amaç ise; ahlâkın kemâl derecesine yükselebilmesi için her konuda Hz. Peygamberin gittiği yoldan gitmek, insan-ı kâmile ulaşmak, Kur'an ahlâkıyla, Rasûlullah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Yani her türlü dünyevi kaygıdan uzak, Allah'ın rızası için çalışmaktır. Tasavvufta fayda ise, nefsin isteklerinden arınarak insan-ı kâmil olması ve kulun Mevlâ'sına layık olmaya çalışmasıdır.²⁹

Genel olarak bizim ele aldığımız XVIII. yüzyılda Osmanlı Padişahları ve tarikat liderlerinin ilişkileri şu şekildedir: XVIII. yüzyılın başlarında devletin başında bulunan III. Ahmed (1703-1730), Şeyh Nûreddin Cerrâhî

²³ M.Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlak*, (Seha Neşriyat), c.II, İstanbul, s.23.

²⁴ İsmail Çetin, *Mü'minin İstikameti Velinin Kerametidir*, (Dilara Yayınları), Isparta 2005, ss.80-81.

²⁵ Mehmet Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif'te Tasavvuf*, (Akademi Kitabevi), İzmir 1993, s.10.

²⁶ Muhammed Şeyda el-Cezerî, *Tasavvufun Sırları*, ter. İbrahim Öztürk, (Zaman Yayıncılık), İstanbul, s.18.

²⁷ Titus Burckhard, *İslâm Tasavvuf Dokrine Giriş*, (Kitabevi Yayınları), İstanbul 1995, s.15.

²⁸ Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, (Dergâh Yayınları), İstanbul 2002, s.16.

²⁹ Osman Bedrüddîn Erzurûmî, *Sohbetler I*, (Marifet Yayınları), İstanbul 1994, s.63.

(ö.1134/1721)'nin sohbetlerine katılmıştır. Cerrâhîlik'ten³⁰ feyz alan III. Ahmed, Nûreddin Cerrâhî'ye irşad faaliyetleri için bir konak hediye etmiştir. Ayrıca şair ve edip olan III. Ahmed yazmış olduğu dört el yazması Kur'an-ı Kerim'den birisini Nûreddin Cerrâhî'ye sevgisinin karşılığı olarak vermiştir. Ayrıca III. Ahmet, Mevlevîliğe³¹ de büyük bir sevgi duymaktadır. Çünkü Damat İbrahim'in yaptırmış olduğu medresede Mesnevî okutulmasında izin vermiştir. Kısaca III. Ahmed tasavvuf şeyhlerine değer vermiş ve onlara değişik şekilde iltifatlar göstermiştir.³²

III. Ahmed'in yerine geçen I. Mahmud (1730-1754), Halvetîlik'ten³³ feyz almıştır. Ayrıca Bursa Kâdirî Şeyhi Mehmed Şerâfeddin Efendi (ö.1146/1733)'yi hacca gitmek için İstanbul'a geldiğinde saraya davet etmiş ve O'na iltifatlarda bulunmuştur. Yani tekkeler I. Mahmud zamanında da gerekli desteği görmeye devam etmiştir.³⁴

Daha sonra III. Osman (1754-1757) tahta geçmiş ve Raûfîlik'ten³⁵ feyz almıştır. III. Osman, Râûfî şeyhi Ahmed Raûfî'yi sık sık ziyaret etmiş ve O'nun hayır duasını almıştır.³⁶

III. Osman'ın yerine geçen III. Mustafa (1757-1774), şeyhlere ve tarîkat liderlerine değer vermiş, onları sık sık sarayda ağırlamıştır. Ayrıca bazı

³⁰ Cerrâhiyye: Nureddin Muhammed Cerrâhî'nin (ö.1134/1721) kurduğu Ramazaniyye-i Halvetiyye'nin kollarından olan bir tasavvuf okuludur. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s.180.

³¹ Mevleviyye: Mevlânâ'ya atfedilen ama oğlu Sultan Veled (ö.712/1322) tarafından kurulmuş bir tasavvuf okuludur. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s.506.

³² Muslu, age., ss.568-569.

³³ Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin Ömer b. Şehy Ekmelüddin Lahcî (ö.1349 veya 1397) tarafından kurulan tasavvuf okuludur. Bkz. Şamil İslâm Ansiklopedisi, Halvetiyye maddesi.

³⁴ Muslu, age., ss.570-572.

³⁵ Raûfîlik, Seyyid Ahmed Raûfî (ö.1170/1756-7) tarafından kurulmuştur. Ramazaniyye-i Halvetiyye'nin kollarından olan bir tasavvuf okuludur. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.589.

³⁶ Muslu, age., s.572.

resmî açılışlara tasavvuf liderlerini davet etmiş ve onlara dua ettirmiştir. Tekke şeyhlerini ziyaret etmiş ve onlara çeşitli hediyeler vermiştir.³⁷

I. Abdülhâmit (1774-1789), Nakşbendiyye'ye bağlı bir padişaktır. Ayrıca sadrazamlarından Mehmed Paşa, Turhallı Mustafa Efendi'ye intisab etmiştir. İkisi de Mustafa Efendi'ye derin sevgi ve saygı duymaktadırlar.³⁸

III. Selim (1789-1807) ise Mevlevîlik'ten çok etkilenmiştir. Tahta ilk çıktığında bütün çelebilerin daha önceleri olduğu gibi askerlikten muaf olduğunu ilan etmiştir. Özellikle Mevlevî'lerin sık sık musıkî toplantılarına katılmıştır.³⁹

Özet olarak ifade edersek; Bu yüzyılda Osmanlı padişahları, daha önceki asırlarda olduğu gibi tarîkat liderlerine büyük sevgi beslemişlerdir. Onlara her türlü yardımda bulunarak, çeşitli vesilelerle iltifatlar etmişler, hediyeler vermişlerdir. Buna karşın genel olarak tarîkat liderleri de padişahlara saygı duymuşlar, devletin sıkıntılı zamanlarında yanında olmuşlardır. Özellikle savaşlara katılarak askerlere nasihat ederek onları motive etmişlerdir. Ayrıca halka savaşlara destek konusunda, vaaz ve nasihat etmişlerdir.

B. Tasavvufun Genel Dönemleri

Tasavvufu genel olarak üç dönemde incelemek mümkündür. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1. Zühd Dönemi (h.I-II. yy).
2. Tasavvuf Dönemi (h.III-VI. yy ve ortaları).
3. Tarîkat Dönemi (h.VI yy ortaları).

³⁷ Muslu, age., ss.573-574.

³⁸ Muslu, age., ss.574-575.

³⁹ Muslu, age., ss.575-577.

Şimdi bu dönemleri kısaca açıklamaya çalışalım:

1. Zühhd Dönemi: Bu dönem Asr-ı Saadet’le başlayıp, hicrî ilk iki (m.VII. ve VIII. yy) asrı içine alır. Bu dönemler arasında zâhidler, yaptıkları ibadetlerde dünyaya sırt çevirmeleri ve her türlü zâhidâne yaşantılarında Allah’ın rızasını kazanarak cennete girme ve cehennem azabından kurtulma gayesini taşımışlardır. Yani onların yaşantılarında hâkim olan duygu ve düşünce cehennem korkusu ve cennette Allah’ın cemâlini müşâhede etme ümidi idi. Kısaca korkuya dayalı zühhd hayatı hâkim idi. Bu anlamda korkuya dayalı anlayışın en önemli temsilcisi Hasan-ı Basrî (ö. 110/727)’dir.⁴⁰ Bu zamanın zahidliğinin en önemli merkezi de Basra’dır. Hicrî II.ci asrın en meşhur zâhidlerinden birisi de Râbiatü’l-Adeviyye (ö.135/752)’dir. O’nun düşüncelerinin hareket noktası cennet arzusu, cehennem korkusu değil, doğrudan Allah’ın aşkıdır. Yani Râbiatü’l-Adeviyye tasavvuf tarihinin “ilâhi aşk” kavramını kullanan ilk kişidir. Böylece tasavvufî düşüncede bir çığır açacak bir kavramı ortaya çıkarmıştır. Zamanla “ilâhi aşk” mefhumu yeni bir boyut kazanmış ve tasavvuf edebiyatının ana konularından birisi olmuştur.⁴¹

Bu dönemin en meşhur zâhidleri şunlardır: Üveys el-Karânî (ö.37/657), Cafer-i Sâdık (ö.148/765), Ebu Haşim es-Sûfî (ö.150/767), Süfyan-ı Sevrî (ö.161/777), Abdullah b. Mübarek (ö.181/797), Fudayl b. İyaz (ö.187/802).

2. Tasavvuf Dönemi: Bu dönem hicri altıncı yüzyıl ve ortalarına (m. XI. yy ve ortaları) kadar olan dönemleri içine alır. Bu dönemde İslâm coğrafyasının da büyümesiyle, zâhidâne yaşantının yanı sıra giderek artan dış ve iç etkilerle birlikte tasavvuf yeni bir boyut kazamaya devam etmiştir. Ruh tasfiyesi ve Alah’a ulaşma tasavvufta amaç haline gelmeye başlamıştır. Böylece tasavvuf, psikolojik bir boyut kazanmış ve insan ruhu değişik boyutlarıyla tetkik edilerek ruhen kemâle ermenin yolları araştırılmaya

⁴⁰ Yılmaz, age, ss.101-102.

⁴¹ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (Seha Neşriyat), İstanbul 1995, s.97.

başlanmıştır.⁴² Bu dönemde Haris el-Muhâsibî (ö.243/857) eser ve düşünceleriyle birçok mutasavvıfı etkilemiştir. Üçüncü ve dördüncü asırlarda sufî ve tasavvuf kavramları ortaya çıkmıştır. Ayrıca İslâm Tasavvufu’nun bir ilim olarak teşekkül ettiği, prensiplerinin kurulduğu, büyük mutasavvıfların yetişmeye başladığı ve klasik tasavvuf eserlerinin yazılmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemde tasavvuf İlminin ana konuları tespit edilmiş, sufîler toplum içerisinde müstakil bir sınıfı temsil eder hale gelmiştir. Kısaca İslam Tasavvufu artık oluşmuş ve İslâm Düşence Tarihi’nde yerini almıştır.⁴³

Bu dönemin önemli mutasavvıfları şunlardır: Kuşeyrî (ö.465/1072), Gazzâlî (ö.505/1111), Zünnûn el-Mısrî (ö.245/859), Beyazid-i Bistâmî (ö.261/874), Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), Hallâc-ı Mansur (ö.309/921).

3. Tarîkat Dönemi: Hicrî altıncı yüzyıl ve ortalarından (m. XI.yy ve ortalarından) günümüze kadar olan dönemleri içine alır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi “zühd” hareketinden doğan tasavvuf, nazarî bilginin yeterli olmadığı ibadet, zikir, mücâhede ve riyazetle kalbin o konuları idrâk edecek berraklığa ulaştırılması gerektiği kabul edilmiştir. Başlangıçta ferdî bir hareket olan tasavvuf zamanla sistemli bir şekle bürünmüştür. Zühd İlmiyle meşhur olan şahsiyetler etrafında sohbet halkaları oluşmuş, onların sohbetlerine iştirak edenler, onların tavsiyelerine uymuşlardır. Böylece tarîkatlar doğmaya başlamıştır. Yani bu dönem tasavvufun müesseseleştiği, tarîkatların ortaya çıktığı dönemlerdir.⁴⁴ Şunu da ifade etmek gerekir ki, tarîkatların kurucuları olarak kabul edilen kişilerin gerçekte tarîkat kurmak gibi bir düşünceleri olmamıştır. Onların etrafında kendiliğinden oluşan tasavvufî gruplardır.⁴⁵

Özellikler m. XI. Asrın başlarında Gazzâlî (ö.505/1111)’nin geliştirdiği, sistemleştirdiği ehl-i sünnet tasavvufuyla tasavvuf

⁴² Yılmaz, age., ss.111-112.

⁴³ Türer, age., s.98.

⁴⁴ Mahir İz, *Tasavvuf*, haz. M.Ertuğrul Düzdağ (Kitabevi), 2001 İstanbul, ss.20-21.

⁴⁵ Türer, age., s.98.

müesseseseleşmiştir.⁴⁶ O zamanın devlet adamları her ne kadar siyasi birçok sıkıntı yaşamış olsa da XI. yy'dan itibaren devlet ricalinin ve halkın tasavvufa, sufîlere gösterdikleri sevgi ve saygı artarak devam etmiştir.

XII. ve XIII. yy tekke, zaviye, şeyh, mürid münasebetleriyle gerçek anlamda ilk tarikatların kurulduğu bir dönemdir. Abdülkâdir Geylânî (ö.562/1166) Bağdat'ta, Ahmet Yesevî (ö.562/1166) Türkistan'da, Ahmet Rıfâî (ö.578/1182) ise Basra'da faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁷

4. Mustafa Efendi'nin Mensup Olduğu Tasavvuf Ekolü.

Tasavvufî hayat hakkında bu girişten sonra şimdi Mustafa Efendi'nin Nakşbendî-Müceddidî şeyhlerinden olması sebebiyle Nakşbendîlik ve Müceddidîlik hakkında bilgi vermemiz uygun olur.

a. Nakşbendîlik

Nakşbendîlikle alâkalı araştırma yapan araştırmacılar Nakşbendîliğin ne zaman ortaya çıktığı ve tarihi sürecini farklı olarak incelemişlerdir. Birçok tasavvufî ekolde olduğu gibi, genel görüşe göre Nakşbendiyye'nin silsilesi⁴⁸ Hz. Ebûbekir vasıtasıyla Hz. Muhammed'e dayandırılır.⁴⁹ Hâce Yûsuf-i Hemedânî (ö.535/1140) şu şekilde anlatıyor: “Bu yol, Hz. Ebûbekir Sıddîk'ın (ra) yoludur. Asır be-asır bize ulaşmıştır ve tâ kıyamete dek devam edecektir. Bu yüzden tüm mü'minler ve sâlikler bu seçkin yola tabî olmalı, bu hânedân ile sohbet etmeli, onların yoluna sülûk edip onlarla bulunmaktan ve ünsiyetten uzak kalmamalıdır.”⁵⁰

⁴⁶ Yılmaz, age., s.129.

⁴⁷ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, (İnsan Yayınları), İstanbul 2002, ss.24-25.

⁴⁸ Silsile: Tarikat geleneğinde şeyhten şeyhe ulaşarak tarikat pîrine, ondan da yine şeyhten şeyhe, böylece Hz. Peygamber'e kadar ulaştığı kabul edilen manevî zincire silsile denir. Bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.237.

⁴⁹ Yılmaz, age., s.22.

⁵⁰ Hâce Yusuf-i Hemedânî, *Hayat Nedir?(Rubetü'l-hayat)*, çev. Necdet Tosun, (İnsan Yayınları), İstanbul 2002, s.43.

Nakşebendîlik tarihi süreç içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Bu süreç içerisinde her adlandırmalarda, tasavvufî ekol biraz daha geliştirilmiş hem de yeni esaslar ortaya konmuştur.⁵¹

Hz. Ebûbekir'den Beyâzîd-i Bistâmî'ye (ö. 231/845) kadar olan döneme “*Sıddıkîlik*”⁵², Beyazîd-i Bistâmî'den Abdulhâlîk-ı Gücdevânî'ye (ö.595/1199) kadar olan dönem ise “*Tayfurîlik*” diye isimlendirilmektedir.⁵³ Abdulhâlîk-ı Gücdevânî'den Bahâuddin Nakşebend'e(ö.791/1389) kadar olan dönem ise “*Hâcegâniyye*” dönemidir.⁵⁴ Bu tarihi süreçte tarîkata adını veren Bahâuddin Nakşebend'den Ahmed-i Farukî Sirhindî'ye (ö.1034/1624) kadar olan dönem Nakşendiyye ismiyle anılmıştır.⁵⁵ Bahâeddîn Nakşebend kurucu şeyh olarak kabul edilmekte olup, tarîkat Bahâeddîn Nakşebend'in halifeleriyle müesseseseleşmiş, gelişmiş ve çeşitli bölgelere yayılmıştır. Sirhindî'den Halid-i Bağdâdî'ye (ö.1242/1827) kadar olan döneme ise “*Müceddîdiyye*” adı verilir. Son dönem ise Hâlid-i Bağdâdî ile başlayıp günümüze kadar devam eden dönem ise “*Hâlidiyye*” adıyla anılmaktadır.⁵⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Nakşendiyye tarîkatı, Muhammed Bahâeddîn Nakşebend Buhârî tarafından kurulmuştur. “*Şâh-ı Nakşebend*” adıyla anılan Bahâeddîn Nakşebend, Buhâra yakınındaki Kasr-ı Ârifân'da doğdu. Henüz üç günlük bir çocuk iken Kasr-ı Ârifân'a gelen ve orada iki-üç ay ikamet eden Baba Muhammed Semmâsî (ö.740/1339) tarafından manevî evlatlarından biri olarak evlat edinildi.⁵⁷ Semmâsî'nin kendi ifadesi şöyledir: “*Benim dokuz oğlum vardır, sen onuncusun ve hepsinden daha üstünsün.*”⁵⁸

⁵¹ Yılmaz, age., s.22.

⁵² Muslu, age., s.230.

⁵³ Şimşek, age., s.50.

⁵⁴ Muslu, age., s.230.

⁵⁵ Şimşek, age., s.43.

⁵⁶ Tosun, age., s.31.

⁵⁷ Aynı eser, ss.97-100.

⁵⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Üçüncü Basım, Ankara 1976, s.109.

Baba Semmâsî'nin sık sık Kasr-ı Ârifân'a gelmesinin sebebi Bahâeddîn Nakşbend'in babasının, Semmâsî'nin sevdiği müridlerinden biri olmasıdır. Çocukluğundan itibaren tasavvuf camiasında büyüyen Bahâeddîn Nakşbend, manevî eğitimini Baba Semmâsî'nin görevlendirdiği Emir Külâl (ö.772/1370)'den almıştır.⁵⁹ Bu yüzden Bahâeddîn Nakşbend'in sohbet ve irşad şeyhi Emir Külâl, Üveysi mürşidi ise kendisinden yıllar önce vefat etmiş olan Abdülhâlîk Gücdüvânî'dir.⁶⁰ Manevî mürşidleri arasında Gücdüvânî'nin Bahâeddîn Nakşbend üzerinde etkisi daha büyük olduğu muhakkaktır. Çünkü Emir Külâl'in Cehr-î zikri yerine Gücdüvânî'nin hafî zikrini tercih etmiştir.⁶¹

Bahâeddîn Nakşbend, Hanefî Mezhebi'ne mensup bir sufî idi. Nakşbendî Tarîkatı'nın en önemli konusu ise sohbet ve rabîtâdır. Bahâeddîn Nakşbend sohbeti “*Bizim yolumuz sohbettir.*” şeklinde; Râbıtayı ise “*Şeyhin gıyabında şeyhle birlikte olma*” olarak ifade etmiştir.⁶² Yine zikir yapmaktaki amacı ifade ederken de; “*Zikir yapmaktaki maksat Kelime-i Tevhîd'in hakikatine erişmektir.*” ifadesini kullanmıştır.⁶³ Hocası Emir Külâl'in kendisini serbest bırakmasıyla yedi yıl Mevlâna Ârif ile, altı yıl da Halil Atâ ile sohbet etmiştir. Halil Atâ ile sohbetini kendisi şöyle anlatır: “*İlk zamanlarımda rüyamda Hakim Atâ'nın beni bir dervişe ısmarladığını gördüm; Sâliha bir ceddem vardı, ona rüyamı naklettim; Türk şeyhlerinden nasibim olduğu şeklinde tabir etti. Bir gün, o rüyamda gördüğüm dervişe pazarda rastladım, lâkin mülâkat edemedim. Akşam evime birisi geldi. Derviş Halil denen o dervişin benimle görüşmek istediği söylendi. Niyaz ve şevkle derhal meclisine vardım. Eski rüyamı anlatmak istedim, Türkçe olarak esasen kendisine onun malum bulunduğunu anlattı. Tesadüf o derviş*

⁵⁹ Hamid Algar, “*Nakşbendi Tarîkatı'nın Tarihine Kısa Bir Bakış*”, Türkiye Günlüğü Fikir ve Kültür Dergisi, çev. Kadir Özköse, Mart-Nisan 1997, sayı:45, s.126.

⁶⁰ Yılmaz, age., s.258-263.

⁶¹ İz, age., s.199.

⁶² Yılmaz, age., s.262.

⁶³ Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Fakülte Kitâbevi), Isparta 2000, s.204.

Mâverâünnehir'e hükümdar yaptı. Sultan Halil ünvanını aldı. Benimle o zamanda mülâkat etti ve şefkat gösterdi. Bana gâh lûtf ve gâh ûnf ile tarîkat adabını öğretti. Altı sene bu suretle yanında kaldım. Feyz ile sulûkte çok terakki ettim. Halk arasında onun hizmetinde bulunurdum. Yalnız iken mahrem-i hâss idim. Muahher Sultan Halil'in saltanatı haleldâr oldu. Bir lahza o eski devletten eser kalmadı. Bunu görünce gönlüm dünya işinden tamamen soğudu. Buhâra'ya gelip civar köylerden birinde sâkin oldum."⁶⁴

Bahâeddîn Nakşbend h. 791/m. 1389 yılında vefat etmiş ve Kasr-ı Ârifân'a defnedilmiştir.⁶⁵ Hayatnâme isimli bir manzumesi, Delîlü'l-Aşîkîn adında bir tasavvuf kitabı vardır.⁶⁶

Nakşbendiyye, Bahâeddîn Nakşbend zamanından itibaren artarak yaygınlık göstermiş, Türkistan, Anadolu ve Hindistan'a kadar uzanan çizgide en yaygın tarîkat konumuna yükselmiştir. Anadolu'da Nakşîliğin gerçek anlamda yayılmasını sağlan ilk şeyh, Simav'lı Molla Abdullah İlâhi (ö.896/1491)'dir.⁶⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Nakşbendiyye'nin bir düşünce olarak ne zaman ortaya çıktığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak kurumsallaşması ve sistematik hale gelmesi Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) ile aynı şeyhten feyz alan Abdülhâlık Gücdüvânî ile olmuştur. Gücdüvânî tasavvufî eğitimini Hâce Yusuf-i Hemedânî'den (ö.535/1140) tamamlamıştır. Ayrıca "*Kelimât-ı Kudsiyye veya Kelimât-ı Nakşbendiyye*" adıyla bilinen ve Nakşbendiyye'nin temelini oluşturan on bir prensipten sekizini oluşturmuş ve geliştirmiştir.⁶⁸ Bu sekiz prensip şunlardır: 1- Hûş der Dem, 2- Nazar ber Kadem, 3- Sefer der Vatan, 4- Halvet der Encûmen, 5- Yâd Kerd, 6-Bâz Geşt, 7- Nigâh Dâşt, 8- Yâd Dâşt.

⁶⁴ Köprülü, age., ss.109-110.

⁶⁵ Algar, age., s.127.

⁶⁶ İz, age., s.200.

⁶⁷ Tosun, age., ss.270-271.

⁶⁸ Şimşek, age., s.37.

Bu sekiz prensibe ek olarak Bahâeddîn Nakşbend'in üç prensibi de şunlardır: 1- Vukûf-i Zamanî, 2- Vukûf-i Adedî, 3- Vukûf-i Kalbi.

Bu on bir prensibi hakkıyla bilen kişi Nakşbendiyye'nin tasavvufi düşüncesini daha iyi anlar ve daha doğru kavrar. Bu prensiplerin temel esprisi hafî zikir olarak yapılmasıdır. Böylece kendisinden sonra gelen Nakşbendîlere örnek teşkil etmiştir.

b. Nakşbendîliğin On Bir Prensibi

Şimdi Abdülhâlık Gücdüvânî'nin oluşturduğu bu sekiz prensibi ve Bahâeddîn Nakşbend'in oluşturduğu üç prensibi sırasıyla incelemeye çalışalım:

1. Hûş der Dem: Farsça bir kelime olup her an uyanık olmak demektir.⁶⁹ Alınan her nefeste, kişinin kendini Allah'ın huzurunda hissetmesi, uyanık kalmasıdır.⁷⁰ Yani her nefes alış verişte Allah ile beraber olması, her şeyde Allah'ın tecellilerini müşâhede etmesidir.⁷¹ Nefes alıp vermesini öğrenmesi sufînin başlangıç makamıdır. Böylece hem ruhen hem de bedenen kendisini manevî sefere hazırlamış olur.

2. Nazar ber Kadem: Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan bir kelimedir. Ayağa bakmak anlamına gelir.⁷² Buradaki amaç düşünce ve dikkatin çevreye takılıp, fikrin dağılmaması için sürekli ayakucuna bakmaktır. Böylece sürekli ayakucuna bakan hem harama bakmaktan hem de boş düşüncelerden kurtulur.

3. Sefer der Vatan: Arapça ve Farsça karışımı olan bu kelime, vatanda yolculuk yapmak anlamına gelir.⁷³ Manevî sefer anlamında kullanılan

⁶⁹ Cebecioğlu, age., s.371.

⁷⁰ Yılmaz, age., s.260.

⁷¹ Tosun, age., s.335

⁷² Cebecioğlu, age., s.540.

⁷³ Cebecioğlu, age., s.624.

bu kelime halktan Hakk’a doğru gitmektir.⁷⁴ Müridin her türlü kötü huylardan temizlenip, iyi huylara doğru sefere çıkması yani aslî vatanına gitmesi anlamında kullanılır.

4. Halvet der Encûmen: Farsça bir kelimedir. Toplum içinde, halk içinde halktan ayrı olmak anlamına gelir.⁷⁵ Kendini tam anlamıyla zikre veren kişiyi en kalabalık yerlerde dahi hiçbir şey Allah’ı anmaktan alıkoyamaz. Yani kişi bedenlen halk ile birliktedir ama ruhen Hakk ile birliktedir.

5. Yâd Kerd: Farsça bir kelime olup; zikretmek, hatırlamak gibi anlamlara gelir.⁷⁶ Sâlikin her zaman hem kalbiyle hem de diliyle zikir yapması halidir. Zikir önce dille sonra kalble yapılır.⁷⁷ Dille yapıldığında önce dilin, arkasından kalbin pası silinir. Böylece sâlik murâkebe halinden müşâhede haline yükselir. Gözler yumulur, dil damağa yapıştırılır, nefes tutulur ve kalple “*Lâilâhe illâllah Muhammedün Rasûlullah*” denilir.⁷⁸ Buradaki amaç; kalbin sürekli Allah’ı ve Rasulü’nü zikir etmekle meşgul olmasıdır.

6. Bâz Geşt: Geri dönmek, vazgeçmek, tekrarlamak anlamına gelen tasavvufî bir terimdir.⁷⁹ Zikir yapan kimsenin Kelime-i Tevhîd’i dili söylerken gönlünde de aynı cümleyi düşünmesi anlamında kullanılan bir terimdir.⁸⁰ Bu zikri yapmaktaki amaç, zikir yapan kişinin Kelime-i Tevhîd’in anlamını iyice kalbine yerleştirmesi ve hayatının bir parçası haline getirmesidir.

7. Nigâh Dâşt: Farsça bir kelime olup; gözü korumak⁸¹, muhafaza etmek, kalbi kötü hatıralardan korumak anlamında kullanılır.⁸² Sufî, zikir

⁷⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (Marifet Yayınları), İstanbul 1999, s.456.

⁷⁵ Uludağ, age., s.221.

⁷⁶ Cebecioğlu, age., s.764.

⁷⁷ Tosun, age., s.337.

⁷⁸ Yılmaz, age., s.261.

⁷⁹ Uludağ, age., s.89.

⁸⁰ Tosun, age., s.337.

⁸¹ Cebecioğlu, age., s.556.

⁸² Uludağ, age., s.409.

yaparken kalbini ve aklını her türlü iyi ve kötü düşüncelerden arındırır. Duygu ve düşüncelerini kontrol altında tutarak sadece Allah'ı düşünmesi, aklına hiç bir şey getirmemesi gerekir.

8. Yâd Dâşt: Farsça bir kelimedir. Hatırda tutmak, zihinde tutmak, anlamlarına gelir.⁸³ Bu mertebeye çıkan kişi dili ile ifade etmese bile sürekli Allah'ı düşünür. Allah'ın her hal ve durumda kendisini gördüğünü bilir. Her zaman Allah'ın huzurunda olduğunu bilmesi yani murâkebe halinde olmasıdır.⁸⁴

Şimdi de sırasıyla yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Gücdüvânî'nin sekiz prensibine ek olarak Naşbend'in oluşturduğu üç prensibi anlatalım:

9. Vukûf-i Zamanî: Arapça zamanı korumak anlamında kullanılır.⁸⁵ İçinde bulunduğu zaman üzerinde dikkatini yoğunlaştırarak geçmişin muhasebesini yapmak demektir.⁸⁶ Her zaman ve her halde kendi kalbinin durumunu bilmesi murâkebe halinde olması demektir. Müridin kendi hali şükrü mü gerektiriyor yoksa tövbe mi gerektiriyor ona göre davranmasıdır.

10. Vukûf-i Adedî: Arapça sayıya dikkat etmek⁸⁷, sayılar üzerinde durmak⁸⁸, gibi anlamlara gelir. Amaç akli eğrilikten korumak, dikkati bir yerde toplamaktır. Ayrıca Kelime-i Tevhîd'i tekrar ederken, üç, beş, yedi,...,yirmi bir gibi tekil sayılarla tekrar etmek gerekir.⁸⁹ Burada asıl önemli olan keyfiyettir. Zikrin sayısı az olabilir ama zikredilen zâta karşı kalp huzura sahip olmalıdır.

⁸³ Cebecioğlu, age., s.763.

⁸⁴ Uludağ, age., s.575.

⁸⁵ Cebecioğlu, age., s.760.

⁸⁶ Tosun, age., s.338.

⁸⁷ Cebecioğlu, age., s.760.

⁸⁸ Uludağ, age., s.572.

⁸⁹ Tosun, age., s.338.

11. Vukûf-i Kalbî: Arapça kalbe dikkat etmek demektir.⁹⁰ Zikreden kişinin her an kalbinde Allah olması, Allah'tan gayri hiçbir şey olmaması, kalbinin sürekli tefekkürde olması gerekir. Bu şekilde kalbine sahip olan kişi en son fenâ haline ulaşır. Böylece kişi her türlü dış etkilere artık korunmuş olur.

Nakşbendiyye tarîkatı, Bahâeddîn Nakşbend'den itibaren Türkistan, Anadolu ve Hindistan başta olmak üzere hızlı bir şekilde yayılmıştır. Nakşbend'in halifeleri Muhammed Parsa (ö.822/1419) ve Alâaddin Attâr (ö.802/1400) ile birlikte Mâverâünnehir bölgesinde yayılmıştır.⁹¹

Anadolu'ya Nakşbendiyye gelmeden önce, Ahmet Yesevî ve halifelerinin büyük gayretleriyle Anadolu'da, Türkler arasında yaygın olan tarîkat, Yesevîyye tarîkatıdır. Ahmet Yesevî'nin Anadolu'ya göç eden Müslümanlar arasında büyük etkisi olmuştur. Hatta Yesevî'nin müridlerinden birçoğu da bu göçlerle birlikte Anadolu'ya gelmiş, hem İslâmiyet'i hem de Yesevîyye'yi yaymışlar ve Anadolu'nun müslümanlaşmasında büyük katkıları olmuştur.⁹² Yesevîyye tarîkatının Anadolu'da yaygınlık kazanmasının en önemli sebebi Ahmed Yesevî'nin İslâm esasları ve tasavvuf prensiplerini şiirle anlatmasıdır.⁹³ Bahâeddîn Nakşbend'in tarîkatının müesseseseleşmesiyle birlikte Anadolu'da hakim olan tasavvuf ekolü Nakşbendiyye olmuştur. Yesevî kaynaklarının çoğu Farsça'dır. Bu yüzden özellikle Farsça konuşan şehirlerde yaygındır. Ama Nakşbendiyye Özbekler, Tatarlar, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar arasında yaygınlık göstermiştir. Bunun yanı sıra Nakşbendiyye İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ile Hindistan bölgesinde de yayılmıştır.⁹⁴

⁹⁰ Cebecioğlu, age., s.760.

⁹¹ Yılmaz, age., s.262.

⁹² Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İstanbul 2001, s. 74.

⁹³ Şimşek, age., s.40.

⁹⁴ İbrahim Edhem Bilgin, *Devrimci Sûfi Hareketleri ve İmam-ı Rabbânî*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1989, s.59.

Bu iki tarîkat aslında kök olarak birbirine yakın tarîkatlardır. Çünkü Hoca Nakşbend, Yesevî şeyhleri Baba Muhammed Semmâsî ve Halil Ata'dan tasavvuf eğitimi almıştır. Yani Yesevîlik tesirinde gibi diğer yandan da Abdülhâlık Gucdüvânî'nin, Ahmet Yesevî'nin halifesi olan Yusuf Hemedânî'nin halifesi olmasıdır. Bu ve buna benzer birçok yönden Yesevîyye ile benzerlik gösterir. Bu benzerlikleri yüzünden de Nakşbendiyye Anadolu'da daha kolay yayılmıştır.⁹⁵ Bu benzerliklerinin yanında temel farkları ise; Yesevî tarîkatının açık zikri, Nakşbendiyye'de de gizli zikri tercih etmeleridir.⁹⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilk defa Abdullah İlâhî tarafından Anadolu'da yayılma imkanı bulan Nakşbendiyye'nin Anadolu'daki en büyük etkisi İlâhî'nin Buhâra'dan gelirken getirdiği, refakatçisi Şeyh Ahmed Buhârî (ö.1141/1829) ve Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî (ö.1242/1827) tarafından sağlanmıştır.⁹⁷ Ayrıca Abdullah Dihlevî (ö.1240/1824) ve halifesi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ile Nakşbendiyye tarîkatı *Hâlidîyye* adıyla meşhur olmuştur. XIX. yy İslâm dünyasının, özellikle Bağdâdî'nin Anadolu'ya göndermiş olduğu halifelerinin de etkisiyle Anadolu'nun da en yaygın tarîkatı haline gelmiştir.⁹⁸

Nakşbendiyye tarîkatının aşağıda sıraladığımız gibi bir çok kolu ve temsilcisi vardır.

Nakşbendiyye tarîkatının şubeleri:

- Ahrâriyye: *Kurucusu*: Ubeydullah-ı Ahrâr (ö.895/1490).
- Kâsâniyye: *Kurucusu*: Şemseddin Ahmedü'l-Kâsânî (ö.949/1542).

⁹⁵ Köprülü, age., s.110.

⁹⁶ Algar, age., s.125.

⁹⁷ Aynı eser, s.131; Bardakçı, age., s.205.

⁹⁸ Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, (Kitabev), İstanbul 2000, ss. 210-211.

- Muradiyye: *Kurucusu*: Şeyh Muhammed Murad b. Ali b. Davud b. Kemaleddin el-Hanefî el-Buharî (ö.1132/1720).
- Mazhariyye: *Kurucusu*: Şâh Şemsüddin Habîbullah Cân-ı Cânân-ı Mazharî Dehlevî (ö.1195/1781).
- Camiyye: *Kurucusu*: Nureddin Abdurrahman. Ahmed b. Muhammed el-Cami (ö. 817/1492).
- Müceddîdiyye: *Kurucusu*: Ahmed-i Sirhindî (ö. 1034/1624).
- Halidiyye: *Kurucusu*: Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827).

c. Müceddîdiyye

Müceddîdiyye, Muhammed Billah (ö.1013/1603)'ın⁹⁹ en önemli halifelerinden biri olan İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624)'nin düşünceleri çerçevesinde, Nakşbendîlik içinde gelişen tasavvufî bir ekoldür. Müceddîdiyye ismi Sirhindî'nin Müceddid-î elf-i sanî (ikinci bin yılın yenileyicisi) unvanına atfen oluşturulmuştur.¹⁰⁰ Sirhindî, Nakşbendiyye ekolüne ait bazı eylem ve düşünceleri yeniden yorumlayarak geliştirmiştir. Sirhindî'ye göre Müslüman bir kişinin dîn-i hayatında esas olan İslâmî hükümlere uymaktır.¹⁰¹ Sûfî her hal ve vakitte bu hükümlere uymakla yükümlüdür.¹⁰² Mutasavvıflarda ortaya çıkan bazı haller dîn-i hükümlere aykırı görüldüğü zaman, bu hallerden vazgeçilmeli ve temel esaslara uyulmalıdır.¹⁰³

Bu girişten sonra genel hatlarıyla XVIII. yy'daki tasavvufî hayattan bahsedelim.

⁹⁹ Nakşbendiyye'nin Hindistan bölgesinde yayılmasında etkisi olan bir şeyhtir.

¹⁰⁰ Şimşek, age., s.53; Algar, age., s.132.

¹⁰¹ Ahmet Faruki Sirhindî, *Mektubat Tercümesi*, terc. Hüseyin Hilmi Işık, (Işık Kitâbevi), İstanbul 1977, s.84;

¹⁰² Sirhindî, age., s.36

¹⁰³ Aynı eser, s.289; Şimşek, age., s.55.

XVII. yüzyıldan itibaren duraklama devrine giren Osmanlı, XVIII. yy'la birlikte gerileme dönemine girmeye başlamıştır. Özellikle bu yüzyılda tekke-medrese kavgasının çok şiddetli olarak yaşandığı dönemdir.¹⁰⁴ Diğer alanlarda olduğu gibi tasavvufî alanda da gerileme olduğu anlaşılmaktadır.

C. Mustafa Efendi'nin Yaşadığı Turhal'a Genel Bakış

Mutasavvıfımız Mustafa Efendi, yaptığı irşad faaliyetleri ve hizmetleri ile XVIII. yy'da, yetiştirdiği halifeleriyle de XIX. yy içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Mutasavvıfımızın yaşamış olduğu yer olan Turhal, Anadolu'nun şirin ilçelerinden birisidir.¹⁰⁵

Turhal'ın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak Turhal Kalesi'nde (Dengiboz Kalesi) bulunan iki kitâbeden, MÖ. 3000 yıllarında Sümer'ler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁶ Bazı tarihçilere göre de Turhal Kalesi ve civarında *Tiraller-Tirgal-Turgal* isminde bir kavim yaşamıştır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki Turhal'ın isminin nereden geldiği hakkında halk tarafından farklı şekillerde rivâyetler de anlatılır. Ayrıca bu rivâyetler genelde Kesikbaş Türbesi ile de alakalıdır. Rivâyetlerden bir tanesi şöyledir: “Büyük bir savaşta kahramanlarımızdan birinin başı gövdesinden ayrılır. Kesilmiş olan baş yuvarlana yuvarlana şehrin dışındaki köprüye kadar gelir. Bu garip başı gören halk Kesikbaş'a: “Dur!.... Kal!...” diye seslenir. Kesilmiş olan baş bir daha hareket etmez. Daha sonra bu mekana

¹⁰⁴ Şimşek, age., s.145

¹⁰⁵ Karadeniz Bölgesi'nin, Orta Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. 911 km yüz ölçümü ve 493 rakımı olan Turhal; 40-18' kuzey enlemi, 36-06' doğu boylamı üzerinde bulunur. İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlayan Tokat-Amasya yolu üzerindedir. Kuzeyinde Amasya, Tokat'ın Erbaa ilçesi; güneyinde Pazar ilçesi; Batısında Zile ilçesi; Doğusunda Tokat bulunmaktadır. 1944 yılında ilçe olan Turhal; 6 belde, 47 köy, 30 mahallesiyle Tokat'ın en büyük ilçelerinden biridir. Ayrıca Yeşilırmak gibi büyük bir akarsu Turhal'ın şehir merkezinin içinden geçmektedir. Turhal Ovası'nın üzerinde bulunan ilçe, şehir merkezinden Yeşilırmak ile de İç Anadolu'nun ekonomisine de büyük katkıda bulunmaktadır. 2000 yılı nüfus sayımına göre köyler de dahil olmak üzere 131 bine yakın nüfusuyla da Türkiye'nin 45 ilinden daha büyük bir ilçesi konumundadır.¹⁰⁵ (Bkz. Şekil 19) Erdoğan, age., s.12.

¹⁰⁶ Erdoğan, age., s.12.

bir türbe bir de mescit yapılır. Yerleşim yerinin adı da “Dur Kal” zamanla Turhal halini alır.”¹⁰⁷

Pontus ve İç Anadolu’nun bağlantı noktasında yer alan Turhal ve civarı tarih içerisinde birçok medeniyete beşiklik yapmıştır. Sırasıyla Sümerler, Hititler, Etiler, Frigyalılar, Persler ...vb. bir çok uygarlık bu bölgede kurulmuş ve bölgeye hakim olmuşlardır. MS 395 Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasıyla; Amasya ve Turhal yöresi 1074 yılına kadar Doğu Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde kalmıştır. 1074 yılında Tokat ve Amasya toprakları Danişmend Oğulları tarafından alınmıştır. Selçuklu hükümdarı I. Mesut ve I. Kılıçarslan ile Danişmend Oğulları arasında bu bölge için uzun süre kanlı mücadeleler devam etmiştir. Ancak Amasya ve Tokat civarı 1144 tarihinde Konya’daki Selçuklu idaresine bağlanmıştır. 1156 yılında I. Mesut’un ölümüyle Selçuklu Devleti üç bölgeye ayrılınca Amasya ve Sivas bölgesi Nizamettin Yağbasan’ın eline geçmiştir. Nizamettin Yağbasan 1192 yılında vefat edince oğlu ve Tokat Melîki Rüknettî Süleyman kardeşlerini yenip devleti tekrar toparlamıştır. Rüknettî Süleyman da 1204 yılında vefat edince, yerine Selçuk beylerinin de çağrısıyla Bizans’a kaçan Gıyaseddin Keyhüsrev hükümdar olmuştur. Tabî ki böylece Tokat’ta Selçuklu Devleti sınırları içine girmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev’in yerine geçen İzzeddin Keykavus’u Tokat valisi Alaaddin Keykubat tanımamıştır. Ancak kardeşleriyle girdiği savaşı Alaaddin Keykubat kaybeder. Böylece İzzeddin Keykavus’un ölümüyle Tokat valisi Alaaddin Keykubat 1210 yılında Selçuklu hükümdarı olmuştur. 22 yıl gibi uzun bir zaman hükümdarlık yapan Keykubat’tan sonra Selçuklu Devleti dağılmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllar Tokat ve civarı İlhanlılar’ın hâkimiyetine girmiştir. İlhanlılar’dan sonra bir süre de Rumların eline geçen Tokat çevresi 1301-1302 yıllarında şu an Turhal çarşısında da türbesi bulunan Emir Mehmet Nurullah tarafından alınır. 1335 yılında Tokat, Eratna Oğulları’na sonrada 1391 yılında Kadı Burhaneddin’e bağlanır. 1392 yılında da Tokat ve çevresinde bulunan beylerin

¹⁰⁷ Mehmet Emin Ulu, *Alperenler Cenneti (TOKAT)*, İstanbul 2004, s.208.

ortak kararıyla Tokat, Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlı'ya bağlanmak ister. Ancak Kadı Burhaneddin ile Osmanlı padişahı Çelebi Mehmet arasında uzun süren savaşlar olur. Bu savaşların Turhal Ovası'nda olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁸ Sonraki yıllar da Tokat, Turhal, Amasya, Sivas Osmanlı topraklarına bağlanmıştır.

¹⁰⁸ Mehmet Yaşar Uğurlu, *Dünü Bugünü ve Her Yönü ile Turhal*, Turhal 1993, s.13.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TURHAL ŞEYHİ MUSTAFA EFENDİ(ö.1794) HAYATI

A. HAYATI

XVIII. yy'da Tokat-Turhal civarında yaşamış olan Mustafa Efendi'nin çocukluğu ve gençliği hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Yeniçeri kökenli fakir bir ailede, Tokat'ın Turhal İlçesi'nde¹⁰⁹ dünyaya gelmiştir.¹¹⁰ Doğum tarihini kesin olarak bilmediğimiz Mustafa Efendi'nin babasının adı İbrahim¹¹¹, başka bir kaynakta da Mahmut¹¹² olarak geçmektedir. Mustafa Efendi'nin medfun bulunduğu türbedeki sandukalardan iki tanesi hanımlarına, diğer iki tanesi de çocuklarına aittir.¹¹³ (Bkz. Şekil 20) Bu bilgiye dayanarak erkek çocuğu olmadığı bilinen Mustafa Efendi'nin iki evlilik yaptığı ve birisinin adı Zeynep olan iki kız çocuğu olduğu bilinmektedir.¹¹⁴

Mustafa Efendi, XVIII. yy'da yaşayan, medrese mezunu, on yedi Nakşebendî şeyhlerinden bir tanesidir.¹¹⁵ Eğitim hayatına Amasya'da

¹⁰⁹ XVIII. yy'da Turhal, Sivas ilinin nahiyesi idi.

¹¹⁰ Abdurrahman Akifzâde (Amasyalı), *et-Tezkirat-u, bi'l-Mecmu' fi'l-Meşhudi ve'l-Mesmu*, Millet Ktp., Ali Emirî Arabi, nr.2227, terc. Hikmet Özdemir, (İlmî Hizmetler Vakfı Yayınlar), İstanbul 1998.

¹¹¹ Şeyh İbrahim Oğlu Hacı Mustafa Vakfiyesi, Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 197140/2781 sayılı emriyle, Küçük Evkaf-ı Hâmis Defteri, s.346.

¹¹² Ahmet Cahit Haksever, “*Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı*,” Tasavvuf İlmi ve Akademi Araştırma Dergisi, Ankara 2004, yıl 5, s.13, ss.363-381.

¹¹³ Türbenin içerisinde asılı bulunan, kim tarafından yazıldığı belli olmayan nüsha.

¹¹⁴ Aynı yer.

¹¹⁵ Bkz. 18.yy'da yaşayan medrese mezunu olan şeyhler şunlardır: 1. Mustafa Ef. (ö.1120/1708), 2. Fazlullah Ef. (ö.1121/1709), 3. Arabzâde Muhammed Ef. (ö.1130/1717), 4. Abdülkebir Ef. (ö.1131/1719), 5. Murad Buharî (ö.1132/1719), 6. Mehmed Şeyhî Ef. (ö.1144/1731), 7. Mehmed Emin Tokâdi (ö.1158/1745), 8. Abdullah Ef. (ö.1159/175), 9. Neccarzâde Mustafa Ef. (ö.1159/1746), 10. Mehmed Said Ef. (ö.1175/1761), 11. Abdülkerim Ef. (ö.1183/1726), 12. Kösece Ahmed Ef. (ö.1195/1780), 13. Turhal Şeyhi Mustafa Ef. (ö.1197/1782), 14. Beyzâde

başlamış, İstanbul'da devam etmiştir. Gerçek anlamda tasavvufa intisabı birçok kaynakta geçtiği üzere Şam'da olmuştur. Mürşid-i kâmil bulmak ümidiyle gittiği Şam'da¹¹⁶ Ali el-Muradî (ö.1184/1770)'ye intisap etmiştir.¹¹⁷ Şam'da, bulunduğu bu süre içinde Peygamber Efendimiz'in manevî işaretleriyle Kudüs'e gitmiştir.¹¹⁸

İlmi tahsilini tamamladıktan sonra Turhal'a dönmüştür. Burada Ali el-Muradî'nin halifeliğini yapan Mustafa Efendi, müderrislik ve irşad vazifesi ile de meşgul olmuştur.¹¹⁹ Turhallı'nın ilim alanındaki engin düşünceleri; gönül dünyasındaki sonsuzluk denizinin sırlarına vakıf olması, O'nun zâhiri ve bâtını ilimlerde "allâme-i cihân" ünvanıyla tanınmasına sebep olmuştur. Keşf ehliendir, cihada ve teheccüde çok düşkündür. Seher vakitlerini devamlı zikir ve ibadetle geçirmiştir.¹²⁰

Osmanlı-Avusturya (Nemçe) savaşının çıkması nedeniyle Padişah I. Mahmut, bütün Anadolu şeyhlerini manevî destek amacıyla İstanbul'a çağırır.¹²¹ Sivas valisi, Mustafa Efendi'ye haber göndererek İstanbul'a gitmesini ister.¹²² Bu sırada Mustafa Efendi, Kesikbaş Camii ve Türbesi'ni yaptırmakla meşguldür. (Bkz. Şekil 21) Camii ve türbenin inşaatına başlaması, Peygamber Efendimiz (sav)'den alınan bir emirle şu şekilde olduğu halk tarafından anlatılmaktadır: "Bugün türbenin bulunduğu yer o zaman dağlık imiş. Turhallı ırmağın kenarında biraz oturup abdest alıp, namaz kılmış. Bu arada Peygamberimiz'le, gönül râbıtasıyla konuşmuş. Peygamberimiz (sav), Mustafa Efendi'ye hitaben: "Ya Mustafa! Burada benim sahabelerimden

Mustafa Ef. (ö.1200/1785), 15. Müstakimzâde Sadeddin (ö.1202/1787), 16. Mehmed Sıddık Ef. (ö.1208/1794), 17. Muhammed Sâdık Ef. (ö.1209/1794), Bkz. Muslu, age., s.641.

¹¹⁶ Turhallı, age., Yahya Tefvik, vr.75b.

¹¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Bizim Büro Yayınları), c.I, İstanbul h. 1333, s.108.

¹¹⁸ Turhallı, aynı yer, vr.75b.

¹¹⁹ Akifzâde, age., s.239.

¹²⁰ Ulu, age., s.211.

¹²¹ Y. Mustafa Keskin, "Turhal-Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç Ve Uygulamalar", FÜİFD., Elazığ 1999, sayı:4, ss.185-201.

¹²² Ulu, age., s.215.

Kesikbaş yatıyor. Bunun türbesini yap.” demiştir. Ertesi gün Kesikbaş’ın kabrini bulamayan Turhallı, tekrar Peygamber Efendimiz (sav)’e müracaat etmiş. Peygamber Efendimiz (sav), gece rüya âleminde Kesikbaş’ın bulunduğu yeri bildirmiş. Mustafa Efendi, aynı işareti kendi eliyle yapmış. Sabah kalktığında işaret ettiği yeri kolayca bulmuş. Kesikbaş’ın gövdesiz başını çıkarmış. Önce türbeyi sonra da kırk kişilik iki kubbeli mescidi yapmış.”¹²³

Sonradan yapılan ve bugünkü caminin içinde, mescidin kapısı hala bulunmaktadır. Turhallı mescitten sonra minareyi yaptırmaya başlamış. Tam bu sırada Osmanlı ile Avusturya savaş halindeymiş. Ordunun yenileceğinden çekinen Osmanlı padişahı şehirlere haber göndererek, Anadolu’daki manevî sultanları İstanbul’a davet etmiş. Sivas valisi, Mustafa Efendi’ye haber göndererek, İstanbul’a gitmesini istemiş. Padişah manevî sultanlara, savaşın ancak gönül erlerinin dualarıyla, yardımda bulunmaları halinde kazanılacağını söylemiş. Gönül sultanları aralarında yaptıkları istişareyle üç kişinin seçilmesine karar vermişler. Bu üç kişiden birincisi Mustafa Efendi olmuş. Bu seçilen üç kişinin başkanı da Mustafa Efendi olmuş. Mustafa Efendi başkanlığında manevî komutanlar ordunun büyük bir hazırlık yapmasını temin etmişler. Hücum emri kuşluk vakti verilmiş, ikindi vaktine doğru savaş Osmanlı’nın zaferiyle sonuçlanır. Bu duruma memnun olan padişah, Mustafa Efendi’ye hediye olarak Turhal’ın Dazya Köyü’nün arazisini vermiş. Mustafa Efendi ise daha sonra Dazya Köyü’nün bütün gelirlerini ve mülkiyetini Turhal’daki yaptırdığı medrese ve tekkeye bağışlamıştır. Mustafa Efendi savaştan sonra Turhal’a gelerek caminin inşaatına kaldığı yerden devam etmiştir.”¹²⁴ Şu an türbesinde bulunan hırkanın O’na ait olduğu ve hırkadaki kurşun izlerinin bu savaştan kaldığı söylenmektedir.¹²⁵ (Bkz. Şekil 22)

¹²³ Keskin, agm., ss.185-201.

¹²⁴ Ulu, age., ss.214-215.

¹²⁵ Keskin, agm., s.191.

Vefat tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler yer almakla birlikte¹²⁶ h.1205/m.1790'da kendisine “*Cizye malından yeterli miktarda verilmesi*” şeklindeki arşiv belgesi kendisinin bu tarihe kadar hayatta olduğunu göstermektedir.¹²⁷ Ayrıca vefatından bir yıl sonra h.1209/ m.1795 yılında padişah tarafından kızı Zeynep Hatun'a tevliyetnâme verilmiştir.¹²⁸ Camii girişindeki sonradan yazılan Türkçe kitâbede ise ölüm tarihinin h.1208/ m.1794 olduğu yazılıdır. Bu bilgiler ışığında Mustafa Efendi'nin vefat tarihinin 1794 olduğu anlaşıyor.(Bkz. Şekil 23)

II. TURHALLI MUSTAFA EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ HAYATI ve ESERLERİ

A. HOCALARI VE TASAVVUFA İNTİSÂBI

İlim tahsiline Amasya'da başlayan Mustafa Efendi, İstanbul'da devam etmiştir. İstanbul'daki tahsilini Seyyid Şerif Cürcanî'nin (ö.1413-1414) feraizinden tamamlamıştır.¹²⁹ Ayrıca Sivas'ta bir şeyhten ders aldığı kaynaklarda yer almakla birlikte, bu şeyhin kim olduğu bilinmemektedir.¹³⁰ İstanbul'daki tahsil yıllarında bazı şeyhlerle görüşüğünü ifade eden Turhallı, hiçbir şeyhe intisab etmemiştir. Bu sebeple mürşid-i kâmil'ini bulmak amacıyla Şam'a gitmiştir.¹³¹ Şam'da Ali el-Mûradî'ye (ö.1184/1770) intisab etmiş ve ondan icâzet almıştır.¹³²

¹²⁶ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde vefat tarihini 1782 olarak vermektedir, s.108; Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.yy) adlı eserinde 1782-1783 olarak vermektedir, s.239; Şimşek, Osmanlı'da Müceddidilik adlı eserinde 1782 olarak vermektedir, s.155; Keskin, FÜİFD., Elazığ, 1999, sayı:4'de 1794 olarak vermektedir. s.191; Haksever, vefat tarihini 1790'dan sonra olarak vermektedir. s.365.

¹²⁷ Osmanlı Arşivleri, Dosya No: 210, Gömlek No: 11288, Fon Kodu: Hat; Bursalı age., c.I, s.108; Haksever, age., s.365.

¹²⁸ Türbenin içerisinde asılı bulunan, kim tarafından yazıldığı belli olmayan nüsha.

¹²⁹ Keskin, age., s.191.

¹³⁰ Haksever, age., s.213.

¹³¹ Turhallı,age., Yahya Tevfik, vr.75b.

¹³² Şimşek, age., s.155; Muslu, age., s.239; Akifzâde, age., s72; Bursalı, age., s.108; Haksever, s.364.

1. Ali el-Muradî (ö.1184/1770)

Ali b. Muhammed Bahâeddîn b. Muhammed Murad-ı Buharî 1132/1720 yılında Şam'da doğmuştur. İlk dîni eğitimini babası Muhammed Bahâeddîn'den (ö.1169/1755) aldıktan sonra, Abdulgâni en-Nablûsi (ö.1144/1731) gibi Şam, Mekke ve Medine'de birçok âlimden dîni ilimler tahsil etmiştir.¹³³ İlim tahsilinden sonra Şam'da Hanefî fetva makamına getirilmiştir. Babasıyla birlikte zaman zaman Anadolu'ya seyahatlerde bulunan Ali Efendi, Süleymâniye Medresesi'nde de ders okutmuştur. Babasından icâzetini tamamlayan Ali Efendi, 1184/1770 yılında Şam'da vefat etmiştir. Ayrıca Mustafa Efendi'den başka, Şeyhülslâm Yahya ve Şehit Ali Paşa da Ali el-Muradî'ye intisab etmiştir.¹³⁴

2. Eserleri

- Er-Ravzu'r-Râiz Fî'adem-i Sıhhati Nikâhi Ehli-Sünne li'r-Revâfiz.¹³⁵
- el-Kavlu'l-Mübînü'r-Racîh'inde Fekdi'l- 'asabât Tezvicü Uli'l-Erhâm Sahîh.¹³⁶
- Mefhûmu Ferâiz.¹³⁷

Bursalı Mehmet Tahir, Üsküdar'da gördüğü bir tomarda, Mustafa Efendi'nin Halvetî tarikatının, Şâbaniyye kolundan da hilafet aldığını kaydetmektedir.¹³⁸

Mustafa Efendi eserinde Peygamber Efendimiz (sav)'in kendisine ruhanîyetle zuhur ettiğini, kendisini İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd ile terbiye

¹³³ Şimşek, age., s.135

¹³⁴ Aynı eser, s.136

¹³⁵ Atatürk Ktp., Osman Ergin Yazmaları, no: 1149.

¹³⁶ Amasya Bayezid Ktp., no:974.

¹³⁷ Aynı yer, no: 1737.

¹³⁸ Mehmet Tahir, age., s.108

ettiğini ve Şam’da olduğu süre içinde irşada ehil olduğuna dair icâzet verdiğini söylemektedir.¹³⁹

B. TÜRBEŚİ

Mutasavvıfımız Turhal’a döndüğünde Yeşilırmak’ın güneyinden batıya ve batıdan kuzey istikametine kıvrıldığı yere, türbesi ile kırk cemaatlik mescit ve mescidin güney tarafındaki kısma bir daire yaptırmıştır. (h.1172/m.1762)¹⁴⁰ Aynı yerde h.1175/m.1762 tarihinde kırk iki basamaklı kesme taştan minare ile h.1180/m.1767 yılında, 160 kişilik tek kubbeli, büyük bir camii yaptırmıştır. Cami içerisine bakan taraftaki pencerelerde kafes vardır. Cami doğu-batı tarafında, üç basık kemer üzerine oturtulmuştur. Türbeden cami içine açılan bir kapı vardır. Ayrıca caminin ara giriş kapısı olan ve tarihi değeri büyük olan bir kapı daha mevcuttur. Kabartma ve oyma süslerle süslenmiş kapı, şu an sacı kaplıdır. Bunun sebebi de zamanında hırsızların saldırısına uğramış ve kırılmıştır. Bu ara kapı üzerinde caminin kim tarafından yaptırıldığını gösteren bir kitâbe vardır. Ayrıca caminin çeşitli yerlerinde iki kitâbe daha vardır ki; birisi minare girişinde, diğeri de sonradan eklemelerle içerde kalan ana kapının üzerindedir.

Minare girişindeki kitâbede şunlar yazmaktadır:

“Te’âla-Allah zihî cami’ minâre

Gürûh-ı Nakşbendî mücâhid mürid-i perhîz-kâr

Muhakkık nâm-ı Hacı Mustafa sahibu’l-hayrât

Sene h.1175/m.1761.” (Bkz. Şekil 24)

İçerde kalan ana kapının girişindeki kitâbede şunlar yazmaktadır.

“ Mescid-i alâ behîşt emsâli bu hayr’ül-makar

¹³⁹ Mustafa Efendi, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.16b.

¹⁴⁰ Türbenin içerisinde asılı bulunan, kim tarafından yazıldığı belli olmayan nüsha.

Ehl-i riyâzet miskini mer maktû‘ ser

Es-Salât emridir Şeyh Hacı Mustafa

Nakşbendî hane bu tarih çözüp nazîr

h.1180/m.1766. (Bkz. Şekil 25)

Camiden türbeye açılan ve şuan kapalı olan iki küçük sahan vardır. Bu geçiş kapısında üç adet dor nizâmı sütun vardır. Bu dor nizâmı sütunların erkek ve dişiyi temsil ettiği söylenmektedir.¹⁴¹ Cami içerisinde, minber çıkışının üstünde ve ana giriş üzerinde “*Mâşaallah*” yazısı vardır. Ayrıca caminin bitişiğinde birde çilehâne bulunmaktadır. Caminin kubbesinde aydınlatma için her yöne bakan üçer adet olmak üzere on iki adet kemerli pencere vardır. Şu an demir bir kapı ile korunan ve caminin altında bulunan bir galeri mevcuttur. Bu galeriden bir tünelle Yeşilırmak’ın altından karşı tarafa geçilir.¹⁴² Cami 1939 depreminden sonra, türbe ise 1978 yılında tamirat görmüştür.

Mustafa Efendi’nin yaptırdığı türbe bugün “*Kesikbaş Türbesi*” olarak bilinmektedir. Bu türbeye “*Kesikbaş*” isminin verilmesi hakkında, halk tarafından farklı şekilde rivâyetler anlatılmaktadır. Bunlardan birkaç tanesi şu şekildedir: “Mustafa Efendi, Kesikbaş Türbesi’nin ne durumda olduğunu anlamak için istihâreye yatar. Manevî âlemden işaret gelmeye başlar. Cesetsiz bir başın türbesi olduğu kendisine bildirilir. Bu başın İslam’ın Anadolu’ya yayılma zamanlarında, İslam ordusunun başkomutanlarından birine ait olduğunu anlar. Manâ âleminde Mustafa Efendi’ye yapacağı caminin adının “*Kesikbaş*” olması bildirilir. Mustafa Efendi bu durumu talebelerine anlatır. Cami hem maddi, hem de manevî bir gayretle talebeler tarafından en güzel şekilde yapılarak bitirilir.”¹⁴³ Bir başka rivâyette şu şekildedir: “Mustafa

¹⁴¹ Erdoğ, age., s.16.

¹⁴² Aynı eser, s.17.

¹⁴³ Ulu, age., ss.211-212.

Efendi, Sivas'ta bir şeyhten üç yıl ders alır. Sivas Şeyhi, Mustafa Efendi'yi çok sever. O'na: "Seni Âhırzaman Peygamberi (sav)'nin huzuruna götüreceğim ve ondan ders alacaksın." der. Mustafa Efendi: "Peygamberimiz (sav) hayatta değil ki huzuruna götüresin." diyecek olur. Daha söz ağzından çıkmadan Sivas Şeyhi: "Elbette ki bu ders manevî mekânlarda ve gönüllerde olacaktır." sözünü söyler. Bu konuşmadan sonra Mustafa Efendi Medine'ye gider. Medine'de madde ile mana arasında, gönül dünyasında yolculuk yapar. Bir yıl boyunca rüya âleminde Peygamber Efendimiz'den ders alır. Peygamber Efendimiz dersin bitiminde Mustafa Efendi'ye, Sivas'taki Şeyhinin yanına dönmesini tavsiye eder. Mustafa Efendi, gönül zenginliğiyle Sivas Şeyhi'nin yanına gelir. Şeyhi hiç beklemeden O'ndan Turhal'daki Kesikbaş'ın türbesini yapmasını ister. Mustafa Efendi bir süre Kesikbaş'ın meftun olduğu yeri arar fakat bulamaz. Bu sebeple Sivas Şeyh'inin yanına gitmek için yola çıkar. Şeyhiyle Çamlıbel'de karşılaşır. Sivas Şeyhi madde âleminin perdelerini kaldırarak Turhal'daki Kesikbaş'ın meftun olduğu yeri gösterir. Buraya türbe, minare, camii, hamam ve köprü yapılması için talimat verir. Ayrıca bu külliyenin yapımı için gösterdiği yerde, parmağını Yeşilırmak'a sokarak binlerce altın bulacağını söyler. Mustafa Efendi, Turhal'a döndükten sonra Şeyhinin işaret ettiği gibi Kesikbaş'ın kabrini bulur ve yine gösterdiği yerde de binlerce altın bulur. Hiçbir maddi sıkıntı yaşamadan külliye bitirir."¹⁴⁴

Başka bir rivayette şu şekildedir: "Cami yapılırken Mustafa Efendi, halktan taş getirmesini ister. Ancak kimse taş getirmez. Bu duruma içlenen Turhallı taş ocağına gider, bir işaretiyle binlerce taşı caminin önüne yığar. Sabah kalkınca binlerce taşı caminin önünde gören halk, Mustafa Efendi'yi gece halkın öküzlerini çalarak taş getirdi diye şikâyet eder ve şikâyet padişaha kadar ulaşır. Padişah böyle bir olayın gerçekliğini anlamak için vezirlerinden birini, bir top helva ile Turhal'a gönderir. Durumu manevi âlemde gören Turhallı yola çıkar ve veziri Kuruçay'da karşılar. Vezir, Mustafa Efendi'ye padişah'tan hediye olarak getirdiği helvayı uzâtır. Vezir elindeki helvanın taş

¹⁴⁴ Ulu, age., ss.207-208.

haline döndüğünü görünce hayretler içinde kalır. Durumu anlayan vezir, halkın kendisini padişaha şikâyet ettiğini söyler, bu duruma üzülen Mutasavvıfımız istemeyerek de olsa; “Turhallı bu mekanda onmasın. Dışardan gelenler burada kalsın.” diye beddua eder. Halk bu duanın kabul edildiğine inanmaktadır. Gerçekten Turhal’da yaşayanların yüzde doksanı dışarıdan gelmedir.”¹⁴⁵

Bu rivâyetlerden farklı olarak da şöyle bir menkabe türünde bir rivâyet anlatılmaktadır: “Şenyurt Kasabası’nda bulunan Mercimek dağında büyük bir dev ini vardır. Burada yaşayan devlerin halka zulmettikleri anlatılmaktadır. Devler Abdullah (Kesikbaş) ve ailesini esir alınca manevî âlemde Hz. Ali’den yardım istenir. Hz. Ali bu çağrıya cevap verir. Devlerle yapılan savaşı Hz. Ali kazanır ama devlerin Abdullah’ın başını kesmelerini engelleyemez. Abdullah’ın kesilmiş başı kuyunun başından yuvarlanmaya başlar. Bugünkü kabrinin bulunduğu yere kadar gelir. Kesilmiş başın durduğu yere Abdullah’ın kabri, daha sonra da camii yapılır. Bugün Şenyurt Kasabası’ndaki Mercimek dağında, hala bir devin yaşadığı söylenen kuyudan kötü kokular gelmektedir. Hz. Ali’nin ayak izleri ve atını bağladığı yer belirgin olarak hala durmaktadır. Burası halk tarafından kutsal sayılmakta ve sık sık ziyaret edilmektedir.”¹⁴⁶

Türbenin içinde yedi sanduka vardır. Bu sandukalardan kible tarafında pencere yanında türbeye ismi verilen Keşikbaş Şeyh Abdullah, yanında Horasan’dan gelen bir derviş, ayakucunda türbe hizmetkârı bir hatun, sonraki iki sanduka Mustafa Efendi’nin hanımları ve kuzey tarafta kendisi meftundur. Demir kapının sağ iç kısmındaki iki küçük sanduka Mustafa Efendi’nin çocuklarına ait olduğu söylenmektedir.¹⁴⁷ Bugün türbenin cami içine açılan kapının üstündeki mermer kitâbe de:

Bunun sâhib-i hayrâtı Şeyh Hacı Mustafâ

¹⁴⁵ Ulu, age., ss.213-215.

¹⁴⁶ Aynı eser, ss.207-208.

¹⁴⁷ Türbenin içerisinde asılı bulunan, kim tarafından yazıldığı belli olmayan nüsha.

Şefa'at ede O'na ol Muhammed Mustafâ

Tarîk-i Nakşbendîsiyem acz-i pür taksîr

Bu bin yüz yetmiş ikide yazıldı taşa bu takrir.

h.1172/m.1758 ifadesi yazılıdır. (Bkz. Şekil 26)

Kesikbaş Türbe'sinde bugün Mustafa Efendi'ye ait birçok eşya vardır. Bu eşyalar arasında; Mustafa Efendi'nin hırkası, zikir esnasında kullandığı demir kemer, demir muin, tesbih, taş haline gelen helva yumağı bulunmaktadır. (Bkz. Şekil 22)

C. HALİFELERİ

Turhal'ın tanınmış mutasavvıflarından olan Mustafa Efendi'nin bizim tespit edebildiğimiz üç tane halifesi vardır. Ancak şunun ifade etmek gerekir ki; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin eserinde "...Sivas vilâyetinde tanınmış ve birçok halifesi vardır..." tabirini kullanıyor. Fakat bu halifeleri hakkında başka bir bilgi vermiyor.¹⁴⁸ Anlaşılan odur ki, Mustafa Efendi'nin bizim tespit edemediğimiz halifelerinin olması ihtimali de vardır. Ancak Sivas, Çorum, Amasya gibi çevre illerde bulunan yazılı kaynaklardaki araştırmalarımızda ulaşabildiğimiz, aşağıda da bahsedeceğimiz üç halifesi vardır. Bunlar:

1. Ahmed Kuddûsî (ö 1265/1849)

2. Hicabî Abdülbâkî (ö. 1231/1815-16—1821)

3. Şeyh Mehmet Baba (ö. ? / ?)

Şimdi bu halifelerden ve hayatlarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

¹⁴⁸ Abdizâde, age., ss.76-77

1. Ahmed Kuddûsî (ö 1265/1849):

Bu halifelerin ilki şiir ve deyişleriyle meşhur olan Ahmed Kuddûsî'dir. Gerçek adı Ahmed bin Hacı İbrahim'dir.¹⁴⁹ Ahmed ismini babası, Hz. Muhammed'e (sav) adaş olsun diye vermiştir. Bunu divânında şöyle ifade etmektedir:

“

Komuş hem ismimi Ahmed teyemmün idüben dimiş

Adaş olsun bu oğlan fahr-ı 'âlem kân-ı irfâna. ”¹⁵⁰

Ayrıca kendisine Kuddûsî adının, anne karnında verildiğini ve annesinin bunu işittiğini şu dizeleriyle anlatıyor:

“ Kuddûsa mensûb olmuşam

Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Hem ana meczûb olmuşam

Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Rûz-ı elestde ben ana

Dimiş idim çünkü belâ

Ol 'ışkını virdi bana

Kuddûsîyem Kuddûsîyem

¹⁴⁹ *Evliyalar Ansiklopedisi*, (Türkiye Gazetesi), c.II, İstanbul 1992, s.241.

¹⁵⁰ Ahmet Doğan, *Kuddûsî Divanı*, (Akçağ Yayınları), Ankara 2002, s.25.

Bil ana rahminde beni

Ki itmişem takdîs anı

Anam işitmişdir bunu

Kuddûsîyem Kuddûsîyem ...”¹⁵¹

Kuddûsi h.1183 yılında, Rebiülevvel ayının on birinci gecesini Niğde'nin Bor ilçesinden dünyaya gelmiştir. Bunu divanında şöyle ifade etmektedir:

“

Peder târihimi yazmış ki “bin yüz seksen üç” deyü

Âna Hak eylesün rahmet ve cümle ehl-i îmâna

Rebî'ül-evvelin pes on birinci isneyn gicesinde

Dimiş kim toğdı oğlum çok şükür Vehhâb-ü Rahmâna.”¹⁵²

Ayrıca Mar'aşîzâde olarak da tanınan Kuddûsi, ilk tarîkat eğitimini Ahrâriyye¹⁵³ yoluna mensup olan babasından almıştır.¹⁵⁴ O zamanın medreselerinde ilmî tahsilini tamamlamıştır. On sekiz yaşında iken babasının vefat etmesiyle Anadolu ve İslâm âlemini dolaşmaya çıkmıştır.¹⁵⁵ Bu durumu divanında şöyle anlatmaktadır:

“

Şu kez çok eyle kim zikri olasın mest-i i Lâ-ya'kıl

¹⁵¹ Doğan, age., s.634.

¹⁵² Aynı eser,, s.25.

¹⁵³ Nakşbendiliğin Şâh-ı Nakşbend'den sonra, Hoca Ubeydullah İbn Hoca Mahmut İbn Şihabeddin Ahrar (ö.895/1490) ile birlikte aldığı isimdir.

¹⁵⁴ Bursalı, age., c.I, ss.139-140.

¹⁵⁵ Said Havva, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (Şule Yayınları), c.IX, İstanbul 996, s.98.

Münafıklar disünler yâ mürâ'idür yâ dîvâne

Vefat itdi peder ben on sekiz yaşında iken bil

Karârım kalmadı hiç başladım pes âh u efgâne

Resûlin 'ışkı düşüb gönlüme Hakk'a niyâz itdim

Didim aç yâ İlahî yol varam ol fahr-ı ekvâne

Kabul itdi duamı bir sene oldum mücavir hem

Gelüb Rûma yine gitdim o şahlar Şâh-ı Sultana."¹⁵⁶

Kayseri'de Kadirî Şeyhi Hüseyin Efendi'den medrese tahsili görmüştür. Turhallı Mustafa Efendi'den de tarîkat terbiyesini almıştır. Turhallı'nın Erzincan'a gitmesiyle, bir arkadaşıyla birlikte Erzincan'a, oradan da Şam ve Hicaz'a gitmiştir.¹⁵⁷ Bir yıl Medine civarında kalıp, Mekke'ye gidip Hac görevini yerine getirmiştir. Burada kaldığı süre içersinde Hira Mağarası ve Uhud Dağı'nda; Hz. Hamza ve Uhud Savaşı'ndaki sahabelerin şehit edildiği alanda ve oradaki kayalıklarda uzun günler uzlet hayatı yaşamıştır. Orada Peygamberimizin manevî ruhanîyetinden dersler almış, bu dersler neticesinde Efendimiz'in lütuf ve ikramlarına kavuşmuştur. Bu zaman zarfında manevî bir işaretle Anadolu'ya gidip orada çok evlenmesi, kendisi için üstün derecelerin ancak çok evlenmekle gerçekleşeceği bildirilir. Bu işaret üzerine bir sonraki sene hac görevini ifa edip Anadolu'ya, memleketi Bor'a döner.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Doğan, age., s.24.

¹⁵⁷ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yy)*, (İnsan Yayınları), İstanbul, Haziran 2003, s.302.

¹⁵⁸ Bkz. Evliyalar Ansiklopedisi, age., s.242.

Bu işarete binaen Kuddûsî Hazretleri, Bor, Kayseri, İstanbul, Şumnu¹⁵⁹ gibi çeşitli bölgelerde yolculuklar yapar.¹⁶⁰ Bu yolculuklar sırasında birçok evlilik gerçekleştirmiştir. Bunu divanında şöyle anlatmaktadır:

“ ...

Kul hatasız olmaz imiş eyledim zenb-i bî-hisâb

Bendeye layık günah sultana da afv’u atâ

Nefs u iblis-ü hevâ şehvet beniz azdırdılar

Uyuben anlara itdim bî-aded cürm-ü hata

Çok nisâ idüb tezevvüc bahre düşdüm bir zemân

İrtikâb itdim günahlâr şimdi itdim inzivâ ”¹⁶¹

1222/1807 ve 1225/1810 yıllarında olan Osmanlı-Rus savaşına katılarak Peygamberimiz (av)’in sünneti olan cihâd-ı asgarı da yerine getirmiştir. Bu sırada İstanbul’da padişah Abdülmecid’le görüşmüş ve O’nun sevgisini kazanmıştır.¹⁶² Sultan Abdülmecid Han’a ve oğlu Mahmud Han’a olan muhabbetini divanında şöyle ifade etmektedir:

“ ...

Köyleri çok imiş evvel cümlesi olmuş harâb

Eyleyüb vîrân harâmîler kamu bünyâdını

¹⁵⁹Bkz. Bulgaristan’da bulunan bir kenttir. Dobruca’nın kenarındaki havzalar ve tepeler bölgesindedir.

18. yy’da Osmanlı’ların üs ve kışlağı durumundaydı. 1809 ve 1829’da Rus saldırılarına karşı koydu. 1877-1878 savaşlarında Rus’ların eline geçti. 1898 Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan’ın sınırları içinde kaldı. 17. yy’dan kalma camii, çeşitli sanayiler (kimya, tarım), fabrikalar (un, tütün, konserve, otomobil), damıtma yerleri vardır. Eski adı Kolarovgrad’dır. Bkz.

Yeni Kültür Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

¹⁶⁰ Yüceer, age., s.302.

¹⁶¹ Doğan, age., s.156.

¹⁶² Yüceer, age., s.302.

Eylesün rahmet Hudâ 'Abdûlmecîd sultâna kim

Kahr-ı ilhâk eyledi yer yüzînin bîdâdını

Oğlu Mahmûd Hânı da mansûr muzaffer eylesün

Hem muvaffak eylesün dahi evlâdını

Rahmet itsün hem kamu ecdâdına eslâfına

Dû cihânda saklasun Mevlâ anın ecdâdını...¹⁶³

Savaştan döndükten bir süre sonra tekrar Hicaz'a giden Kuddûsî, Mekke ve Medine'de on yedi sene ıssız çöllerde ve dağlarda tezkiye yapmıştır.¹⁶⁴ Daha sonra memleketi Bor'a dönmüştür. Burada din düşmanlarının düşmanlıkları sebebiyle yıllarca evinden dışarı çıkmamış ve uzlet hayatı yaşamıştır. Ama Kuddûsî kendisine eziyet eden kişileri devamlı Allah'a havale etmiş ve her türlü işkenceye karşı sabretmiştir. Divanında bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“... ”

Gurûr itme öğerlerse hazîn olma söğerlerse

Tahammül it döğerlerse olur nâcâra çâr Mevlâ...¹⁶⁵

Babasından ve Hocası Mustafa Efendi'den başkasına intisab etmeyen Kuddûsî Nakşbedîlik'in yanında, Üveysi olarak da Abdülkâdir Geylânî'nin tarîkatına intisab etmiştir.¹⁶⁶

Ahmed Kuddûsî'nin hayatına genel olarak baktığımız da Hicaz ve Bor'da uzun yıllar uzlet hayatı yaşamıştır. Bu Kuddûsî'nin “*Hakk aşığı*” birisi

¹⁶³ Doğan, age., s.39.

¹⁶⁴ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmaniye*, (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları), haz. Nuri Akbayan, c.III, İstanbul Haziran 1996, s.892.

¹⁶⁵ Doğan, age., s.20.

¹⁶⁶ Yüceer, age., s.303.

olmasının tezahürüdür. O'nun için önemli olan, halkın iftiraları değil Hakk'ın rızasıdır. İnsanları sürekli irşada çağıran ve öğüt veren Kuddûsî bu durumu Divanı'nda şöyle ifade etmektedir:

“ Gayret itdim ben sizi ikâz irşâd itmeğe

Kaçdınız benden nice dem kalb ile ecsâd ile

Ben öğüt virdikce siz itdiniz buğz u cefâ

Dün ü gün itdim nidâ toldı cihân feryâd ile...¹⁶⁷

Günahım çok diye hiçbir zaman Hakk'dan ümit kesmemek gerektiğini ifade eden Kuddûsî, Divanı'nda;

“ ...

Günâhım çok deyü kesme ümîdi bahr-ı rahmetden

Ki afv olunsa hep gümrâh nakıs gelmez deryâya...¹⁶⁸

ifadeleriyle Allah'ın rahmetinin bolluğunu bu güzel dizeleriyle anlatıyor. Halkında anlayacağı dilden şiirler söyleyen Kuddûsî, samimi ve coşkulu şiirleriyle insanları güzel ahlâka, İslâm'a sarılmaya, Allah'ı çokça zikretmeye, Peygamberimiz'in yolundan gitmeye davet etmiştir.

Gerçekten Hakk ve Peygamber aşığı olan Ahmed Kuddûsî 1265/1849 yılının Cemaziyelahir (Mart) ayında, memleketi Bor'da fani dünyadan bâkî âleme irtihal etmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Doğan, age., s.34.

¹⁶⁸ Aynı eser, s.27.

¹⁶⁹ Said Havva, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (Şule Yayınları), İstanbul 1996, c.IX, ss.98-109.

a. Eserleri:

- Dîvân-ı Kuddûsî.
- Hâzînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr.
- Pendnâme-i Kuddûsî.
- Vasiyetnâme-i Hazret-i Kuddûsî.
- İcâzetnâme-i Hazret-i Kuddûsî.
- Nesâyih-ı Hz. Kuddûsî.
- Mektuplar.
- Muhtasar-ı Tıbb-ı Nebevî.

2. Hicâbî Abdülbâkî Efendi (Gül Baba) (ö. 1231/1815-16—1821)

Turhallı Mustafa Efendi'nin halifelerinden bir diğeri de Hicâbî Abdülbâkî Efendi'dir. Doğumu hakkında kesin bir bilgimiz olmayan Hicabî Abdülbâkî; Dede Cengi¹⁷⁰ torunlarından Kırım'ın Bahçesaray Kasabası Akyefe Müftüsü Ebussuud Efendi'nin torunudur. Gül Baba Kırım Bahçesaray'da dünyaya gelir. Hicri 1191 (m.1777) tarihinde memleketi Kırım'dan, Kırım'ın Rus'lar tarafından işgal edilmesiyle Amasya'ya göç etmiş ve oraya yerleşmiştir.¹⁷¹

O zamanda Amasya'nın ünlü bilgini Hacı Ahmed Efendi'den eğitimini tamamlamış ve icâzetini almıştır. Daha sonra bir mürşide bağlanma ihtiyacı hisseden Abdülbâkî, Mutasavvıfımız Mustafa Efendi'ye intisab etmiştir. Mustafa Efendi'nin vefatından sonra Amasya'ya dönerek,

¹⁷⁰ Aslen Amasyalı olup, on yıl Kefe Müftülüğü yapmış ve oraya yerleşmiştir. Hicabî Baba'dan başka Kırım'da torunları vardır. Bkz. Evliyalara Ansiklopedisi, *Türkiye Gazetesi*, İstanbul 1992.

¹⁷¹ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, çev. Turan Böcekçi, (Amasya Kültür Yayınları), Ankara 2002. s.15.

Nakşbendiyye tarîkatının Amasya şeyhi ve Mustafa Efendi'nin de halifesi olmuştur. Amasya'ya döndüğünde Keçioğlu Cami Şerifi'nin yanına, 1212/1797 yılında bir tekke yaptırmıştır. Yaptırmış olduğu tekkenin ilk şeyhi olmuştur. Sonra Ziyaret (Zigere) Mahallesi Keçioğlu Camii İmam-Hatibi ve yine bu caminin vaizi ve zaviye şeyhi görevine getirilmiştir.¹⁷²

Gül Baba; h.1231 (m.1815-1821) yılında, Zigene Mahallesi denilen yerde vefat etmiştir. Hâlen kendi adıyla bilinen caminin avlusuna defnedilmiştir.

Amasya'da sevilen ve saygı duyulan bir kişi olan Abdülbâkî hakkında Amasya'nın ünlü şairlerden Mustafa Sabri övgüyle dolu şu şiiri kaleme almıştır:

“ Küşad etmiş kerem bâbın şeh-i her dü sezâdır bu

Tarîk-i müstakîm içre hemen kenz-i gedâdır bu

Ziyaret eylese bir kez verir maksûdun Allah

Sakın terk-i edep etme makam-ı evliyadır bu

Talep kıl sırr-ı sübhânı hurûfu muhkemetından

Tarîk-i Nakşbendi Hicabî Gül Baba'dır bu

Gelip ayn'el-yakîn ziyaret eyle ey sufi

Cihânın kutb-ı sultanı velâyet-i pişvâdır bu

Bu bir bahr-i ummandır mutahhir Tayyib u tâhir

Eşiği taşına yüz sür kamu derde devadır bu

¹⁷² Abdizâde, age., s.76.

Tarîkat ehlinin şâhı hakikat burcunun mâhı

Zihî can madenidir hem zihî bahr-i hüdâdır bu

Zihî irfan zihî burhan-ı Teâlâ Allah-u sultan

Rumûzu “kuntü kenzin” kâşif-i âl-i abâdır bu

Veliy-i mutlak cihan içre bu mana gerçi şâmildir

O derece bir sedefdir ki bu dem sırr-ı behâdır bu

Dilersen ayineni açmak pınar-ı sırrı hikmeten

Emîrim, seyyidim, şâhım bu taht-ı istivâdır bu

İki âlemde maksudu şolar kimenzil-i Hakk’ta

Ki irfan ehline câna, hakikat-ı rehnümadır bu

“Türâbî okudu yazdı Hicabî sultanın sırrın

Libâsın tazeler ol sâhib-i Rıdvânı-güşadır bu

Bu cömertlik kapısını açan her iki dünyanın padişahı olmaya layıktır

Bu hakikatı bulmak isteyen fakirlerin hazinesidir

Allah-u Teâlâ, kabrini bir kez ziyaret edenlerin isteğini verir

Sakın edebi terk etme, çünkü burası evliya makamıdır

Allah'ın (cc) apaçık âyetlerindeki sırları öğrenmeye çalış

Bu, Nakşbendi yolunu tutmuş Hicâbî Gül Baba'dır

Ey Sufî! Gel şüphe etmeden şâhı ziyaret eyle; çünkü bu

Dünyanın kutbu, sultânı, önder bir velidir

Bu, manevî hastalıkları iyi eden bir umman denizidir

Eşiğinin taşına yüz sürenin tüm dertlerine devâdır

Bu, Tarîkat ehlini padişahı, hakikat ehlinin kalesidir bu

İnsanlara huzur veren, cana can katan bir denizdir

Bû-yi (küntü kenzen) sırrı ilahîsin açıklayıcısı, âbâ ehli

İrfan sahibi Allah (cc)'ın bir sultanıdır

Bu, dünya içinde velilik makamına layık

Değerli bir sırra hâiz, incidir

Şâyet sır pınarından kalbini parıldatmak istersen; bu

Emîrim, seyidim, evliya tahtına oturan şâhımdır

Bu, iki âlemde de Hakk'a kavuşmak isteyen irfan ehlinin

Dostu ve hakikate götüren kılavuzudur

“Türâbi” okudu yazdı Hicâbî Sultan’ın sırrını

Allah-u Teâlâ’nı rızasını kazanmada vesiledir

a. Eserleri:

- Hediye-i Hilâl.
- İnâs ve İsti'nâs.
- Bâde-i Kevser.
- Nukut-i Tevhîdiyye.
- İkaz-ı Nâim.
- Bâde-i Fakr-ı Gına.
- Ta'rîfû'l-İnsan.
- el-Ebkirâtü'l-Muhtelifa fî Şerh-i Emsileti'l-Muhtelifa.

3. Şeyh Mehmet Baba (Pembe Ömer) : (ö. ? / ?)

Mustafa Efendi’nin halifelerinden üçüncüsü de Mehmet Baba’dır. Çorum halifesi olup, Pembe Ömer lakabıyla meşhur olmuştur.¹⁷³

Doğumu ve ölümü hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız Şeyh Mehmed Baba, Nakşbendiyye Tarîkatı’nın Üveysiye kolundandır. Pembe Ömer’i, Mustafa Efendi Çorum’a halife tayin ettiğinde O’na hitaben: “Oğlum! Memleketine vardığında evini kazasın. Bu Tarık-ı Aliyye’den bir zât-ı ulya âyin ittihaz idesin.” der. Mehmet Baba verilen emre uyarak evine geldiğinde işaret edilen yeri kazar ve bir zâtın mezarıyla karşılaşır.¹⁷⁴ Oraya bir türbe

¹⁷³ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmat*, (Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye), İstanbul 1316, ss.20-21.

¹⁷⁴ Haksever, age., s.368.

yaptırır. Türbeye Nakşbendiyye Tarîkat-ı alamet-i farikası yaptırır. Kible yönüne de bir mescit inşa ettirir.¹⁷⁵

Çorum da daha önceleri Nakşbendiyye'nin kolları olmakla birlikte Üveysiye kolunun Mehmet Baba ile geldiği bilinmektedir.¹⁷⁶

Hangi yılda vefat ettiğini kesin olarak bilmediğimiz Mehmet Baba, sonraları Çorum'un eski müftülerinden olan Mehmet Hilmi Efendi'nin Mevlevîhanesi'nin haziresinde medfundur.¹⁷⁷

Pembe Ömer'in gazelleri, kasideleri ve divânı vardır.¹⁷⁸

D. DEVLET ADAMLARIYLA İLİŞKİSİ

Mustafa Efendi'yi Akifzâde eserinde şöyle anlatmaktadır: “Turhal'da bir zaviye açarak meşhur bir şeyh oldu. Zaviye ile birlikte, bir fakirin yapması mümkün olmayan birçok binalar yaptı. Hem bölgenin ileri gelenleri hem de halk kendisine büyük saygı gösterir, ricası yerine getirilir ve sözü dinlenirdi. Zaman zaman devlet ricâli kendisini ziyarete gelir ve hediyeler verirdi. Her yönden kendisine gelen birçok müridi vardı.”¹⁷⁹ Dürüstlüğü, dindarlığı ve iyiliği sebebiyle halk O'nu “Veli” olarak bilmektedir. Sultan I. Abdülhamit ve sadrazamlarından olan Mehmet Paşa'nın, Mustafa Efendi'ye bağlılığı ve sevgisi dolayısıyla Turhal civarındaki Dazya (Gümüştop) Köyü'nün mülkiyeti, Sultan I. Abdülhamit tarafından Şeyh'e verilmiştir.¹⁸⁰

Mustafa Efendi'ye bağışlanan köy olması nedeniyle Dazya Köyü'nden kısa da olsa bahsetmek yerinde olacaktır:

¹⁷⁵ Ali İzzet Efendi, age., ss.20-21.

¹⁷⁶ Haksever, age., s.368.

¹⁷⁷ Aynı yer.

¹⁷⁸ Ali İzzet Efendi, age., ss.20-21.

¹⁷⁹ Akifzâde, age, s.73.

¹⁸⁰ Bursalı, age., s.108.

1. Gümüştop (Dazya) Köyü

Eski adı Dazya, yeni adı ise Gümüştop'tur. Eski adını kenarından geçen Dazya Çayı'ndan almaktadır. Mutasavvıfımıza bağışlanan köyün tarih çok eskidir. Ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmeyen köy, Dazimantus veya Dazaner isimli şehirlerin yanına kurulmuştur.¹⁸¹ Gümüştop Köyü'nde şu an yıkılmaya yüz tutmuş tarihi kalıntılar mevcuttur. M. 1370 yılında Eratna Beyliği zamanında köye bir cami yaptırılmıştır. Camiden geriye bir duvar ve üzerindeki süslemeler kalmıştır. Ziya Paşa Eyvanı'nın içerisine yapılan bu camiden başka bir de Mehmet Dede Türbesi vardır. Ayrıca köyün içerisinde başka türbeler de mevcuttur. Bunlar; köyün içerisinde bulunan Arap Dede Türbesi, köyün girişinde bulunan ve ziyaret yeri olarak da kullanılan Ali Baba Tekkesi ve Türbesi'dir. Ayrıca kötülük ve afetlerden korunmak için Kurban Dede Yatırı, Anadolu'nun birçok yerinden gelen kişilerce ziyaret edilmektedir.¹⁸²

E. HALK İLE İLİŞKİSİ

“Nefs ve onu düzeltip şekil verene, sonra da ona günahını ve takvasını ilham etmiş olana yemin olsun ki, nefsini temizleyen kurtuluşa ermiştir.” (Şems 91/7-8) âyetinden hareketle insanların kurtuluşu için çalışmış olan Mustafa Efendi halk tarafından çok sevilmiştir.

Mustafa Efendi bir yandan tekkedeki irşad faaliyetlerini yürütürken, diğer yandan da camilerdeki vaazlarıyla halk ile iç içe olmuştur. Halkla olan ilişkilerinde dikkat çeken bir diğer yönü de halka daima şefkat ve merhametle muamele etmesidir.

¹⁸¹ Erdoğan, age., ss.123-124.

¹⁸² Aynı yer.

F. ESERLERİ

Turhallı Mustafa Efendi'nin kaynaklarda ismi geçen eserleri şunlardır:

1. Mürşidü's-Sâlikîn.
2. Mektup.
3. Hadîs-i Erbâ'în Şerhî.
4. Fi Beyani Fazileti Kelimetî't-Tevhîd ve'l-İsmi'l-Celâl.

Şimdi bu eserleri açıklamaya çalışalım:

1. Mürşidü's-Sâlikîn¹⁸³

Mustafa Efendi, bu eserini tasavvuf yoluna girmiş olan sâliklere Nakşbendiyye tarîkatını anlatmak ve yol gösterici bir rehber olması vesilesiyle yazmıştır. Bu sebeple eserine *Mürşidü's-Sâlikîn* ismini vermiştir.¹⁸⁴

Peygamber Efendimiz'e (sav) salât ve selâmla başladığı eserini bir mukaddime, bir hatime ve dört maksat üzere tertib eylemiştir. Eserin mukaddime kısmında “Rabbu'l-Âlemîn'e sülûkun on bir şartını” anlatmıştır.¹⁸⁵ Bu şartlar seyr u sülûk yoluna girmiş sâliklerin uyması gereken kuralları belirtir. Ayrıca sâliklerin sülûklarında kusur etmeyip vuslata ulaşmalarına yardımcı olmak için kaleme aldığını ifade etmiştir.¹⁸⁶

Eserin birinci maksadı “*zikir*” beyanındadır.¹⁸⁷ Bu bölümde Mustafa Efendi, Peygamberimiz'in (sav) kendisine öğrettiği şekilde zikir âdabından

¹⁸³ İBB. Ktp., Orhan Ergin Yazma, nr.357; Beyazıt Ktp., Beyazıt, nr.8005; Çorum Hasan Paşa Ktp., 871/2; Millet Ktp., Ali Emîri Şer'iyye nr.1312; AÜİF Ktp., nr.41210.

¹⁸⁴ Turhallı, age., Ali Emîri Şer'iyye, vr.2a.

¹⁸⁵ Aynı eser, vr.2a-3b.

¹⁸⁶ Aynı eser, vr.2a.

¹⁸⁷ Aynı eser, vr.3b.

bahseder.¹⁸⁸ Zikir yapan sâlik sanki Rabbu'l-Âlemîn'in huzurundaymış gibi zikir yapmalıdır. Çünkü sâlik Rabbini görmese de Rabbi onu görmektedir.¹⁸⁹ Eserin devamında zikir halindeki kişide hasıl olan hallerden bahsederek, bu halde gerçek bir mürşidin önemine vurgu yapar.

İkinci maksat ise, zikir ile istenilen olmazsa, “*Gerçek maksada ulaşmaya sebep olacak birkaç nesne*” beyanındadır.¹⁹⁰ Bunlar; az konuşmak, az uyumak, az yemek, müridin şeyhini sevmesi ve halktan uzlet etmesi şeklinde sıralanmaktadır.¹⁹¹

Üçüncü maksat, “*Nefs ve ruhun halleri*” hakkındadır.¹⁹² Her insanın bir ruhu ve bir nefsi vardır. Bunların da birer veziri vardır. Ruhun veziri akıl, nefsin veziri ise şeytandır. Mustafa Efendi'ye göre ruh sürekli insana iyiliği emreder. Nefs ise sürekli kötülüğü emreder. Bu noktada sâlikin görevi nefsin isteklerini değil, akıllı yani ruhun isteklerini yerine getirmeye çalışmaktır.¹⁹³

Dördüncü maksat ise, “*Mücâhede vaktinde tecellîyat*” beyanındadır.¹⁹⁴ Bu bölümde Mustafa Efendi mücâhede vaktinde sâlikte Esmâ-i İlahî'nin tecellîsinden dolayı ortaya çıkan hallerden bahseder. Bu hal içerisindeki sâlike şeytanın musallat olduğunu belirterek, müridin ve şeyhinin uyanık olması hususunda uyarılarda bulunur. Çünkü bu hali yaşayıp yanlış yola düşen kişilerin varlığı mevcuttur.¹⁹⁵

Kısaca eserin içeriğinden bahsettikten sonra şunu ifade etmekte fayda vardır. Mutasavvıfımız bu eseri Peygamberimiz'den aldığı bir emre binaen kalem aldığını ifade eder. Peygamberimiz O'na; “ Ya şeyh! Bana tarîkat-ı

¹⁸⁸ Aynı eser, vr.4a.

¹⁸⁹ Aynı eser, vr.4b.

¹⁹⁰ Aynı eser, vr.10a.

¹⁹¹ Aynı eser, vr.10b-11a.

¹⁹² Aynı eser, vr.11a.

¹⁹³ Turhallı, age., Ali Emîri Şer'iyye, vr.11a-12a.

¹⁹⁴ Aynı eser, vr.12b.

¹⁹⁵ Aynı eser, vr.13b.

Nakşbendiyye'ye ait bir risâle yaz" der. Bu sebeple eser bitince Kadir Gecesi'nde murâkabe vaktinde Peygamberimiz'e takdim eder.¹⁹⁶ Bu risâle altı gün Peygamberimiz'in yanında kalır. Risâle altı sahifesi yanmış olarak geri verilir. Allah Rasulû, Mustafa Efendi'ye hitaben; "Ya şeyh! Geri kalan evraklar İmam-ı Gazzâlî (505/1111)'nin İhya-u Ulumi'd-Din kitabına uygundur.¹⁹⁷" diyerek eserin ehli sünnet akîdesine uygun olduğunu belirtir.

Osmanlıca olarak kaleme alınan bu eserin "*Reşahât-ı Lâhutîye*" başlığıyla Arapça bir nüshası daha mevcuttur.¹⁹⁸ Bu isimle anılmasının sebebi, eserin başına Mustafa Efendi'nin anlattıklarının "*Lâhutî damlalarından bir damladır*" ifadesini kullanmasından kaynaklanır. Bu Arapça nüshayı Derviş es-Seyyid Hüseyin Nakşbend h.1198 yılında kaleme alarak rivâyet etmiştir.¹⁹⁹

Mustafa Efendi'nin "*Reşahât-ı Lâhutîye*" olarak isimlendirdiği bu eser Süleymâniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik bölümünde "*Risale fi Tarîkati'n-Nakşbendiyye ve Âdâbuhâ*" olarak kayıt edilmiştir.²⁰⁰

2. Mektup²⁰¹

Bu eser Süleymâniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik bölümünde yer alan "*Reşahât-ı Lâhutîye*" risalesinin sonunda zikredilir.²⁰² Bu eser Mustafa Efendi'nin, Divâne Yeşilbaş ismiyle meşhur olan bir tarîkat şeyhiyle yazışmasını anlatır. Divane Yeşilbaş'ın müritlerinden Derviş Muhammed tarafından rivâyet edilmiştir. Eserin dili Arapça olup, manzum olarak yazılmıştır. Divâne Yeşilbaş'a tasavvufî tavsiyeler içeren eser secîli

¹⁹⁶ Turhallı, age., Ali Emîri Şer'iyye, vr.18a.

¹⁹⁷ Aynı eser, vr.18a; Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.76b.

¹⁹⁸ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.71a.

¹⁹⁹ Aynı eser, vr.76b.

²⁰⁰ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.71b.

²⁰¹ Aynı eser, vr.77b-78b.

²⁰² Aynı eser, vr.77b.

ifadelerden oluşmuştur. Özellikle her cümlenin sonu “Allah” lafzıyla bitmiştir.²⁰³

3. Hadîs-i Erbâ’în Şerhî

Abdîzâde, Amasya Tarihi adlı eserinde Mustafa Efendi’nin büyük bir hadisçi olduğunu rivâyet ediyor.²⁰⁴ Bursalı Mehmet Tahir’de Mustafa Efendi’den bahsederken eserleri arasında “*Hadîs-i Erbâ’în Şerhî*” adlı bir eserinin olduğunu rivâyet ediyor.²⁰⁵ Ancak biz araştırmalarımızda bu eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. “*Hadîs-i Erbâ’în Şerhî*”nin yine rivâyetlerde geçen *El-Bedrî’l-münir fi şerhi ehâdisi’l-beşîri’n-nezîr* adlı eserle aynı olması muhtemeldir.²⁰⁶

4. Fi Beyânî Fazîleti Kelimetî’t-Tevhîd ve’l-İsmî’l-Celâl²⁰⁷

Mustafa Efendi, Süleymânîye Kütüphanesi Yahya Tevfik bölümünde kayıtlı olan bu eserinde Kelime-i Tevhîd ve İsm-i Celâl’in öneminden bahseder. Kelime-i Tevhîd ve İsm-i Celâl’e ulaşmak için yetmiş perde vardır. Sâlik ancak bu perdeleri aşınca Allah’a ulaşır. Yine bu perdeleri aşabilmek için bir mürşid-i kâmil’den izin almak gerekir. Bu yetmiş makamdan, birincisi ortaya çıktığında kabir azabı keşfolunur. İkincisinde kalb çocuğu doğar. Üçüncüsünde zikrin sultanı ortaya çıkar. Dördüncüsünde ise ruhlar ve gayb âleminin sırları açılır.²⁰⁸

Bu eseri Mustafa Efendi’nin müridlerinden birisi, 27 Safer 1199 (9 Ocak 1785) yılında rivâyet etmiştir.²⁰⁹

²⁰³ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.77b.

²⁰⁴ Hüseyin Hüsameddin Abdîzâde, *Amasya Tarihi*, sad. Dr. Ali Yılmaz- Dr. Mehmet Akkuş, c.I, (Amasya Belediyesi Kültür Yayınları), No:1, Ankara 1996. ss.76-77.

²⁰⁵ Bursalı, age., c.I, ss.108-109.

²⁰⁶ Haksever, age., s.366; Bursalı, age., c.I, ss.108-109.

²⁰⁷ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.77a-77b.

²⁰⁸ Aynı eser, vr.77a.

²⁰⁹ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.77b.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA EFENDİ’NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

A. MÜRİD-MÜRŞİD

Mürid kelimesi, Arapça’dan dilimize geçmiş olup “*isteyen*” anlamında kullanılır. Terim olarak ise; Allah’a vuslatı arzu eden, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe veya mürşide bağlanmak isteyen kişiye denir.²¹⁰ Bu yola giren kişi iradesini Hakk’ın ve şeyhinin iradesine teslim etmiştir.

Aziz Mahmud Hudayî (ö.1038/1623)’ye göre *mürid*, gerçekte iradesi olmayan kişi demektir. Hudayî Tarîkatnâmesi’nde “Hak yolun yolcusu olmak isteyenler bilsinler ki iş bu yolların en şerefli ve en azizi olduğundan kusurlu olan onu anlamaz. Ancak isteklileri, istediklerine ulaştırır. Bu iş için önce olgun bir yol gösterici ve usta bir terbiyeci gereklidir.²¹¹” buyurarak mürid için öncelikle bir mürşide ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

Mürşid kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup, yol gösteren, uyaran, rehber, delil, kılavuz gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²¹² Tasavvufî terim olarak ise, tarîkat lideri, veli, eren, pir demektir.²¹³

Tasavvuf literatüründe gerçek mürşid Hz. Muhammed (sav)’dır. O’nun haricindeki kişiler Hz. Muhammed’in mirasını elde etmek isteyen kişilerdir.²¹⁴ İnsanları Allah’ın yoluna çağırmaya irşad, çağıran kişiye de mürşid denir. Bütün peygamberlerin görevi insanları doğruya, iyiye çağırmaktır. Allah’ın doksan dokuz isminden birisi de er-Reşîd’dir. Yine insanları ilk defa irşada çağıran mürşid görevinde bulunan Hz. Adem

²¹⁰ Cebecioğlu, age., s.526.

²¹¹ Nevzât Özkan, *Tarîkatname, (Aziz Mahmut Hudayi)*, (Kıvılcım Yayınları), Kayseri 1998, s.54.

²¹² Cebecioğlu, age., s.526; Uludağ, age., s.388.

²¹³ Cebecioğlu, age., s.527; Uludağ, age., s.388.

²¹⁴ Cebecioğlu, age.,s. 527.

(as)'dır.²¹⁵ Bu anlamda Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruyor: "Andolsun ki Biz her ümmete: Allah'a kulluk edin ve tağuttan sakının! diye uyaran bir peygamber gönderdik."²¹⁶ Ayrıca Efendimiz (sav), en büyük İslam düşmanı Ebu Cehil'in dahi evine yirmi dokuz defa gidip Allah'ın emirlerine davet etmiştir. Habeş Kralı Necaşi'ye, İran Kısrası Hüsrev Perviz'e, Bizans Kralı Herakliyas'a, Mısır Kralı Mukavkis'a, Yemame Meliki Hevde'ye Allah'a ve Peygamber'ine uymaya davet eden mektuplar göndermiştir. Peygamberimiz (sav)'in insanları Allah'ın emirlerine davette ki bu çırpınına binaen şu âyet nazil olmuştur: "Onlar iman etmeyecekler diye, neredeyse Sen kendine kıyacaksın."²¹⁷

Muhakkak ki peygamberlerden sonra boşalan mürşidlik görevleri bütün müslümanların ve özellikle de âlimlerindir. Bu anlamda Efendimiz (sav)'in "Âlimler, peygamberlerin varisleridir."²¹⁸ hadis-i şefîri bu görevin ilk önce âlimlerin, mürşid-i kâmil derecesine ulaşan kişilerin olduğunu vurguluyor.

Tasavvufî ahlâkta bir müridin tek başına bir mürşide tabi olmadan hakikate ulaşması mümkün değildir. Müridin manevî kirlerden temizlenebilmesi için hakiki bir mürşid-i kâmil'e ihtiyacı vardır. Buradaki mürşidin görevi, müridin manen hasta olan kalbini Rabbanî ilaçlarla tedavi etmeye çalışmaktır.²¹⁹ Mürid aslında bu yola girmekle yani bir mürşide bağlanmakla, onların halinin güzelliğine inanıp, onlar gibi olmak istiyordur. Ancak nefsinin ve şeytanın vesveselerine tek başına karşı koyma cesaretini gösteremiyor demektir. Her ne kadar mürşid gibi olamasa da onlar sayesinde birçok güzelliklere, iyiliklere kavuşur. Ayrıca mürşid-i kâmil'siz bir mürid, sahibinden izinsiz bahçeye hırsızlık için giren kimseye benzetilir.²²⁰ Bu

²¹⁵ Ali Ramazan Dinç, *Manevî Yolculuğun Esasları*, (Mavi Yayınları), İstanbul 2002, s.55.

²¹⁶ Nahl(16), 36.

²¹⁷ Şuara(26), 3.

²¹⁸ Buharî, İlim 10.

²¹⁹ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, (Semerkand Yayınları), İstanbul 2001, c.I, s.144.

²²⁰ Aşkar, age., s.279.

anlamda özellikle tasavvufta “*Üstadı olmayanın üstadı şeytandır*” anlayışı yaygındır.²²¹ Çünkü Peygamberimiz (sav)’in üstadı Cebrail (as), sahabenin, üstadı da Peygamberimiz’dir. Anlaşılan odur ki mürid-mürşid ilişkisi Peygamberimiz(sav)’den gelen bir sünnet geleneğidir.

Her mürşid-i kâmil, kâmil bir mürşid derecesine ulaşamamış olabilir. Bu anlamda mürşidin en önemli vazifelerinden biri, kâmil derecesine çıkmaya çalışmaktır.²²² Mürid için de en makbul olanı, kâmil derecesine ulaşmış olan mürşid-i kâmil’ni bulma gayreti içinde olmasıdır. Nasıl ki bir kişi herhangi bir hastalığından dolayı hekime başvurması gerekiyorsa, kişi de manevî hastalığının tedavisi için hekimine yani mürşidine müracaat etmelidir.

1. Bir Mürşid-i Kâmil’de Bulunması Gereken Özellikler

Kâmil derecesine ulaşan bir mürşidde ve mürşid-i kâmil’de bulunması gereken bazı özellikler vardır.

Bir mürşid-i kâmil, müşâhede ve yakîn imâna sahip olmalıdır.²²³ Mürşid-i kâmil Kur’an ve sünnet ilmini bilmelidir.²²⁴ Mürşid-i kâmil takva ve istikamet ehli olmalıdır.²²⁵ Mürşid-i kâmil sürekli zikir ve murâkabe halinde olmalıdır.²²⁶ Mürşid-i kâmil silsile ve irşad icazetine sahip olmalıdır.²²⁷

Bunlar ve bunlara benzer özellikleri artırmak elbette mümkündür. Aslında gerçek bir mürşid-i kâmil, doktora benzer. Nasıl ki doktor kendine müracaat eden hastayı, hastalıktan kurtarmak için çeşitli ilaçlar verirse, mürşid de aynı şekilde kendisine başvuran kişileri teşhis ve tedavi eder.²²⁸ Teşhis

²²¹ Eşrefoğlu Rumi, *Müzekkin-Nüfus (Nefisleri Temizleyen)*, (Salah Bilici Kitâbevi), Beyazıt İstanbul, s.441.

²²² Cebecioğlu, age., s.527.

²²³ H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, (Erkam Yayınları), Altınoluk Dizisi, İstanbul 1997, s.91.

²²⁴ Selvi, age., c.I, s.162.

²²⁵ Aynı eser, c.I, s.167.

²²⁶ Aynı eser, c.I, s.169.

²²⁷ Aynı eser, c.I, s.182.

²²⁸ Yılmaz, age., s.91.

ederken yumuşak huylu, alçak gönüllü olmalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Sen yalnızca Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer katı yürekli olsaydın kesinlikle etrafından dağılıp giderlerdi. O halde onları bağışla, bağışlanmalarını dile ve yapılacak işlerde onların görüşlerini al."²²⁹ buyrulmuştur.

Muhakkak ki mürid-mürşid ilişkisinin temelinde sevgi vardır. Peygamberimiz (sav) " Kişi sevdiğiyle beraberdir."²³⁰ buyurmuştur. Çünkü bir mürid mürşidine ne kadar içten bir sevgi ile bağlanırsa ondan istifade etmesi de o kadar artar. Hz. Peygamber (sav), ashabından kendisini, kendi öz nefislerinden daha çok sevmesini istemesi, bu sebepten dolaydır. Ayrıca mürşid ile mürid arasında fitrî bir bağ da olmalıdır. Yani karakter yönünden birbirlerine benzemeleri gerekir. Aslıdan mürid, mürşidinin rengiyle hem renk olmalıdır. Âlim bir kişi öğreten olmadan, öğretmen olamaz. Aynı şekilde bir baba ancak çocuğu olunca baba olur. Yani bir mürşid de ancak müridi olunca mürşid olur.²³¹ Müridlerin mürşidlerine karşı davranışları, edepi tasavvufta en önemli edeplerdendir. Çünkü bu konu da Hz. Peygamber (sav) ve ashabı örnek alınmalıdır.

Hacı Bayram Veli (ö.833/1430)'nin hayatında mürid terimi şöyle geçmektedir:²³²

Mürid, mürşidine son derece saygılı olmalı ve yanında boş söz söylememelidir. Mürid, mürşidine tam anlamıyla teslim olmalıdır. Manevî olgunluğa en kısa zamanda ve en kısa yoldan ancak bu şekilde ulaşır.

²²⁹ Al-i İmran (3), 159.

²³⁰ Buharî, Edep 96.

²³¹ Aşkar, age., s.279.

²³² Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, (T.C. Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları), Ankara 2002, ss.123-124.

2. Bir Müridde Bulunması Gereken Özellikler

Mürid-Mürşid ilişkisi içerisinde, bir mürid; şeyh edindiği ve müridi olduğu kişiye temiz bir itikatla bağlanmalıdır.²³³ Şeyhinin hiçbir sözüne karşılık vermemelidir.²³⁴ Onun elini tutup tövbe etmeli ve bütün günahlardan kaçmak suretiyle onun muhabbetini kazanmalıdır.²³⁵ Şeyhinin huzurunda içini, dışını temiz tutmalı ve abdestli olmalıdır.²³⁶ Nefsi ve malı üzerindeki tasarruflarında mürşidine danışarak hareket etmelidir.²³⁷ Mürşidinin huzurundayken hiçbir şeye bakmamalıdır, sadece önüne bakmalıdır.²³⁸ Mürşidi ayaktayken, mürid kesinlikle oturmamalıdır. Zikir halkasının dışında, şeyhine arkasını dönmemelidir.²³⁹ Mürşidinin yanındayken farz ve sünnet namazlar haricinde namaz kılmamalıdır.²⁴⁰ Mürid yolda yürürken, mürşidiyle birlikte yürümemelidir; ancak işaret ederse yanına gitmelidir.²⁴¹ Mürşidinin yanında konuşurken, yüksek sesle konuşmamalıdır.²⁴² Mürşidin yaptıklarını yanlış görse bile doğru kabul etmelidir. Çünkü gerçek bir mürşid-i kâmilin yaptığı işlerde kendisini haklı çıkaracak bir mazereti vardır.²⁴³ Mürşidi söz vermediği müddetçe konuşmamalıdır.²⁴⁴ Mürid, kibleye karşı ve mürşidinin huzurundayken yere tükürmemelidir. Hiçbir konuda şeyhiyle tartışmamalı ve mücadeleye girmemelidir.²⁴⁵

²³³ Eşrefoğlu, age., s.438.

²³⁴ İmam-ı Rabbanî, *Yeni Mektubat Tercümesi*, terc. Hüseyin Hİlmi Işık, (Işık Kitâbevi), İstanbul 1977, s.523.

²³⁵ Eşrefoğlu, age., s.438.

²³⁶ Özkan, age., s.56.

²³⁷ Ebu Hafs Şihabüddin Suhreverdi, *Gerçek Tasavvuf*, Avarifü'l-Meârif, terc.Dilaver Selvi, (Semerkand Yayınları), İstanbul, Kasım 1999, s.521.

²³⁸ İmam-ı Rabbanî, age., s.523.

²³⁹ Özkan, age., s.57.

²⁴⁰ İmam-ı Rabani, age., s.523.

²⁴¹ Özkan, age., s.57.

²⁴² Suhreverdi, age., s.51.

²⁴³ Koktu, *Tasavvufî Ahlâk*, c.II, s.218.

²⁴⁴ Ömer Öngüt, *Tasavvuf*, (Hakikat Neşriyat), c.I, İstanbul 1997, s.150.

²⁴⁵ Özkan, age., ss.63-71.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, bir mürid, mürşidine karşı daima edepli davranmalıdır. Edebe mugayyer hiçbir iş yapmamalıdır. Ona hürmet ve sevgi hususunda kesinlikle bir kusur yapmamaya çalışmalıdır. Ayrıca Peygamberimiz (sav) “Büyüğümüze saygı göstermeyen, küçüğümüze sevgi göstermeyen ve âlimimizin hatırını korumayan bizden değildir.” buyurmuştur.²⁴⁶

Mutasavvıfımız Mustafa Efendi, mürid-mürşid ilişkisine şu şekilde yaklaşmıştır: O mürid-mürşid ilişkisini yaşayan biri olarak yaşadığı durumlardan örnek vererek anlatır. Mürid, zikir esnasında sanki Rabbu’l Âlemin’in huzurundaymış gibi, sanki mürşidinin huzurundaymış gibi zikir etmek gerekir. Çünkü mürşid bilmeli ki o Rabbini görmese de Rabbi onu görmektedir. İşte bu hal üzere zikir yapmak gerekir.²⁴⁷

Ayrıca Mustafa Efendi, zikir halinde bulunan kişiye de şeytanın musallat olacağı hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Yine şeytan bu durumda bulunan müride çeşitli hayâlâtlar gösterir. Çok sevdiği kişiler kılığına girebileceği gibi çeşitli, çok güzel bağlar, bahçeler gösterir. Hatta dünya üstüne çıkarır, dünyayı, Kabe’yi gösterir. İşte bu durumda mürşid-i kâmil’e çok önemli görevler düşmektedir. Eğer mürşid bu yollardan geçmişse ve müridini uyarmışsa mürid ancak bu şekilde bu hali atlatır. Eğer mürşid, müridin bu haline âlim olmazsa o müridin sonu helak olur.²⁴⁸

Bu durumda mürid kendisinde vuku bulan bu halin Rahmanî mi, yoksa şeytanî mi olduğunu anlayabilmesi için mürşidiyle râbıta halinde olmalıdır. Tabî ki mürşidin bu yollardan geçmiş olması en önemli özelliklerdendir. Mürid yine bu hal üzerindeyken kalbiyle sürekli “Allah, Allah” demelidir. Şayet bu hal Rahmanî ise “Allah, Allah” demeye devam ederse bu halde değişme olmaz. Şayet şeytanî ise kuvvetli bir ateşte yanar gibi olur.

²⁴⁶ Tirmizi, Birr 15.

²⁴⁷ Turhallı, age., Ali Emîri Şeriyye, vr.4b.

²⁴⁸ Turhallı, age., Millet Ktp., Ali Emîri Şeriyye, vr.6b.

Mustafa Efendi Kur'an-ı Kerim'de "*Sarılın bana gelen yola*"²⁴⁹ âyetindeki "*sarılın*" kelimesini, müfessirlerin mürşid-i kâmil olarak tercüme ettiklerini belirtir. Bu yüzden mürşid-i kâmiller Allah için oturan, kalkan Rasullûllah'ın halifeleridir. Müridin amacı, Allah'a ulaşmak olduğuna göre mürşid-i kâmiller de Allah'ın kapıcıları, perdecileri olduğuna göre, ancak onlardan izin alınarak Allah'a ulaşılır. Çünkü onlar Allah'tan izinlidirler ve onların yanında olan, hizmetinde olan emniyettedir.²⁵⁰

Mutasavvıfımız bu durumda olan kişinin halini anlatabilmek için kendi hayatından çeşitli örnekler verir. O'na göre şeyhi kâmil olmayan kişinin durumu, çöldeki susuz bir insanın gördüğü seraba benzer.²⁵¹ Mustafa Efendi Şam'da bulunurken bir mürşid O'na gelerek ben Rabbimi gördüm der. Gördüğü hali anlatır. Turhallı O mürşidin halini anlar ve O'na tövbe etmesini, istiğfar dilemesini telkin eder. Çünkü Allah mekândan ve zamandan uzaktır.²⁵²

Bu halin sonunda mürid, Kelime-i Tevhîd'le uğraşa uğraşa Kelime-i Tevhîd'te lahutî bir sır olur. Bu sırrı ne dil anlatır, ne de kelimeler yazabilir. Böylece müridin kalbi karar kılar, mürşidinin ahlâkıyla ahlâklanır. Artık bir mürşid makamına çıkmıştır.²⁵³

Muhakkak ki bizim en büyük mürşid-i kâmilimiz Hz. Muhammed (sav)'dir. Ama buradaki maksat Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamaktır. Bir mürid ilk önce Hz. Muhammed'i canı gönülden sevmelidir. O'nun sevgisini kazanmak, şefaatine ulaşmak için, vesile olan kişilere de elinden geldiği kadar saygıda kusur etmemelidir. Ayrıca Mustafa Efendi'ye göre bir mürid gerçek bir mürşid-i kâmil bulmak için elinden gelen her türlü gayreti de göstermelidir. Çünkü bu yola giren kişide mürşid çok önemlidir. Ayrıca mürid, her mürşidim diyenin peşine düşmemeli, o tip kişilere kanmamalıdır. Bu noktada mürşid tek

²⁴⁹ Maide (5), 35.

²⁵⁰ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.72b.

²⁵¹ Aynı eser, vr.72a.

²⁵² Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.6b.

²⁵³ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.73a.

otoriteymiş gibi davranmamalı, yükselmeye müsait olan müridi başka müşidlere göndermelidir.

B. ZİKİR

Arapça kökenli bir kelime olan “*zikir*” kelimesi, hatırlamak, düşünmek, anmak, yad etmek, unutmamanın zıddı gibi anlamlara gelir.²⁵⁴ Buradaki anmaktan maksat sevmek, yüceltmek, övmektir. Yani gerçekte zikir gönüldeki her türlü düşünmeyi atıp Yüce Yaratan’ı sevmektir, O’na muhabbet duymaktır.²⁵⁵

Kur’an-ı Kerim’de zikir kelimesi, farklı şekillerde yetmiş surede ve ikiyüz doksan bir yerde geçmektedir.²⁵⁶ Ayrıca dua, niyaz, anmak, hatırlamak, düşünmek hatta birçok yerde de Kur’an anlamında kullanılmaktadır.²⁵⁷

Tasavvuf ekollerinin hemen hemen hepsinde zikir, temel esaslardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden tasavvuf literatüründe zikir kelimesi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Tasavvufî terim olarak zikir; Allah’ı belirli kelime ve cümlelerle anmak O’nun dışındaki her şeyi unutmaktır.²⁵⁸ Unutmak Kur’an-ı Kerim’de “Unuttuğun zaman Rabbini zikret.”²⁵⁹ âyetindeki unutmakla aynı anlamdadır. Çünkü Allah’tan başkasını unutmadığın zaman gerçek anlamda Allah’ı zikretmemiş olursun. Yani hem kalb hem de vücut, kısaca tüm uzuvlar zikir halinde olmalıdır.²⁶⁰

²⁵⁴ Cebecioğlu, age., s.783; Uludağ, age., s.588; Ebu Hamid Muhammed Gazzalî, *İhya-u Ulumid-Din*, c.I, terc. Ahmed Serdaroğlu, (Bedir Yayınevi), İstanbul 1975, s.478.

²⁵⁵ Selvi, age., c.I, s.53.

²⁵⁶ Cebecioğlu, age., s.783.

²⁵⁷ İz, age., s.123.

²⁵⁸ Muhammed Emin Erbili, *Tasavvufun İncelikleri*, terc. Mehmed Can, (Osmanlı Yayınevi), İstanbul 1997, s.97.

²⁵⁹ Kehf (18), 24.

²⁶⁰ Eşrefoğlu, age., s.384; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, (Kitsan Kitap Kirtasiye ve Dağıtım), İstanbul, s.336.

Zikir velâyet fermanıdır. Tasavvufta bu fermanı alan vuslata erer. Alamayan ise azledilir. Zikir, sufilerin kalblerinin gıdasıdır. Sufiler bu gıdadan ayrılınca kabre düşmüş cesedler gibi olurlar. Her uzvun bir ibadeti vardır. Zikir ise kalb ve dilin, zamanla sınırlanamayan ibadetidir.²⁶¹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi zikri emreden birçok âyet ve hadis vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, "Siz beni zikredin ki bende sizi zikredeyim."²⁶² buyurmaktadır. Çünkü zikirsiz Allah dostluğu olmaz. Bu şekilde kul Allah ile özel olarak muhabbet eder.²⁶³ Yine Kur'an-ı Kerim'de başka bir âyeti kerimede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin ve sabah akşam O'nu tesbih ve takdis edin."²⁶⁴ Çünkü nefis, şeytan, heva ve hevesler sürekli insana vesvese verdiğinden, kişi bu şekilde gûnahtan, dalaletten uzak kalır.²⁶⁵ Yine Kur'an, zikirden yüz çevirip, uzak duranların dar, sıkıcı bir hayat yaşayacaklarını ve kıyamette de kör olarak haşrolacaklarını bildirmektedir.²⁶⁶

Zikir birçok hadis-i şeriflerde de emredilmiştir. Kâinatın Efendisi (sav); "Size amellerin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah'ı çokça zikretmektir..."²⁶⁷ buyurarak zikrin önemini vurgulamıştır. Yine Peygamberimiz (sav) zikir meclislerini cennet bahçelerine benzeterek o meclislerden istifade edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁸

Genel olarak Kur'an ve hadisler ışığında zikir iki kısımda değerlendirilmektedir. 1) Kalbî Zikir. 2) Lisanî Zikir. Buradan hareketle Kur'an birçok âyette kalbî zikri anlatmaktadır. Bunun yanı sıra

²⁶¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, çev. Komisyon, (İnsan Yayınları), İstanbul 1990, s.68.

²⁶² Bakara (2), 152.

²⁶³ Selvi, age., s.66.

²⁶⁴ Ahzab (33), 41-42.

²⁶⁵ İz, age., s.122.

²⁶⁶ Ta'ha (20), 124.

²⁶⁷ Tirmizi, Deavat 67.

²⁶⁸ Tirmizi, Deavat 39.

Peygamberimiz (sav) ise Tevhîd ve Lafz-ı Celâl zikrini ifade eden hadislerinde Cehr-î zikri anlatmaktadır. Böyle olunca hem kalbî, hem de lisanî zikir birbirini desteklemektedir. Peygamber Efendimiz hem cehr-î hem de hafî zikri tavsiye etmiştir.²⁶⁹ Yine Kâinatın Efendisi (sav) ashaptan bazılarının mizacına uygun olarak bu iki zikir çeşitlerinden herhangi birisini öğretmiştir. Özellikle Hz. Ebu Bekir’e kalben zikir yapmayı, Hz. Ali’ye de cehren zikir yapmayı emretmiştir.²⁷⁰

Bahâeddîn Nakşbend’in hafî zikri tercih etmesinin ayetlerden en önemli delilleri ise şunlardır: “ Rabbini içinden tazarru ile çekinglen bir şekilde; açıktan değil, sabah akşam an. Gafillerden olma.”²⁷¹ “Tazarru ile sessizce Rabbinize dua ediniz; zira O haddi aşanları sevmez.”²⁷² Hadisten delili ise şu kutsî hadistir: “ Ben kulumun zannı üzerineyim, beni zikrettiği zaman onunla beraberim; beni kendi içinde zikrederse, ben de onu zâtında zikrederim. Beni cemaat içinde zikrederse, onu da hayırlı cemaat içinde zikrederim.”²⁷³

Şüphesiz ki mutasavvıflarca zikrin en faziletlisi “*Tevhîd*” lafzı ile yapılan zikirdir. Bu lafız Kur’an-ı Kerim’de; İhlâs,²⁷⁴ takva,²⁷⁵ Hakk’a davet eden,²⁷⁶ en güzel kelime²⁷⁷ olarak geçmektedir.

Ayrıca Hâcegan’da, Nakşbendiliğin ilk zamanlarında tasavvufî eğitime genelde Kelime-i Tevhîd zikri ile başlanmıştır. Ayrıca Allah ismi ile Seyr u sülûk yapmaya da Alaaddîn Attar (ö.802/1399) zamanında

²⁶⁹ Selvi, age., c.I, s.59.

²⁷⁰ Öngüt, age., c.I, ss.22-23.

²⁷¹ Al-i İmran (2), 205.

²⁷² A’raf (7), 55.

²⁷³ Muhammed b. Abdullah Hani, *Adâb*, terc. Abdülkadir Akçiçek, (Gonca Yayınevi), İstanbul 1976, ss.221-222.

²⁷⁴ Gafir (40), 65.

²⁷⁵ Feth (48), 26.

²⁷⁶ Ra’d (13), 14.

²⁷⁷ İbrahim (14), 24-25.

başlanmıştır. Yine Nakşbendîlerde şuurlu bir zikir yapılabilmesi için sesli ve kalabalık yerlerden uzak mekanlar tercih edilir. Her zaman, günün her saatinde Allah'ı hatırlamak ve O'nun huzurundaymış gibi davranmak gerekir. Ama “sabah namazından önce” ve “akşam namazından sonra” genelde tercih edilen zikir zamanlarıdır.²⁷⁸ Çünkü zâkir bu zamanlarda gönlünü daha rahat Allah'a yönlendirir.²⁷⁹

Zikir çeşitlerinden cehr-î zikri tercih eden Mısırî, açıkta yapılan zikrin dinleyenleri teşvik edeceğinden dolayı hafî zikri tercih etmektedir. Ayrıca müridin durumuna göre tercih yapılabileceğini, toplu halde ise cehr-î zikrin nefsin perdelerini kaldırdığını ifade etmektedir.²⁸⁰

M. Esad Erbilî (ö.1332/1919) ise bu konuda şunları ifade etmektedir. “Aslında zikir ilaç gibidir. Hangi hastalığa ne kadar kullanılacağına da müşidler karar verir. Nasıl ki insan aç olarak yaşayamıyorsa ruh da zikirsiz yaşayamaz. Ama burada dikkat edilmesi gereken ruhun gıdası olan zikir, ölçüsünce verilmelidir. Çünkü az zikrin faydası olmayacağı gibi çok zikirde zâkire zarar verebilir.”²⁸¹

Bazı mutasavvıflarımızın zikir hakkındaki görüşlerinden sonra şimdi de Turhallı Mustafa Efendi'nin görüşlerine değinelim:

Mutasavvıfımız zikrin ne olduğundan kaç çeşit olduğundan bahsetmez. O zikir esnasındaki hallerden bahseder. Zikrin en iyi yöntemi Fahr-i Kâinat Efendimiz'in kendisine öğrettiği şekilde olduğunu ifade eder.²⁸² Zikir yapan sufi gözlerini yumup dudak ve dişlerini birbiri üzerine koyup, nefesi tutarak Allah'ı düşünmeli, ta'zim etmeli ve bu halde acele etmemelidir.

²⁷⁸ Tosun, age., s.305.

²⁷⁹ R.A. Nicholson, *Mevlana Celâleddin-i Rumi*, çev. Ayten Lermioğlu, (Tercüman 1001 Temel Eser 53), s.41.

²⁸⁰ Aşkar, age., ss.290-292.

²⁸¹ Vahit Göktaş, *Muhammed Esad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, AÜSBE., (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002, s.99.

²⁸² Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.71b.

Nefesini tuttuğunda da sanki Allah'ın huzurundaymış gibi, mürşidinin huzurundaymış gibi durmalı ve 11, 13,...,21. gibi sayılara dikkat etmelidir. Çünkü zâkir bilmelidir ki o Rabbini görmese de Rabbi onu görmektedir.²⁸³ Bu duruma bir veya iki gün devam eden kişinin kalbi Allah demeye başlar. Ama bunu zâkir anlamaz. Bunun için zikir yapan kişi vücut organlarının sesini işitmeye çalışmalıdır.²⁸⁴

Bu haldeyken zikrin sesini duyan kişide oluşan halleri şu şekilde anlatır: “İlk önce zâkirin sol göğsünün altında bir ağrı ortaya çıkar. Bu ağrıdan dolayı zâkirin takati kesilir, nefesi tükenir. Sonra ortalığı değişik kokular kaplar. Önce yanmış kıl kokusu, arkasından kebab kokusuna benzer bir koku ve en sonda misk-i amber kokusuna benzer bir koku hissedilir.”²⁸⁵ Zâkir yattığında rüyasında, kendisini değişik hayvanlar şeklinde görür. Bu hayvanlar köpek, yılan, kurbağa gibi hayvanlardır. Bu hayvanlarda sonra kendisini Hızır (as) suretinde görür. Bu hali ve zikrin sesini nefeslerinde hissettiği gibi havadan da zikir seslerini işitir.²⁸⁶

Mutasavvıfımıza göre zâkir, ruhun mekanı olan kalpten, Allah sesini işitinceye kadar zikrine devam etmelidir.²⁸⁷ Ayrıca buraya kadar şeytan, saldırılarda bulunur. Onun gücünü, takatini azaltmak için sufînin mürşidi, babası, anası kısaca sevdiği kişilerin suretine girebilir. Sufîye “*Ben senin Rabbinim, Peygamberinim*” gibi vesveselerle bulunur.²⁸⁸ Ayrıca çok güzel bağlar, bahçeler gösterir. Dünya üstüne çıkarır, Kâbe'yi gösterir. Ama Mustafa Efendi'ye göre, müridin bu hallerde bilgisi olan bir mürşidi yoksa o zaman müridin hali helaktır.²⁸⁹

²⁸³ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.4b.

²⁸⁴ Aynı eser, vr.5a.

²⁸⁵ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.71b-72a.

²⁸⁶ Aynı eser, vr.72a.

²⁸⁷ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.72a.

²⁸⁸ Aynı eser, vr.72a.

²⁸⁹ Aynı eser, vr.72b.

Mustafa Efendi bir kişinin Tarikat-ı Aliyye'ye girmekteki amacı, Kelime-i Tevhîd'in muradına ermek ve Cenab-ı Kibriya'ya ulaşmak olması gerektiğini ifade etmektedir.²⁹⁰ Çünkü Yüce Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de "Ben insan ile cinleri beni Tevhîd ile bilsinler diye yarattım."²⁹¹ buyuruyor. Böyle olunca kul Rabbi'ni bilmeli ve O'na ulaşmaya çalışmalıdır.²⁹²

Mutasavvıfımız "Ben yere göğe sığmam, ancak mü'minlerin kalblerine sığarım."²⁹³ hadisi kutsîsini, zikrin tüm vücudu sarmasından sonra, kalbe ulaştığını ifade eder. Böyle devam ederek zikir ayak parmaklarında son bulur. Allah lafzı ayaktan başa tüm vücuda yazılmış olur. Ancak Mustafa Efendi, bu yazıların çeşitli renklerle alacağını ifade eder. Bu yazı ilk önce siyah, sonra yeşil ve en sonunda beyaz bir renkte yazılır. Ayrıca omuzlarına da iki vav yazılır. Yine iki yanlarına da "Bismillahirrahmanîrrahim" yazılır. Akâbinde "Biz sana apaçık bir fetih verdik."²⁹⁴ yazılır.²⁹⁵

Mutasavvıfımız Şam'da kaldığı zamanlarda demirden papuç giymediğini ifade ediyor. Bunu sebebi de papuç taşlara dokunduğu zaman zikrin sesini iştirilmiş. Bu yüzden Allah Teala'dan utandığı için nağçeli papuç giymemiş.²⁹⁶ O'na göre Kur'an'da "Ey iman edenler! Allah'ı çokça anın"²⁹⁷ âyetinden hareketle zikir yapan kişi her durumda Allah'a zikretmelidir. Bu durumda olan kişi, vücudundaki tüm organlarının zikrini iştirir. Zikre devam eden kişide Kelime-i Tevhîd sol memenin altından sağ memenin üstüne geçer. Oradan da göbeğe ulaşır.²⁹⁸ Bu durumdaki zevki Mustafa Efendi'ye göre ne diller ne de kelimeler anlatabilir. İşte mürid artık işin sonuna gelmiştir ve

²⁹⁰ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.7b.

²⁹¹ Zariyat (51), 56.

²⁹² Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.8a.

²⁹³ İsmail Aclûnî, *Keşfu'l- Hafâ*, Beyrut 1351, c.II, 195 (2256).

²⁹⁴ Fetih (48), 1.

²⁹⁵ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.8b-9a.

²⁹⁶ Aynı yer, vr.9a.

²⁹⁷ Ahzab (33), 51.

²⁹⁸ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.9b.

halifelik makamını istemeye hak kazanmıştır. Bu halde zikir, zâkirin sağ ve sol tarafında gezinir ve en son başa çıkar. O zaman sâlikin başında aynen arı iniltisi gibi bir ses duyulur. O zaman arşa değin ne kadar peygamber, evliya varsa ruhları zâkirin başının üzerine toplanır. Böylece Allah'ı zikredip, O'nu tesbihe devam etmelidir.²⁹⁹

Sonuç olarak Turhallı Mustafa Efendi zikir konusunda herhangi bir sınıflandırma yapmamıştır. O kendi hayatından örnekler vererek, zikrin hallerinden bahsetmiştir. Zikrin hayatının önemli bir parçası olduğunu ifade eden Mustafa Efendi, Lafzâtullah'ın ve Kelime-i Tevhîd'in gerçek anlamda zikir ehli olan kişide çok büyük manevî haller ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Bu yüzden Kelime-i Tevhîd'in önemini anlatmak için "Tevhîd Risalesi" bölümünü kaleme almıştır. Ayrıca tasavvuf yoluna giren kişinin İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd'le meşgul olması gerektiğini vurgular. Peygamber Efendimiz(sav) 'in ruhanîyetiyle kendisini İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd'le terbiye ettiğini vurgulayarak bu iki zikir kavramının önemini vurgular. Anlaşılan odur ki Mutasavvıfımız'ın zikirdeki hallerden bahsetmesindeki amacı gaflette bulunan ve bu hallere inanmayan kişilere bir örnek istemesi sebebiyledir. Ayrıca bu yola girmiş olan sâliklerin, âşıkların aşkları, şevkleri artsın diye kaleme almıştır. Gerçekten de bu yola baş koyan ve İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd ile samimi şekilde meşgul olan kişilere Allah'ın nimetleri sonsuzdur. Bunun örneklerini mutasavvıfımızda açık bir şekilde görmekteyiz.

C. RUH VE NEFS ANLAYIŞI

1. Ruh

Arapça'dan dilimize geçen ruh kelimesi, sözlükte nefs, Cebrail vb. gibi anlamlarda kullanılır.³⁰⁰ İstilahta ise, çeşitli tanımları yapılan ruh, genel

²⁹⁹ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.10a.

³⁰⁰ Cebecioğlu, age., s.598.

olarak; hareketin temeli, hayatın temeli, idrak'ın temeli, latif bir cisim, manevî cevher vb. anlamlarda kullanılır.³⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de ise Cebrail,³⁰² İsa (as),³⁰³ Kur'an,³⁰⁴ kuvvet, sebat ve yardım³⁰⁵ gibi kavramları ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte Kur'an'da ruh kelimesi genelde nefis diye geçmektedir.³⁰⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki, bizim ruh hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Çünkü Rasûlullah (as)'a Yahudiler'den bir grub uğradı. Onlardan bazıları: "Muhammed'e ruh hakkında sorun" diye; bazıları da: "Sakın sormayın, hoşunuza gitmeyecek şeyler işitirsiniz" diye aralarında konuştular. Sonunda birisi kalkıp: "Ey Ebu'l-Kâsım bize ruh'tan anlat" dediler. Rasûlullah (as) bir müddet sessiz durdu. Sonra şu ayeti okudu:³⁰⁷ "Sana ruhtan soruyorlar. De ki, ruh Rabbi'nin emrindedir. Size ilimden pek az şey verilmiştir."³⁰⁸ Böylece Peygamberimizde ruh hakkındaki bilgilerimizin azlığına dikkat çekmektedir. Bu anlamda insandaki ruh, bilen ve idrak eden latife olup, alem-i emirden³⁰⁹ inmiş ve insana girmiştir.³¹⁰ Başka bir deyişle ruh, histen daha latif bir cisim olup ona dokunulmaz, insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz" şeklinde tarif edilmiştir.³¹¹

³⁰¹ Cebecioğlu, age., s.598; Uludağ, age., s.440.

³⁰² Nahl (16), 102; Hakka (70), 4; Yusuf (12), 87.

³⁰³ Nisa (4), 171.

³⁰⁴ Beyine (98), 4.

³⁰⁵ Mücadele (58), 22.

³⁰⁶ Uludağ, age., s.44.

³⁰⁷ Buhâri, İlim 47.

³⁰⁸ İsra (17), 85.

³⁰⁹ İnsan on latifeden meydana gelmiştir. Bunun beşi emir âleminde, diğer beşi de halk âleminde.

Emir âleminde olanlar, kalb, ruh, sır, ahfa, hafa'dır. Halk âleminde olanlar ise, toprak, su, hava, ateş ve nefis'dir. İnsanın cismi yalnız halk âleminde meydana gelmiştir. Fakat ruh bunların hepsinin, yani emir ve halk âleminin karışımından meydana gelmiştir.

³¹⁰ Uludağ, age., s.439.

³¹¹ Cebecioğlu, age., s.598.

Tasavvufî olarak ruh kelimesine, “Şüphesiz nefis kötülüğü emredicidir.”³¹² âyetinin anlamı yüklenerek nefsin sürekli kötülüğü istediğine de vurgu yapılmıştır.³¹³ Ruh ve bedenden müteşekkil olan ruh hakkında, İslâm âlimleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. Ruh Yüce Yaratan’ın Rubûbiyyet’inin ortaya çıktığı, nurani bir cevherdir.³¹⁴ Allah (cc) hayatı yaratmakla âdetini yürütmüştür. Allah ruh ve bedenden birini diğerinin emrine sokmuştur ve ahirette ikisini birlikte haşredecektir.³¹⁵ Cevher olması suretiyle nefs-i vahide, nurani olduğu içinde akıl diye isimlendirilir.³¹⁶ Aslında beden ruhun kalıbıdır. İnsanın bedeni, eti, derisi, kemikleri, damarları...vb. ruhun işlemesi için bir vasıtaadır. Yani bütün bunlar ruh ve nefis için yaratılmıştır. Onun için beden, ruh ve nefse tabî olması için yaratılmıştır.³¹⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ruhun, âlem-i emirden olması nedeniyle miktarı, ölçüsü, yeri ve mekanı yoktur. Aynı şekilde Cenab-ı Hakk’ın da belli bir ölçüsü, miktarı, yeri ve mekanı olmadığı gibi her şeyden münezzehtir. Bu özelliği itibariyle aslında ruh, Yüce Yaratan’ın bir örneğidir. Böyle olması nedeniyle de ruh Allah’ın halifesidir.³¹⁸ Yaratılışı itibariyle Yaratan’ını bilir ve tanır. Ancak cesed ile birleşince, dış etkilerin de tesiriyle Hakk’tan uzaklaşır ve O’na isyan eder.³¹⁹ . Ruhun Yaratan’ına olan vaadini yerine getirmesi için, O’na kulluk etmeli ve O’nun güzel isimlerini zikretmelidir. Bu yüzden insanın en önemli görevi, Cenab-ı Hakk’ı sürekli zikretmeye devam etmek olmalıdır.³²⁰

³¹² Yusuf (12), 53.

³¹³ Haksever, age., s.374.

³¹⁴ Bardakçı, age., s.55.

³¹⁵ Abdülkerim Kuşeyri,, *er-Risale*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s.188.

³¹⁶ Bardakçı, age., ss.55-56.

³¹⁷ A.Hüseyin Destgayb, *Nefs-i Mutmaine*, çev. Aziz Çınar-Şefik Onar, (İnsan Yayınları), İstanbul 1995, s.25.

³¹⁸ Şimşek, age., ss.293-295.

³¹⁹ Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, çev: İbrahim Sarımsı-M.Sait Şimşek, (Kayıhan Yayınları), İstanbul, s.73.

³²⁰ Aynı eser, s.74.

Bu açıklamadan sonra şimdi de nefis kelimesini açıklayalım:

2. Nefs

Nefs kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Ruh, akıl, kendi öz can, kan, azamet, izzet, bir şeyin cevheri, benlik, kötü istek, arzu, işkence gibi birçok anlamı ifade etmektedir.³²¹

Tasavvufî olarak ise kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif, buharlı bir cevher anlamına gelir.³²² Kur'an-ı Kerim'de ise birçok farklı anlamlarda kullanılan nefis kelimesi; zâtullah,³²³ insan ruhu,³²⁴ kalb-sadr,³²⁵ insan bedeni,³²⁶ bedenle birlikte ruh,³²⁷ insana kötülüğü emreden kuvvet,³²⁸ zât,³²⁹ cins³³⁰ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Ruh anlamında da ifade edilen nefis kelimesi, kulun kötü huy ve davranışları, kötü his ve huylar anlamında kullanılmaktadır.³³¹ Bu kötü huy ve davranışlar dünyadaki savaşlardan daha zordur. Göz görme, kulak duyma, burun koku alma ve ağız tat alma yeri olduğuna göre; dinleyen, gören, koku alan ve tadan ancak insandır. İnsan da bir bütün olduğuna göre iyi vasıfların yeri ruh ve kalb, kötü vasıfların yeri de nefsidir.³³²

Sufilerin çokça kullandığı sözlerden birisi olan ve hadis olup olmadığı tartışılan “*Kim ki nefsinin bilir, Rabbini bilir.*” sözü çok önemlidir.³³³ Kişi ilk

³²¹ Cebecioğlu, age., s.545; Uludağ, age., s.404; Doğan, age., s.996.

³²² Cebecioğlu, age., s.545.

³²³ Taha(20), 141; Maide (5), 116.

³²⁴ Fecr (89), 27; En'am (6), 93; Zümer (39), 42.

³²⁵ Yunus (10), 100; Neml (27), 14.

³²⁶ Al'i İmran (3), 146; Enbiya (21), 35.

³²⁷ Bakara (2), 286; En'am (6), 152.

³²⁸ Yusuf (12), 18; Taha (20), 96.

³²⁹ Bakara (2), 48; Lokman (31), 28.

³³⁰ Tevbe (9), 128; Rum (30), 28.

³³¹ Kuşeyri, age., ss.186-187.

³³² Abdülkerim Kuşeyri, *Risale-i Kuşeyri*, ter. Ali Arslan, (Arslan Yayınları), İstanbul 1980, s.140.

³³³ Aynı yer, s.546.

önce kendi nefsini bilmeli, onu düzeltmeye çalışmalıdır. Çünkü kötü amelleri bırakıp, iyi amelleri yapmadıkça kul Rabbini bilemez. Ayrıca nefsin terbiyesiyle meşgul olmadıkça, kendi manasını hakkıyla temyiz etmedikçe Hakk'ı hiç bilemez.³³⁴

Daha önce amir olan nefs, Allah'ın emirlerinden uzaklaştıkça memur durumuna düşer.³³⁵ Bu yüzden nefsin isteklerini bertaraf etmek için, müridin bir mürşid-i kâmilin talimiyle zikrine devam etmesi gerekir.³³⁶ Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah, nefsin sürekli kötülüğü emrettiğine vurgu yapmıştır.³³⁷

Mutasavvıflara göre önemli olan nefsin mahiyeti ve nasıl olduğu değildir. Daha çok nefsin nasıl terbiye edilmesi gerektiği ve telkin ettiği düşüncelerden nasıl uzak durulması gerektiğidir.³³⁸

Niyazî-i Mısırî (ö.1105/1693-94)'ye göre; “nefisle yapılan savaş, amellerin en zorudur. Nefis ne zaman isyan etmiş olsa, hemen onu öldürmek gerekir. Yoksa ruhu öldürür. Ancak bu savaşı kazanmak çok zordur. Bu yüzden iyi ve güzel amelleri sürekli artırmak gerekir. Bazen iyi amellerle doğru yola, bazen de kötü amellerle yanlış yola sapar. Kalpten yıldız kadar açılıp kapanan pencere zamanla güneş kadar olur. Sonra gölge vücut evi ortadan kalkarak, kalb Allah'a yönelir. Bu nur ruhun nuru olup sonra sâlik bu makamdan mutlak hazrete ulaşır. Ve orada “Nerede olursanız olun, gökleri ve yeri yaratanın yüzü oradadır.” sırrı açılır.”³³⁹

Şimdi de mutasavvıfımız Mustafa Efendi'nin dört maksat için kaleme aldığı eserinin üçüncü maksadını oluşturan, nefs ve ruhun hallerinden

³³⁴ Eşrefoğlu, age., ss.23-24.

³³⁵ Öngüt, age., c.I, s.53.

³³⁶ Hasan Hilmi Efendi, *Tarikat Ehlinin El Kitabı*, haz. İrfan Gündüz, (Şelâle Yayınları), İstanbul 1981, s.50.

³³⁷ Yusuf Suresi (12), 53.

³³⁸ Ali Bolat, “Ebu'l-Abbâs İbn Âta'nın Bazı Tasavvufî Temel Kavramlara Bakışı,” (Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi), sayı.13, yıl.5, Ankara 2004, s.313.

³³⁹ Aşkar, age., ss.313-317.

bahsedelim: Turhallı, tasavvufta genel görüş olan, “Nefsin sürekli kötülüğü emrettiğini, ruhun ise salih ameli istediğini söyler.”³⁴⁰ Her insanda birer nefis ve ruh vardır. Bu yüzden nefis ve ruhun da birer veziri vardır. Nefsin kötülüğü emretmesi nedeniyle veziri şeytandır. Ruhun veziri ise akıldır. Ruhun ve nefsin bulunduğu yer, bir şehir hükmünde olan cesettir. Bu cesedin padişahı kalbtir. Bu padişahın tahtına ancak savaşı kazanan padişah oturur. Eğer sâlik nefsiyle mücadele edip, ruhun silahı olan akıl ile nefsin üzerine musallat olursa galip olur. O zaman nefis, ruhun emri altına girer. Böylece ruh sultan, padişah olup tahta oturur. Artık nefis ıslah olmuştur. Bunun tam tersi olarak, nefis galip gelirse, sâlikin kalbi ve bütün azaları da böyle fâsit olur. Onun için mürid zikir, fikir ve ruhun da yardımıyla nefse galip gelmelidir.³⁴¹

Mutasavvıfımız Turhallı, bu durumu kendi mücâhede halindeyken başından geçen bir olayı anlatarak kuvvetlendirir: “Mustafa Efendi bir gün mücâhede halindeyken, bir yılan musallat olur. O yılanla bir zaman savaş yapar. Sonra bir dev, arkasından bir akrep musallat olur. Hepsiyle bir müddet savaş yapar. Savaş ancak nefis eman dileyince biter.”³⁴² Turhallı, kendisine musallat olan haşeratın gerçek olmadığını ve nefsin askerleri olduğunu ifade eder. Bu hal bazı müridleri açık açık, bazılarına rüyada, bazılarına da murâkabe halinde zuhur eder.³⁴³

Ayrıca Mustafa Efendi, nefis ile ruhu karşılıklı konuşturarak ruhun mahiyeti hakkında da derecelendirmeye yer verir. Nefis ruha şöyle der: “Sen cisim misin? Yoksa cesed misin? Ruh bu soruya; “Ben cesed değilim latif bir cismim.” diye cevap verir. Nefis tekrar sorar: “Ben seni bazen insan, bazen kuş, bazen karınca suretinde görüyorum. Bunların mahiyeti nedir?” der. Ruh ise; “Senin insan suretinde gördüğün evliyâullâha, kuş suretinde gördüğün İlmiyle

³⁴⁰ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.11a.

³⁴¹ Aynı eser, vr.11a-11b.

³⁴² Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.11b.

³⁴³ Aynı yer, vr.11b.-12a.

âmil olan âlime, karınca suretinde gördüğün ise salih bir mü'mine işaret eder.” diye cevap verir.³⁴⁴

Kısaca özetlersek; Mustafa Efendi, ruh ve nefis konusunda bir derecelendirme yaparak, ruhun veziri olarak aklı, nefsin veziri olarak da şeytanı gösterir. Çünkü ruh akıl sayesinde iyilikler, güzellikler yapar. Nefis ise şeytanın vesveseleriyle kötü ameller yapar. Mürid nefis ile mücadelesine ancak ruhun yapmış olduğu zikir sayesinde şeytanın karşısında durabilir ve ona karşı koyabilir. Bu yüzden mürid nefsin askerlerine karşın; ruhun, aklın askerlerini devreye sokmalı ve mücadeleyi kazanmaya çalışmalıdır. Böyle bir savaşı kazanan padişahın tahtına oturur ve tüm ülkeyi yönetir. Bu savaşı kazanan ruh olabileceği gibi nefis de olabilir. Ruhun kazanabilmesi için sâlik sürekli zikir halinde olmalıdır.

D. RÜYA

Arapça lügatta rüya kelimesi, görmek, düş, uyku sırasında görülen, zihinde bilinen düşünce ve olaylar anlamlarında kullanılır.³⁴⁵

Rüyanın delil oluşu Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimiz(sav)'in hadisi şeriflerinde geçmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İbrahim (as)'ın, oğlu Hz. İsmail'i rüyasında kurban ederken görmesi,³⁴⁶ Hz. Yusuf (as)'ın rüyasında on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmesi,³⁴⁷ Mısır Meliki'nin gördüğü rüya ve o rüyanın Hz. Yusuf (as) tarafından yorumlanması,³⁴⁸ Hz. Peygamber (sav)'in Mekke'nin fethini rüyasında görmesi,³⁴⁹ rüyaya açık bir delil olarak gösterilmektedir. Çünkü rüya peygamberler için vahiydir. Bu sebepten dolayı peygamberler rüyalarında yorum yaparlar. Ayrıca peygamberler keşif ehli olan kimselerdir. Yaratılışlarının gereği olarak, alelâde

³⁴⁴ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.77-77b.

³⁴⁵ Cebecioğlu, age., s.600; Uludağ, age., s.440; Doğan, age., s.1118.

³⁴⁶ Saffat (31), 103.

³⁴⁷ Yusuf (12), 43.

³⁴⁸ Yusuf (12), 43.

³⁴⁹ Feth (18), 27.

bir beşerin yeteneği dışında kalan acayip keşif ve ilhamlara mazhar olurlar. Bu olağan dışı durumlar “sâdık rüya” olarak bilinir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hz. Yusuf’un rüyası buna örnektir.³⁵⁰ Yine Kur’an-ı Kerim’de “Onlar için dünya ve ahiret hayatında müjdelere vardır.”³⁵¹ ayetindeki “*müjde*” kelimesini Efendimiz (sav) “*sadık rüya*” olarak yorumlamıştır.³⁵²

Peygamberimiz (sav)’in rüyaları, Hz. Aişe (ra)’ın rivâyetiyle sabah aydınlığında gerçekleşmiştir. Ayrıca Peygamberimiz (sav)’e nübüvvetin ilk yıllarında vahiy “*rüya-yı sâdika*” olarak gelmiştir. Bu sebeplerden dolayı Peygamberimiz (sav) sâdık rüyalara büyük önem vermiştir. Özellikle sabah namazını müteakiben, sahabelerine “İçinizde rüya gören var mı? diye sorar, görenlerin rüyalarını da yorumlardı.”³⁵³ Rüyaya verdiği öneme binaen Kâinatın Efendisi (sav) “İyi ve salih rüya, nübüvvetin kırk altı cüz’ünden bir cüzdür.”³⁵⁴ diye buyurmuştur. Ayrıca Peygamber Efendimiz (sav)’la birlikte nübüvvetin kapısı kapanmış ve elde müjdeci olarak sâdık rüyalar kalmıştır.³⁵⁵

Aslında bazı tasavvuf erbabı rüyayı pek makbul saymazlar. Çünkü onlara göre uyku ya gaflet uykusudur, ya da keyif uykusudur. Ancak uyanırken görülmeyen Hz. Peygamber ve evliyalar uykuda görülür. Bu yüzden rüya yoluyla Allah Rasûlü’nü ve diğer Allah dostlarını görmek bir ayrıcalık sayılmıştır.³⁵⁶ Sufilerden Kadirîler ve Halvetîler ders geçme ve manevi yükselişte rüyayı bir ölçü ve değerlendirme aracı olarak görürler. Ayrıca rüyalardan günümüzde psikanaliz metodu olarak da yararlanılmaktadır.

³⁵⁰ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî’nin Fusûs’undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre, (Kaknüs Yayınları), İstanbul 1998, ss.25-26.

³⁵¹ Yunus (10), 64.

³⁵² Öngüt, age., c.I, s.171; Yılmaz, age., s.231.

³⁵³ M.Yaşar Kandemir, “*Efendimiz’in Bir Rüyası*,” (Altınoluk Dergisi), sayı.136, Haziran 1997, s.20.

³⁵⁴ Gazzalî, age, c.IV, s.906; Yılmaz, age., s.232.

³⁵⁵ Gazzalî, age, c.IV, s.905. v

³⁵⁶ Yılmaz, age., ss.232-233.

Gerçek rüya kişinin bir olaya veya duruma yoğunlaşması olarak da ifade edilmektedir.³⁵⁷

Rüyayı tabir eden veya gören kişiler şayet kötü niyetliyse yukarıda da ifade ettiğimiz gibi vahyin ilk başlarında rüya yoluyla indirilmesinden hareketle, rüya yorumlama işini kendi menfaatlerine göre yorumlamışlardır. Öyle ki bazı şer düşünceli kişiler nübüvvetin kapısı kapandığı halde, peygamberlik iddialarında bulunmuşlardır.³⁵⁸ Buna benzer veya daha başka yanlış düşüncelerin önüne geçilmesi için tasavvufta müridin rüyalarını, mürşidinin yorumlaması tavsiye edilmiştir. Çünkü şeyhin hem Allah’a olan bağı kuvvetli, hem de tecrübesi fazladır. Eğer rüya Rahmanîyse şeyh gerekenin yapılmasını istemelidir. Şâyet şeytanî ise de, müridin kalbinde rüyadan oluşan yanlış şüphe böylece kaybolur. Hem bu şekilde mürid, rüya tabir etmesini de mürşidinden öğrenmiş olur.³⁵⁹

Büyük sufilerimizden İbn Arabi (ö.638/1240), rüya hakkında şunları ifade eder: “Rüya Allah Teala’nın melek aracılığıyla sâlikin şuurunda oluşturduğu vicdani duygulardır. Ya da şeytanî vesveselerden oluşan karışık hayallerdir. Bu yüzden sadık bir rüyayı ancak peygamberler, evliyalar, salih kimseler ve nadiren de bazı kimselerin gördüğü nefse ait olan rüyalardır.”³⁶⁰

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, aslında mutasavvıfların birçoklarına göre rüyaya itibar etmemek gerekir. Her rüya gören kişiyle alakalıdır ve o kişiyi bağlar.³⁶¹ Birçok tarikat ve müntesipleri rüyaya itibar etmediği gibi, Nakşebdîlik, Melamîlik, Müceddidîlik gibi bazı tarikatlarda

³⁵⁷ Ebu Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, (İslâm Tasavvufu), çev. H.Kamil Yılmaz, (Altınoluk), 1996 İstanbul, s.548.

³⁵⁸ Abdülgaflar Aslan, *Kur’an’da Vahiy*, (Ankara Okulu Yayınları), Ankara 2000, s.14.

³⁵⁹ Yılmaz, age., s.237.

³⁶⁰ Aynı eser, age., s.231.

³⁶¹ Cebecioğlu, age., s.600.

rüyaya itibar etmemişlerdir.³⁶² Bu yüzden bu tip tasavvufî ekoller “*Rüyayı bırak, ru’ yete bak*” sözünü sıkça kullanılmıştır.³⁶³

Mustafa Efendi ise, rüya hakkında açık ve net bir şey ifade etmemiştir. Ancak murâkabe halinde, müride musallat olan çeşitli hayvanlarla mücadele etmiştir. Murâkabe halinde bulunan, kalbin ve tüm kâinatın “Allah, Allah” dediğini duyan mürid, rüyada iken zikir kokusunu hisseder. Yine bu haldeyken nefsin köpek, yılan hınzır gibi hayvanlar suretinde görür.³⁶⁴ Mustafa Efendi, müride musallat olan bu haşerâtın, nefsin askerleri olduğunu ifade eder.³⁶⁵

Turhallı, Peygamberimiz’in büyük gazayı, nefisle yapılan mücadele olarak gördüğünden hareketle, rüyasında gördüğü bir durumu anlatır. Uykudayken atılan bir top güllesi Mustafa Efendi’nin arkasında delikler açar. Uyandığında deliklerin etrafının yandığını gören Turhallı, hemen yanan yerleri söndürür. Ama ateş olduğu halde, alttaki elbiselerine hiçbir şey olmamıştır.³⁶⁶ Aslında ruh, gerçek hayattaki yaşadıklarının etkisi altındadır. Mustafa Efendi, her türlü haşerât ile savaş yapıp savaşı kazanır. Tabi bu savaş kimilerine göre rüyada, kimilerine göre de murâkabe halindedir. Bu haşerâtlar nefisteki bazı isteklerin sonucu olarak ortaya çıkar ve Mustafa Efendi’nin kalbini ele geçirmeye çalışmaktadır.³⁶⁷ Ancak Kelime-i Tevhîd, İsm-i Celâl ve yapmış olduğu zikirler sayesinde nefisle olan mücadeleyi kazanır. Çünkü bu hallerin hepsi, ruh ve nefis arasındaki mücadeleden kaynaklanmaktadır.

Kısaca Mustafa Efendi, aslında Nakşbendilik’in rüya hakkındaki yorumunun tersine rüyada gerçekleşen hallere inanmaktadır. Yani sâlih rüyaların olduğunu özellikle seyr u sülûk yoluna giren kişilerin rüyalarına

³⁶² Şimşek, age., s.336; Yılmaz, age., 236.

³⁶³ Uludağ, age., s.444; Yılmaz, age., s.236; Cebecioğlu, age., s.600.

³⁶⁴ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.71b-72a.

³⁶⁵ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.12a.

³⁶⁶ Aynı yer, vr.12a.

³⁶⁷ Aynı yer, vr. 11b-12a.

itibar edilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü nefisle yapılan mücadelenin büyük oranının rüyadaki hallerde meydana geldiğini, başından geçen olaylarla anlatır. Bu anlamda Mustafa Efendi'nin hayatında rüya, önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca müridin rüyalarının önemli olduğunu ifade eden Mustafa Efendi, rüyada müride musallat olan haşeratla mücadelede müridin uyanık olmasını ve Kelime-i Tevhîd ve İsm-i Celâl'e devam ederek, bu haşeratlarla olan savaşı kazanmayı bilmesi gerektiğini, hayatından örnekle anlatmaya çalışmaktadır.

E. TECELLÎ

Arapça kökenli bir kelime olan tecellî; açık, zâhir, görünmek, zuhur etmek gibi anlamlara gelir.³⁶⁸ Tasavvufî literatürde ise, gaybden gelen ve kalbte ortaya çıkan nurlara denir. Yani Allah'ın mutasavvıfın kalbine isim ve sıfatlarıyla görünmesine denir.³⁶⁹

Mutasavvıflara göre; Allah'ın her ilahî isminin tecellî ettiği yere göre çeşitli şekilleri vardır. Bu şekiller, perdeler nefsin yedi durumuyla ilgilidir. Bu perdeler kalktıkça mürid evrendeki ilahî sırları görmeye başlar ve her perdede müridin seviyesi yükselir.³⁷⁰ Bu gayblar yedi tanedir:³⁷¹

- 1- Gayb'ul-Hak. 2- Gayb'ul-Hafa. 3- Gayb'us-Sır. 4- Gayb'ur-Ruh.
- 5- Gayb'ul-Kalb. 6- Gayb'un-Nefs. 7- Gayb'ul-Letaifi'l Bedeniye.

Tecellî daima gaybtan şuhuda, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe sürekli bir geçiştir.³⁷² Tecellî bazen fiiller de, bazen sıfatlar da, bazen de zât yolu ile gerçekleşir.³⁷³

³⁶⁸ Cebecioğlu, age., s.700; Uludağ, age., s.514.

³⁶⁹ Ahmet Özalp, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, (Şamil Yayınevi), Sultanahmet İstanbul 2003, Tecellî maddesi; Cebecioğlu, age., s.700; Uludağ, age., s.514.

³⁷⁰ Özalp, age., Tecellî maddesi; Cebecioğlu, age., s.700; Uludağ, age., s.514.

³⁷¹ Cebecioğlu, age., s.700; Uludağ, age., s.514.

³⁷² Uludağ, age., s.514.

³⁷³ Suhreverdi, age., s.680.

Sühreverdi (ö.632/1234), tecellî hakkında şunları ifade etmektedir: “Tecellî bazen fiiller, bazen isimler, bazen de zât yoluyla olur. Allah perdelenme halini havasta, kendileri ve başkaları için bir rahmet olarak devam ettirmiştir. Onlar için rahmet olması, kendilerinin bu sayede nefislerinin ihtiyaçlarını görmeye dönebilmeleridir.”³⁷⁴

İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624), Mektubat’ında tecellî hakkında şunları yazar: “ Tecellî demek bir şeyin ikinci veya üçüncü yada ... sonsuz olan mertebelerde görünmesidir.”³⁷⁵

Gazzalî (ö.505/1111) ise imânın mertebelerinden bahsederken şunları ifade eder: “Rabbi ile kalbi arasında perde kalkan kimsenin kalbine mülk-ü melekûtun sureti tecellî eder. Bir kısmı yer ve göklerden çok daha geniş cenneti görür. Bir kısmı da gözlerden saklı melekut âlemini görür. Bunlardan kalbe tecellî edenler, bazılarına göre cennetin tam kendisidir. Hakk indinde de cennete girmenin sebebidir. Onun cennetteki genişliği, bu husustaki marifetinin genişliği ve Allah’u Teala’nın zât, sıfat ve ef’alinden kalbine tecellî eden miktarın genişliği nispetindedir.”³⁷⁶

Mustafa Efendi’nin dört maksattan oluşan eserinin dördüncü maksadı, mücâhede vaktinde meydana gelen tecellîyat ve beyanı hakkındadır. O’na göre Hakk Teala’nın kuluna tecellîsi şu şekildedir: “ Zikir halinde bulunan müride, sıfat-ı ilahî tecellî etmeden önce, murâkabe halinde, haller olur ki mürid kendisinin arzın neresinde, yerde mi, yoksa gökte mi olduğunu bilemez. Sonra müride sıfat-ı ilahî tecellî eder.”³⁷⁷

Mustafa Efendi, Şam’da iken Esmâ-i İlahî’nin kendisine tecellî ettiğini beyan eder. Tecellî Sıfat günlerinden bir gün Savmea’da otururken bir nur zahir oldu. Akabinde bir sesle birlikte ürperen Mustafa Efendi “Ey kimse

³⁷⁴ Sühreverdi, age., s.680.

³⁷⁵ İmam-ı Rabbanî, age., s.304.

³⁷⁶ Gazzalî, age., c.III, s.34.

³⁷⁷ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.74a.

senin günahların mağfiret olundu, suçların bağışlandı.” sesini duyar. Bu sesi duyan Mustafa Efendi halsizleşir, güçsüz düşer ve yatalak olur. Böylece Esmâ-i İlâhî’nin tecellî ettiğini anlar. Ancak Mustafa Efendi bu sesin gerçekte Tecellî-i Esmâ’dan olduğunu, zahirde şeytani mi, Rahmanî mi? Yoksa evliyaların ruhlarından biri mi, yoksa Esmâ’nın huddamlarından biri mi? hususunu bilmediğini eserinde ifade eder. Bu durumda İsm-i Celâl’le meşgul olmaya devam etmek gerekir. Şâyet tecellî devam ederse Rahmanî, tecellî biterse şeytanîdir.³⁷⁸

Mürîd bu mahalle gelince, denizler mürekkep, ağaçlar kalem olsa ve insanlar ve cinler yazmış olsa yazmak mümkün değildir. Bu hal içerisindeyken, yani Tecellî-i Sıfat tecellî ederken bir mürşid-i kâmil yanında olmayan kişi yanlış düşebilir. Çünkü o manevî haz içerisinde bulunan mürîde şeytan çeşitli vesveseler verir. Mürîde peygamberlik, şeyhlik hatta Tanrı’lık davasında bulundurulur. Şâyet kâmil mürşid olursa, mürîd bir üst mertebeye çıkar, daha yüksek bir manevî lezzete sahip olur. Bu haldeki durumların çoğunluğunun şeytanî olduğunu ifade eden Turhallı, her türlü nefsî kötülüklerden uzaklaşmak gerektiğini ifade eder. Sâlik bu haldeyken, İsm-i Celâl’le meşgul olsa ve bu halin Rahmanî olduğunu anlasa dahi, bu duruma aldanmamalıdır.³⁷⁹ Çünkü bu hal Sıfat-ı İlâhî’nin ilk makamıdır. Yerlerin ve göklerin zikrini duyan, kâinat emrine verilen sâlik, bu hale aldanırsa yanılır. Çünkü bu halin yanılgısına düşen Halik’ı görür ve Rububiyet’lik iddiasında bulunur. Bu mertebede yanılgıya düşenlerden Hallac-ı Mansur (ö.309/921) asıldı, Nesîmi (ö.821/1418) ise öldürüldü. Çünkü onlar kendilerinde peygamberlik ve şeyhlik iddialarında bulunmuşlardı.³⁸⁰

Sâlikte, Allah’ın Sıfat Tecellîsi tecellî ettiğinde, ruh cesetten çıkayazar. Bu durumda sâlik, cesedi nerededir, neye maliktir bilmez. Yine yerlerin, göklerin sırları açılır. Sâlik bütün işitilecekleri işitir, duyulacakları

³⁷⁸ Turhallı, age., Ali Emîri, vr.12b.

³⁷⁹ Aynı eser, vr.14a.

³⁸⁰ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.74b.

duyar. Bu Sıfat-ı Tecellî tabî ki Allah'ın istemesiyle, dilemesiyle mümkündür. Allah'u Teala'nın Sıfat Tecellîsi doksan dokuzdur. Bu durumda sâlikin ruhu bedenden çıkmıştır. Allah Teala o kişiye zamansız ve mekansız tecellî eder. Sonra sâlikin ruhu bedene döner. Beden de büyük bir ter içerisinde. Bu hal ne tabir edilebilir ne de yazılabilir.³⁸¹

Sonuç olarak; Turhallı Hakk Teala'nın kuluna tecellîsini yaşayarak, delillendirerek anlatır. Sâlik tecellî anında zikrinde daim olmalıdır. Ayrıca kâmil bir şeyhin de önemine değinen mutasavvıfımız müridlere çeşitli uyarılarda bulunur. Çünkü bu halin Rahmanî mi, şeytani mi olduğunu anlamak çok zordur. Rahmanî olsa bile bu hale aldanmamak gerektiğini ifade eden Musatafa Efendi bu halin cezbese aldanıp Hakk yolu şaşırان kişilerden örnek verir. Bu yüzden daha yüksek bir makama çıkabilmek için sâlikin zikrine yani İsm-i Celâl'le meşgul olmaya devam etmesi gerekir. Bu hal Allah Teala'ya ulaşmaya engel olabildiği için, aldanmamak gerekir. Çünkü bu aldanma sâlikin daha alt mertebeye düşmesine sebep olabilir. Buna karşın gerçekten bu hali yaşayan kişilerin alacağı zevkin çok yüksek olacağını mutasavvıfımız bize ifade etmektedir.

F. CEZBE

Arapça lügatte, kendine çekmek, celbetmek, çekiş, çekme, çekilme anlamlarında kullanılır.³⁸² Tasavvufta ise; Hakk Teala'nın kulunu kendisine çekmesinden meydana gelen tasavvufî bir haldir.³⁸³

Cezbenin tarifini sufiler şu şekilde yapmaktadır: “Sâlikin beşeri vasıflarından sıyrılıp, ilahî sıfatları kazanması ve tecellîyi müşâhede etmesidir.”³⁸⁴

³⁸¹ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.75a.

³⁸² H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ensar Neşriyat), İstanbul 2004, s.208; Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.VII, s.503; Cebecioğlu, age., s.183; İmam-ı Rabbanî, age., s.184.

³⁸³ Yılmaz, age., s.208; Cebecioğlu, age., s. 183; Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.VII, s.503.

³⁸⁴ Cebecioğlu, age., s.183.

Sufilerin birçoğu Kur'an-ı Kerim'de "Allah dilediğini kendisine çeker."³⁸⁵ ayetini ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen, "Allah'ın kula olan cezbese, iki cihan halkının amellerine denktir." sözü cezbeye delil olarak kabul ederler.³⁸⁶ Yine sufiler, cezbeye örnek olarak da Hz.Ömer'in, Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken, eniştesinin evinden duyduğu Kur'an sesiyle imana gelmesini örnek gösterirler. Böylece yukarıda geçen "*kendine çekilme*" söz konusudur. Bu haldeki kullar Allah'ın yakınlığına layık görülmüş, her türlü heva ve hevesten uzaklaşarak yüksek makamlara erişmişlerdir. Bu yüzden cezbe Peygamberler ile velilerin özelliklerindendir.³⁸⁷

Sohbet, zikir, sema, Kur'an ziyafetlerinde, meclislerinde orada bulunan kişinin, müridin kendisinden geçerek, bağırması, nara atması haline de cezbe denilir.³⁸⁸ Sühreverdî (ö.632/1234), bu anlamdaki cezbeyi şöyle ifade ediyor: "Semanın, zikrin kalbe etkisi gizlidir. Akla gelen haberci gibi bu hal beyne ulaşır. Akılda meydana gelen etki büyük olduğu için sâlikin gözünden yaş akar veya bu sözlere canla başla kulak vermesinden dolayı, etkisi ruha kadar ulaşır. Orada bir hareketlenme, dalgalanma meydana gelir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de " Rablerinden korkanların derileri, ondan ürperir."³⁸⁹ buyurarak bu durumu anlatmak ister. Bu haldeki sâlikte bağırma ve çırpınma gibi cezbe halleri meydana gelir."³⁹⁰

İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624) ise cezbeyi, sülûk görenlerin ve tamamlayanlarla, sülûk görmeyen kişilerin halleri olarak iki kısma ayırmaktadır. Sülûkunu tamamlayan, nefis tezkiyesiyle nefislerinin etkisinden kurtulup, makamlarını tamamladıkları için bunların cezbese ruhidir. Bunun yanında sülûk görmeden cezbeye tutulanlarda ruh ve nefsin etkisinden

³⁸⁵ Şura (42), 13.

³⁸⁶ Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. VII, s.504.

³⁸⁷ Yılmaz, age., s.208-209.; Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. VII, s.504; Kumanlıoğlu, age., Cezbe maddesi.

³⁸⁸ Yılmaz, age., s.208-209.; Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. VII, s.504.

³⁸⁹ Zümer (39), s.23.

³⁹⁰ Sühreverdi, age., s.220.

kurtulamamıştır. Yani bu halin cezbesi ruhî değil, kalbidir. Bu haldeki kişiler, ruhlar âlemini müşâhede ettikleri halde Hakk'ı müşâhede ettiklerini zannederler.³⁹¹

Bu açıklamalardan sonra şimdi de Turhallı'nın cezbe hakkındaki görüşlerine değinelim. Turhallı, cezbe halinde sâlikte meydana gelen halleri cezbe-i ilahî olarak adlandırır. Cezbe halinde bulunan kişi kendinden geçtiği için yaşadığı halin Rahmanî mi, şeytani mi olduğunu bilemez. Bu durumda müridlerin mürşidlerine çok önemli görevler düşmektedir. Ayrıca sâlik, İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd ile meşgul olarak ve mürşidînin de yönlendirmesiyle bu halden kurtulur. Yoksa şeytanın hizmetkârı olur. Ama bu haldeki kişinin tüm istekleri de kabul olur. Şâyet sâlik bu halden kendini kurtarırsa daha üst makamlara yükselir.³⁹²

Kısaca özetlersek Mustafa Efendi seyr u sülûk yolculuğundaki sâlik, şâyet cezbe halinin etkisinden kendisini kurtarırsa, Fenâ makamından, Bekâ makamına ulaşır. Mürid bu halde inanılmaz zevkler yaşar. İşte bu halin atlatılması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu yüzden sâlike çeşitli tavsiyelerde bulunarak Seyr u sülûk yolunda ilerlemesi için yardımcı olmaya çalışır.

G. MURÂKABE

Arapça gözetlemek, denetlemek, korumak, bir şeyi devamlı olarak düşünmek, dikkati belli bir yere toplamak gibi anlamlarda kullanılır.³⁹³ Tasavvufî ıstılahta ise Allah'ın her zaman ve her yerde bütün davranışlarını gördüğünü bilmek, kalb ile Allah'a bakma, nefsi kontrol altında bulundurma, içinde bulunan zamanın değerlendirmesini yapma, diz çöküp gözlerini kapayarak her şeyi zihninden çıkararak Hakk'ın ilhamına vesile olma

³⁹¹ İmam-ı Rabbanî, age., s.184.

³⁹² Turhallı,age., Ali Emîri Şerîyye, vr.13b.

³⁹³ Cebecioğlu, age., s.517; Uludağ, age., s.377.

anlamında kullanılır.³⁹⁴ Kısaca Murakıb'ı düşünmek ve tamamen O'nunla olmaktır.³⁹⁵

Murâkabe kelimesi Kur'an'da değişik anlamlarda geçmektedir: "Allah Teala her şeyi görüp gözetmektedir."³⁹⁶, "Şüphesiz Allah, hepinizi gözetmektedir."³⁹⁷ âyetleri gibi benzer âyetlerde geçmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber (sav) de Cibril (ra) hadisinde murâkabeye işaret etmektedir.³⁹⁸ Cibril Peygamberimiz'e "Bana ihsanı anlat." der. Peygamberimiz (sav) de "İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir." buyurmuştur.³⁹⁹ Hadiste ifade edildiği gibi gerçek murâkabe Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme alışkanlığı kazanmaktır.⁴⁰⁰ Bu bir anlamda nefis muhasebesidir. Ayrıca mürşidin telkin ve tavsiyeleri de önemlidir. Abesle geçen zamanı istiğfarla geçirmek gerekir. Ayrıca Âlemlerin Rabbi, sâlikî her türlü günahı korumaya başlayıncaya değin, nefisini manevî bir uzlet içinde muhafaza etmeye çalışmalıdır.⁴⁰¹

Tasavvuf tarihinde, murâkabeyi Şemseddin Kûlâl, hacca giderken Irak'taki şeyhlerden öğrenmiştir. Emir Kûlâl (ö.772/1370)'in müridlerinden olan Şemseddin Kûlâl, hac dönüşünde bu yöntemi Maverâünnehr'e yaymıştır. Ayrıca Bahâeddîn Nakşbend'e de murâkabeyi öğreten o olmuştur. Nakşbend bu usulü Muhammed Parsa (ö.822/1419)'ya son haccında Hicaz yolunda öğretmiştir.⁴⁰²

³⁹⁴ Cebecioğlu, age., s.517; Uludağ, age., s.377; Bardakçı, age., s. 84; Yılmaz, age., s.167.

³⁹⁵ Öngüt, c.I, s.73.

³⁹⁶ Ahzab (33), 52.

³⁹⁷ Nisa (6), 1.

³⁹⁸ Ahmet Arpa, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Murâkabe maddesi; Bardakçı, age., s.84; Yılmaz, age., s.167.

³⁹⁹ Buharî, İman 37; Tirmizî, İman 4.

⁴⁰⁰ Arpa, age., Murâkabe maddesi.

⁴⁰¹ İz, age., s.154; Seyyid Hüseyin, age., s.90.

⁴⁰² Tosun, age., s.306.

Tasavvufta avâmın murâkebesi Allah korkusu, havasın murâkabesi ise ümittir.⁴⁰³ Murâkabe tüm iyiliklerin temelini oluşturur. Murâkabe bir zikirdir, hatta en faziletlisidir. Çünkü böylece insan hesaba çekilmeden önce kendisini hesaba çeker.⁴⁰⁴ Gerçekte insanın üç sırrı vardır: *Birincisi*; geçmişte kalmıştır. *İkincisi*; gelecek olandır. *Üçüncüsü* ise şuan içinde bulunulan zamandır. Bu yüzden kula düşen bulunduğu zamanını en güzel şekilde değerlendirmeye çalışmaktır. İçinde bulunulan zamanı, anı ömrünün sonu gibi bilerek ona göre kendini ölümden sonrasına hazırlanmaya çalışmalıdır.⁴⁰⁵

Tasavvuf okullarında murâkabe bir zamanlar ders olarak okutulmuştur. Murâkabe, salikin temiz ve gizli bir yerde, gece yarısı dizüstü oturarak, vücudunun hiçbir uzvunu kımıldatmadan, gözlerini yumarak yapmış olduğu zikirdir. Bu halin zamanı on beş dakikadan başlayarak, üç saate kadar devam edebilir.⁴⁰⁶

Ebû Talib el-Mekki (ö.386/996), murakabe hakkında şunları ifade etmektedir: “ Murâkabe ehlinin müşâhede ettiği şey şudur: Hakk yolcusu kısa da olsa içinde bulunduğu bir vakitte şu üç şeyden birisiyle meşgul olma durumundadır: *Birincisi*; Allah’ın farz kıldıklarıdır. Haramlardan kaçınmak ve yapılması gerekenleri yapmaktır. *İkincisi*; Kişiyi Allah’a yaklaştıran hayırlarda yarışmak, fırsat elden kaçmadan güzel işlerde koşturmaktır. *Üçüncüsü de*; Mubah işler dediğimiz, bedeninin ayakta kalmasını, kalbin selametini sağlayacak işlerdir.⁴⁰⁷

El-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşbendî (ö.1282/1869), eserinde murâkabeyi şöyle tanımlamaktadır: “Müridin vücut ile birlikte, Allah’u Teala’dan başka her şeyi hatırdan çıkarmaya ve Cenab-ı Hakk’ın

⁴⁰³ Cebecioğlu, age., s.517; Arpa, age., Murâkabe maddesi.

⁴⁰⁴ Sühreverdi, age., s.504; Gazzalî, age., c.IV, s.721

⁴⁰⁵ Öngüt, c.I, s.74.

⁴⁰⁶ Cebecioğlu, age., s.517, Öngüt, age., s.27.

⁴⁰⁷ Ebu Talib el-Mekki, *Kûtu’l Kulûb (Kalblerin Azığı)*, ter.Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, (Semerkand Yayınları), 2003 İstanbul, s.359.

bütün eşyayı kuşatmış bulunduğunu göz önüne getirerek düşünmesine murâkabe denir.”⁴⁰⁸

Mutasavvıfımız Mustafa Efendi ise, murâkabe esnasındaki hallerden bahsederek şunları ifade eder: “Murâkabe halinde mürid, Allah’ın huzurundaymış gibi sanki mürşidînin huzurundaymış gibi zikir yapmalıdır.” Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Turhallı, Peygamberimiz’in Cibril hadisinden hareketle müridin murâkabe halindeki halinden bahseder. Ayrıca Allah (cc), Kur’an-ı Kerim’de “Allah ihsan sahiplerini sever.” buyurmuştur.⁴⁰⁹ Bu haldeki kişinin kalbi Allah der, başka bir şey demez. Bu haldeki kişi kâinattaki bütün zikirleri duyar. Hatta bu haldeki kişi, zikirden dolayı sol tarafında kalbinin ağrıdığını hisseder. Öyle ki elbise bile fazla gelir, derisi yumuşar. Bu haldeyken sâlik nefsinin köpek, hınzır, yılan gibi görür. Eğer bu hale devam ederse mürid, kendi nefsinden de zikir sesini duyar. Yine zikre devam ederse kendi nefsinin Arın (zikir çekerken şeytanın durumu) altında, kandilde bir nur gibi görür. Bu haller değişik şekillerde devam eder. Ama müride şeytanın musallat olacağı uyarısında bulunan Turhallı, mürşidinden yardım istemesi gerektiği beyan eder.⁴¹⁰

Kısaca Mustafa Efendi murâkabe halindeki hallerden bahseder. Devamında da müride çeşitli uyarılarda bulunur. Bu hallere, makamlara takılmamalı, kalbine yönelerek Hakk’ı batıldan ayırmaya çalışmalıdır. Murakâbe halinde nefsinin farklı hayvanlar suretinde gören sâlik zikrine devam etmelidir. Şayet bu zikre devam ederse bir nur gibi parlayacağını ve hem ruhunun hem de kâinatın zikrinin sesini duyacaktır. Özellikle bu halde şeytanın vesveselerine uymamak veya bu halin güzelliğine kanmamak için gerçek bir mürşide ihtiyaç vardır.

⁴⁰⁸ el-Hac Mehmed Nuri, Şemseddin-el-Nakşbendi, *Kalblerin Anahtarı (Miftah-ül Kulub)*, (Salah Bilici Kitâbevi), Beyazıt İstanbul, s.286.

⁴⁰⁹ Turhallı, age., Ali Emîri Şerîyye, vr.4b.

⁴¹⁰ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.72a.

H. SEYR U SÜLÛK

“Seyr” lügatte gezmek, gitmek; “Sülûk” ise yola gitmek, yürümek demektir.⁴¹¹ Tasavvufî terim olarak ise “seyr”, Hakka’a ulaşmak için yapılan manevî yolculuğa denir. “Sulûk” ise tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk’a vuslata hazırlayan ahlâki eğitimidir.⁴¹²

Aslında bu iki kavram tasavvufî literatürde birlikte kullanılır. Bu anlamda “seyr u sülûk” bir mürşidin gözetiminde çıkılan manevî yolculuğa denir.⁴¹³ Bu yolculuk müridle mürşid arasında kişinin, kendi nefesine doğru olan yolculuğudur.⁴¹⁴ Bizzat insanın kalbinin, ruhunun, nefsinin ve diğer manevî cevherlerinin eğitimidir. Bu eğitim ilk önce kalbte başlar ve hayatın her yönünü içine alır.⁴¹⁵ Başka bir ifadeyle Seyr u sülûk, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin manevî makamlarını tamamlayıncaya kadar oluşan safhaların bütününe denir.⁴¹⁶ Bu yolculuk ancak birlik yüzünden, çokluk perdesi kalkınca son bulur.⁴¹⁷ Yani kalb, mümkün varlıkların bilgisinden boşaltılınca son bulur. Sâlik Allah’ta yok olur. Yani “Fenâfillâh” derecesine yükselir.⁴¹⁸

Seyr ü sülûk yoluna giren kimseye sâlik denir. Sâlik denen bu yolcu nefsindeki kötü huylardan arındığı gibi, iyi huylar da edinir. Böylece bazı makam ve menzilleri geçer.⁴¹⁹ Bu yola girmekteki amaç sâlikin tüm arzu ve isteklerini yok edip, tam anlamıyla Hakk Teala’nın rızasına ermek ve Gadab-ı İlâhî’ye’den de kurtulmaktır.⁴²⁰

⁴¹¹ Cebecioğlu, age., s.636; Uludağ, age, s.467; Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf Meseleleri*, (Erkam Yayınları), Altınoluk Dizisi, İstanbul 1997, s.76.

⁴¹² Yılmaz, age., s.76.

⁴¹³ Uludağ, age., s.467; Cebecioğlu, age., s.638; Yılmaz, age., s.77.

⁴¹⁴ Erbili, age., s.93; Yılmaz, age., s.77.

⁴¹⁵ Selvi, age., c.I, s.31.

⁴¹⁶ Erbili, age., s.93; Yılmaz, age., s.76.

⁴¹⁷ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, (Kitâbevi Yayınları), İstanbul 2000, s.261.

⁴¹⁸ Aynî, age., s.261; Özalp, age., Seyr u sülûk maddesi.

⁴¹⁹ Erbili, age., s.93, Uludağ age, s.467.

⁴²⁰ Yılmaz, age., s.77.

Seyr u sülûk'ta *birinci* kademe gaflet uykusunda uyanmaktır. *İkinci* kademe hakiki anlamda insan olmak için hedefe doğru yol almaktır. *Üçüncü* kademe ise kâmil bir insan olmaktır.⁴²¹ Ayrıca sâlikin kâmil bir insan olabilmesi için vacib ve müstehab işleri de yerine getirmesi gerekir. Çünkü sâlik Allah'ın gazabını ortaya çıkaracak şeylerin hepsinden uzak durmalıdır. Şâyet bunlardan birini yanlışlıkla yaparsa hemen tövbe etmelidir.⁴²² Bunun yanı sıra kıldığı namazları, yaptığı zikirleri ve hayırları ile kendini beğenen, kibre düşen, insanları küçümseyen, cenneti düşünen veya cehennemden kaçmak gibi bir gayreti olmamalıdır. Aksine her zaman duaya devam etmeli ve bağışlanma dilemelidir.⁴²³ Ayrıca mürşidinin tavsiyelerine uymalıdır ve onun belirlediği yolu takip etmelidir. Seyr u sülûk'ta kalbî fiillerin en önemlisi tedbirleri aldıktan sonra geleceği Allah'a bırakmaktır.⁴²⁴

Seyr u sülûk için iki temel yol vardır. Birincisi nefis tezkiyesidir. Sâlik bu durumda işlemiş olduğu günahlardan pişmanlık duyar. Riyazât, mücâhede ağırlıklı ve zikri cehr-î olan ve silsilesi Hz. Ali'de son bulan tarîkatlardır.⁴²⁵ Diğer de ruhu tasfiyedir. Bu yolda ruhun ibadet ve taat ile yüceltilmesi ve nefse hâkim olma yoludur. Bu yol da zikri hafî olan ve silsilesi Hz. Ebu Bekir ile biten tarîkatlardır.⁴²⁶

Bu açıklamadan sonra bazı mutasavvıflarımızın görüşlerine değinelim:

Es'ad Erbilî (ö.1332/1913) Seyr u sülûktan gayeyi şöyle açıklamıştır: Seyr u sülûk, muhabbet ve huzur devletine nail olmaktır. Huzurun başlangıcı

⁴²¹ Selvi, age., s.52.

⁴²² Abdu'l Barî el-Nedevî, *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, İrfan Yayınları, İstanbul 1974, s.283.

⁴²³ Selvi, age., s.52; En-Nedevi, age., s.283.

⁴²⁴ Yılmaz, age., s.78.

⁴²⁵ Aynı eser, s.80; Özalp, age., Seyr u sülûk maddesi.

⁴²⁶ Yılmaz, age., s.81; Özalp, age., Seyr u sülûk maddesi.

ise yâddır.⁴²⁷ “Mal ve evladın fayda sağlamadığı o günde ancak selim kalp ile Hakkın huzuruna çıkanlar kurtuldu.”⁴²⁸ Âyetinden hareketle seyr u sülûkun önemini şöyle açıklamıştır: “Âkibeti ve encamı her şeyi yok eden kara toprak olan ve yokluğun esaret perdesinde helak olmak üzere yaratılmış ve canlılığa kavuşturulmuş bulunan mahlukatın en hayırlısı için ehemmiyet vermesi gereken bir husus varsa oda yalnız kalp evinin selameti için lüzumlu olan sebeplere sarılmak, Cenab-ı Hakk’ın rızasını kazanmaya çalışmaktır.”⁴²⁹

Büyük mutasavvıflarımızdan Hacı Bayram Veli (ö.833/1430) sülûk eğitimini zaman açısından değerlendirir. Sülûk eğitimini Akşemseddin iki yılda tamamladığı halde birçok müridi uzun yıllar sülûkunu tamamlayamamışlardır. Manevî eğitimini kısa zamanda tamamlamanın en önemli sebebi mürşide tam olarak teslim olmaktır.⁴³⁰

İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624) seyr u sülûk hakkında şunları söyler: “Seyr u sülûktan maksat nefs-i emareyi tezkiye etmek, temizlemektir. Böylece nefis, çirkin isteklerinden uzaklaşır. O’nun, O’ndan başka mabud ve maksadı kalmaz. Dünyadan bir şey beklemediği gibi ahiret içinde bir şey istemez. O’nun tek isteği Zât-ı İlâh’iye ulaşmak ve O’nun sevgisini kazanmaktır.”⁴³¹

Bazı mutasavvıflarımızın görüşlerinden sonra şimdide Turhallı Mustafa’nın seyr u sülûk hakkındaki görüşlerinden bahsedelim: “Mustafa Efendi Seyr u sülûk yoluna yönelen kişide bulunması gereken vasıflardan bahseder. Seyr u sülûk yoluna giren ve Allah Teala’ya ulaşmak isteyen kişilerde şu şartlar bulunmalıdır.”⁴³²

⁴²⁷ Yad: Esad Efendiye göre Allah Teala’nın bir an bile kullarından gafil olmadığı gibi yaratıcıyı bir an bile hatırlıktan çıkarmayan ondan gafil olmayan bir kulun haline denir.

⁴²⁸ Şuara (26) , 88-89.

⁴²⁹ Erbili, age., ss.94-95.

⁴³⁰ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, (T.C. Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları), Ankara 2002, ss.117-118.

⁴³¹ İmam-ı Rabbanî, age., s.70.

⁴³² Turhallı, age., Ali Emîri, vr.2a-4a.

1. Rasûllullah ve ashabının itikadı üzerine olmalıdır.
2. Gelmiş geçmiş tüm günahlarından dolayı tövbe etmeli ve bağışlanmak için mağfiret dilemelidir.
3. Ahlâkı zimme denilen kötü ahlâkı bırakıp, ahlâkı hamideye denilen övülen ahlâka ulaşmak için çaba harcamalıdır.
4. Kendi nefsinin Allah'ın rızası için vakfetmelidir.
5. Farz namazları cemaatle kılmak için elinden gelen tüm gayreti göstermelidir. Burada Mustafa Efendi başından geçen bir olayı anlatır. Mustafa Efendi bir gün sabah namazını yalnız kılar. Bu yüzden seksen yıl yanarsın diye uykusunda uyarılır.
6. Abdestini tadili erkana göre almalı ve sürekli abdestli olmalıdır.
7. İkinci ve yatsının ilk sünnetlerini terketmemeli, öğle ve yatsının son sünnetlerini de dört rekât kılmalıdır.
8. Ayrıca teheccüd, işrak, duhan ve şükür namazlarını terk etmemelidir.
9. Pazartesi, Perşembe günleri, Receb, Şaban ayları, Zilhicce ayının onunu ve her ayın ilk günlerini ve Aşure günlerini oruçlu geçirmelidir.
10. Vaaz ve nasihatte bulunmadığı zaman uzleti tercih etmelidir.
11. Mürşidinin verdiği virdi, zikir maksadıyla düzenli olarak yerine getirmelidir.

Mustafa Efendi bu şartları sıralayarak seyr u sülûka rücu eden kişilere, yapması gereken bir yol haritası çiziyor. Böylece sâlik bu yolculukta neyle karşılaşacağını bildiği gibi nelere katlanacağı hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Sürekli zikir halinde olması gereken sâlik, mürşidine tam

teslimiyet göstermelidir. Bir anlamda mürid ile mürşidin arasındaki ilişkiyi de böylece açıklamaktadır. Bu yolun zorluklarını bilen ona göre bu yola girer. Buna ilaveten Turhallı, bir gün sabah namazını cemaatsiz kılıp yattığında uyku ile uyanıklık arasında “Ey Mustafa! Sen bir kere cemaatı terk ettiğin için seksen yıl cehennemde yanarsın.” diye bir ses duyar. Yani Turhallı’da aslında gerçekte söylediklerini yaşayan bir insandır. Bu yolculukta Mustafa Efendi’nin yapmadığı, yaşamadığı bir şeyi söylememektedir.

I. KALB

Arapça, bir şeyin altını üstüne getirme, döndürme, değiştirme...vs. anlamlarında kullanılır.⁴³³ İnsanın göğsünün sol tarafında, konik şeklinde, kan dolaşımını sağlayan et parçasının adıdır.⁴³⁴ Tasavvufî olarak kalb, İlahî hitabın muhatabı olan madde ile mananın birleştiği yerdir.⁴³⁵ Kalb hayvanlarda da olduğu gibi insanı hayvandan ayıran kalb, manevî kalbtir. Bu anlamda maddi kalb ile manevî kalb bağlantılıdır.⁴³⁶

Mutasavvıflara göre kalb iki çeşittir: *Birincisi*; İnsan sol memesinin altında bulunan kalbtir. *İkincisi ise*; Ruh ile nefis-i nâtika arasında bulunan sevgi ve nefret gibi duyuların merkezi olan nurânî cevherdir.⁴³⁷

Kalb kelimesi Kur’an-ı Kerim’de çeşitli şekillerde ve yüz otuz iki yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “Çünkü o göğüslerin özünü bilir.”⁴³⁸ buyrulmaktadır. Başka bir ayette ise: “Bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O’nun huzuruna toplanacaksınız.”⁴³⁹ buyrulmaktadır. Ayrıca Allah Teala bir hadisi kutsîde şöyle buyuruyor:

⁴³³ Uludağ, age., s.296; Cebecioğlu, age., s.422.

⁴³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s.422; Zübeyr, Tekeşin, Şamil İslam Ansiklopedisi, Kalb maddesi.

⁴³⁵ Uludağ, age., s.296.

⁴³⁶ Ethem, Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, s.134.

⁴³⁷ Cebecioğlu, age., s.134; Tekkeşin, age., Kalb maddesi.

⁴³⁸ Enfâl (8), 43.

⁴³⁹ Enfâl (8), 24.

“Göklere ve yere sığmam, mü’min kulunun kalbine sığarım.”⁴⁴⁰ Başka bir hadisi kutsîde ise “Ben sizin suretlerinize ve güzelliklerinize bakmam, kalplerinize ve niyetlerinize bakarım.”⁴⁴¹

Peygamber Efendimiz (sav)’de bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “İnsan vücudunda bir et parçası vardır. O düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut fasit olur. İyi bilin ki işte o et parçası kalbtir.”⁴⁴²

Âyet ve hadislerden de anladığımız gibi İslâm Dini’nde olduğu kadar, tasavvufî literatürde de kalb çok önemlidir. Yukarıdaki ayet ve hadislerden de anlaşıldığı gibi insanda bulunan ve kan dolaşımını sağlayan, et parçası olan kalb değildir. Bu kalb hem iyiliğin, hem de kötülüğün merkezidir. Aslında kalb o kadar önemlidir ki kişinin dünya ve ahiret saadeti buna bağlıdır. Kalb hastalanırsa, kötülüğün merkezi haline gelirse, kişinin dünyası da ahireti de helak olur. Kalbin düzelmesi için ilim, amel ve sohbete ihtiyacı vardır. İlim, sağlık ve hastalığı birbirinden ayırt etmek içindir. Amel ise hastalığın teşhis ve tedavisi içindir. Sohbet de kişinin seyr u sülûk yolunda aşk ve şevkle devam etmesi içindir.⁴⁴³ Allah sevgisinin korunduğu, bulunduğu yer, sevgi, muhabbet, nefret ve kinin hissedildiği yerdir.⁴⁴⁴

Sufiler insanın hareket merkezi olarak kalbin üzerinde özellikle durmuşlar ve tasavvufu “kalb eğitimi” olarak tanımlamışlardır.⁴⁴⁵ Bu anlamda insanın eğitiminin aslı, yaratılışına uygun olarak Allah’ın cemal eserini temâşâ etmesidir.⁴⁴⁶ Kalb kendisine bahşedilen ilim ve irade nimetiyle Allah’ı tanımalı ve O’na iman etmelidir.⁴⁴⁷ Bu anlamda bir kişinin yapması gereken

⁴⁴⁰ Aclûnî, age., c.II, 195 (2256).

⁴⁴¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, age., ss.223-224.

⁴⁴² Buharî, İman 39.

⁴⁴³ Said Havva, age., ss.80-81.

⁴⁴⁴ Tekkeşin, age., Kalb maddesi.

⁴⁴⁵ Şimşek, age., s.344.

⁴⁴⁶ Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, s.134.

⁴⁴⁷ Şimşek, age., 343.

en önemli şeylerden bir tanesi kalbin hastalıklarını tedavi etmeye çalışmasıdır.⁴⁴⁸ Bunun için de kalbi oyalayan, meşgul eden durumlardan uzak durmalıdır.⁴⁴⁹

Büyük sufilerimizden Hacı Bayram-ı Velî (ö.833/1480)'de kalb, Allah'ı müşâhede etmenin vasıtasıdır.⁴⁵⁰ Şihabuddin Suhreverdi kalbin oluşumunu âyeti kerimeden hareketle şöyle açıklıyor:⁴⁵¹ “Hz. Adem (as) Havva validemize meyledip onunla sükunet buldu. İnsanî, ulvî ruhu da hayvanî ruha meyledip yerleşerek onu nefis yaptı. Ruhun nefse olan sükûnetinden kalb oluştu. Bu latif kalbten et parçası olan ve nefsin mahalli olan kalbi kastediyorum. Et parçası halk âleminde bu latif kalb ise emir âleminde dir.”⁴⁵²

İmam-ı Rabbanî (ö.1034/1624) ise kalb hakkında şunları ifade eder: “Kalb temiz iyi olunca, beden iyi işler yapar. Kalb bozuk olunca bütün uzuvları hep kötü iş yapar.”⁴⁵³

Muhammed Emin Erbilî (ö.1332/1919) “kalbe gelen hatıralardan” şöyle bahsediyor: “Kalbe dört çeşit hatıra gelir. Bunlar şöyledir:⁴⁵⁴

- a. *Allah'tan gelen hatıra*: Alâmeti, itmekle gitmez. Çünkü Kakhâr olan Allah'tan geldiğinden, aslanın saldırısına benzeyen bir saldırışı vardır.

⁴⁴⁸ Selvi, age., c.II. s.35.

⁴⁴⁹ Muhammed b. Hani, age., s.225.

⁴⁵⁰ Cebecioğlu, age., s.134.

⁴⁵¹ “O Allah, Âdem'den gönü kendisine meyledip rahat etsin diye Havva'yı yaratmıştır.” A'raf (7), 189.

⁴⁵² Sühreverdi, age., s.583.

⁴⁵³ İmam-ı Rabbanî, age., s.92.

⁴⁵⁴ Muhammed Emin Erbilî, *Tasavvufun İncelikleri*, terc. Mehmed Can, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1997, ss.242-243.

- b. *Melekten gelen hatıra*: Alameti, gelişinden sonra serinlikle beraber bir lezzet hasıl olur. Kişi herhangi bir sıkıntı görürse içinde bir sıkıntı olmaz.
- c. *Neftsen gelen hatıra*: Akabinde sıkıntı ve göğüste darlık meydana gelir. İstenilen şey de ısrarla istenir.
- d. *Şeytandan gelen hatıra*: Alâmeti, hemen onun akabinde bir sıkıntı meydana gelir. Başka bir şeye çekmek istersen hemen kabul eder.

Bu dört hatıradan, nefsten ve şeytandan gelen hatıraları kovmak gerekir. Melekten gelen hatıranın kuvvetlenmesi için tefekkür gerekir. Allah'tan gelen hatıraların geri çevrilmesinin mümkünatı yoktur.

1. Kalbin Makamları

Turhallı Mustafa Efendi'ye göre kalb, ruh ve nefsin sarayıdır.⁴⁵⁵ O'na göre kalbin zikrinin sadırdan başa varıncaya dek on üç makamı vardır. Bunlar şu şekildedir:

1. Sadırda olan ve sâlikin işittiği zikir.
2. Beden.
3. Ruh.
4. Hem beden hem de ruh zikrin sesini işitir.
5. Bu makamda zikir, sadırdan boğazın düğmesine çıkar. Zikri ruh ve beden işitir. Teşviş'de (gürültü) kalır ki zikrin nerde olduğunu bilmezler.
6. Bu makamda zikir küçük dilin altından çıkar ve küçük dil o zikirden haberdar olur.

⁴⁵⁵ Turhallı, age., Yahya Tevfik, vr.74a.

7. Büyük dil ile küçük dil arasında bir durum vardır. O durum harekete gelir. Durumda olan zikir ruhun eşidir.
8. Büyük dil ile küçük dil arasında bir mahal vardır. O mahal harekete gelir. O mahalde olan zikri ruh işitir.
9. Bu makamda zikir dimağa ulaşır. Dil hareket etmez
10. Ruh ve diğer azalarda zikir hali durur. Azalardan bir azaya taalluk etmeksizin ağızda sultânî zikir hasıl olur. Sâlik mest olup yanına gelip gideni bilemez hale gelir.
11. Zikir sağ omuza çıkar. Zikri ruh da beden de işitir.
12. Zikir sol omuza geçer.
13. Bu makamda zikir sâlikin tepesine çıkar. O mertebe de zikrin işitir ki arı oğul vermiş gibi inler. O vakit sâlik bir hoş olup bir müddet akılsız yatar. Aklı başına geldiğinde ibtida kendine zuhur harikulade halde bulur ki, gökten melekler ve evliyaların ve sâir mü'minin ruhları gelip kendi ile musafaha ederler. Bir müddet bunun ile kalır. Bir müddet sonra ol hal kendinden gider.

Sol tarafta, sol memenin altını kalbin mekanı olarak ifade eden Mustafa Efendi, sâlik bu mertebeye çıkınca kalbi harekete geçer. O hareketten dolayı kalpte bir ter ortaya çıkar. Eğer dünyayı çıkmak imkanı olsa ruh çıkar, sonra bedene döner. O vakit sâlikin terinden kalpte bir çocuk hasıl olur. O vakit çocuk o mahalde çoğalır.⁴⁵⁶

Kısaca özetlersek kendi başından geçtiği şekilde anlatan Mustafa Efendi'ye göre ruhun makamı, kalbtir. O ise sol memenin altındadır. Kalb gerçek görevini ancak Yaratan'ını zikretmekle yerine getirir. Zikir ve kalbi iç içe alan Mustafa Efendi zikir yapı yapı kalb gerçek hüviyetini kazanır. Şâyet

⁴⁵⁶ Turhallı, age., Ali Emîri, vr.21a.

sâlik, zikre devam ederse bundan aldığı zevki hiçbir şey anlatamaz. Gerçekte sevgi, iyilik, hoşgörü gibi iyi düşünceler makamı olan kalb kötü düşüncelerin de makamıdır. Yani kalb hem ruhun hem de nefsin makamıdır. Turhallı'ya göre İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd zikrine devam eden kalb rahata kavuşur.

10. ÜVEYSİLİK

Üveysîlik tasavvufî literatürde genel olarak belli bir tarîkata veya tasavvufî mesleğe mensup olmayan fakat doğrudan Allah'ın hidâyetiyle velâyet mertebesine ulaşan kişilere denir.⁴⁵⁷ Ancak Veysel Karanî (ö.37/657)'nin adıyla anılır. Bunun sebebi de Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber (sav) ile aynı zamanda yaşadığı halde görüşmemiş olmasına rağmen O'ndan manevî terbiye eğitimi alması sebebiyledir.⁴⁵⁸

1. Üveysîlik'in Çeşitleri

Üveysîlik için genel anlamda dört ayrı tanım yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

- a. Hz. Peygamber(sav)'in ruhanîyetiyle terbiye alanlar.
- b. Veysel Karanî'nin ruhanîyetinden nasip alanlar.
- c. Herhangi bir şeyhin veya velînin ruhanîyetinden feyz alanlar.
- d. Bizzat Hızır (as) aracılığıyla irşad edilenler şeklinde sınıflandırılmaktadır.⁴⁵⁹

Nakşbendî şeyhlerinin birçoğu “Üveysî” olarak yetişmişlerdir.⁴⁶⁰ Nakşbendî tarîkatının ilk şeyhi ve kurucu şeyhlerinden olan Bahâeddîn Nakşbend bir Üveysî'dir. Çünkü kendisi Emir Külâl (ö.772/1370)'in müridi

⁴⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karani ve Üveysîlik*, (Dergah Yayınları), İstanbul, s.91.

⁴⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s.737.

⁴⁵⁹ Ocak, age., s.94.

⁴⁶⁰ Haksever, *Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı*, s.386.

olmasına rağmen manevî eğitimini Abdulhalık Gücdüvânî (ö.595/1199)'den almıştır.⁴⁶¹ Ayrıca O'nun tasavvufî esaslarına bağlı kalmıştır. Buna nazaran Üveysîlik'i geliştirerek kendi tarîkatına Üveysîlik esasına dayalı râbitayı koymuştur.⁴⁶²

Kısaca ifade etmek gerekirse bir mürşid-i kâmil vefat ettikten sonra istediği kimseyi irşad edebilir. Kendi ruhanîyetinden yardım isteyen kimselere yardım eder ve onu manen terbiye eder.⁴⁶³ Bazı kişilerin hem gerçekte bir mürşidi vardır, hem de belli merhaleden sonra Üveysîlik ile terbiye edilmişlerdir.⁴⁶⁴

Mutasavvıflar arasında Üveysîliği kabul etmeyenlerde vardır. Bu mutasavvıflara göre bir mürşide intisab etmeden bu yola giren kişiler, çeşitli tehlikelere kendi başlarına karşı koyamazlar. Ayrıca peygamberlerde de kendilerine peygamberlik gelinceye kadar başka bir nebiye tabi olmuşlardır. Mûsa (as)'ın, Şuayb (as)'a tabi olması buna bir örnektir.⁴⁶⁵ Ayrıca bazı mutasavvıflar “Diri tilki ölü arslandan yeğdir” diyerek hayattaki şeyhlerden terbiye olmayı tavsiye etmişlerdir.⁴⁶⁶

Çeşitli rivayetlerde Veysel Karanî (ö.37/657)'yi şeyh kabul eden bir grubun var olduğu bildirmektedirler. Üveysîye tarîkatı usul ve erkan bakımından Kadirîlik, Nakşbendîlik ve Halvetîlik'le alakalıdır. Ancak pek tanınmayan Üveysîye tarîkatı sadece İstanbul'da kısıtlı kalmış ve fazla bir alana yayılamamıştır.⁴⁶⁷

⁴⁶¹ Haksever, age., s.389; Ocak, age., s.103.

⁴⁶² Ocak, age., s.103.

⁴⁶³ Abdülkadir Dedeoğlu, *Silsile-i Sadat-ı Nakşbendiyye-i Aliyye (Altun Silsile)*, (Osmanlı Yayınevi), İstanbul, s.19.

⁴⁶⁴ Uludağ, age., s.549.

⁴⁶⁵ Ocak, age., s.95.

⁴⁶⁶ Cebecioğlu, age., s.707; Uludağ age., s.549.

⁴⁶⁷ Ocak, age., s.97.

Mutasavvıfımız Mustafa Efendi de kendisinin Üveysiyye olduğunu söylüyor. Çünkü Peygamber Efendimiz (sav)’ın ruhanîyetiyle İsm-i Celâl ve Kelime-i Tevhîd ile terbiye edilmiştir. Bu olayı kendisi şöyle anlatmaktadır: “Günlerden bir gün bir mürşid-i kâmil bulurum ümidiyle İstanbul’dan Şam’a gittim. Ancak herhangi bir mürşide kalbimi rabt edemedim. Sonra Kelim-i Tevhîd ile meşgul olduğum halde bir mürşidden izin istedim. Gecelerden bir gece Fahri Kâinat Efendimiz (sav) zuhur eyledi. Birkaç defa bana İsm-i Celâl’i ta’lim eyledi. Daha sonraları Peygamber Efendimiz(sav) ile defaatle görüşüğünü eserinin çeşitli yerlerinde ifade ediyor.⁴⁶⁸

Ayrıca Mustafa Efendi, Üveysiyye kelimesini, “Bir kişi Fahri Kâinat Efendimiz (sav), Hızır (as)’a veya evliyalardan bir velinin ruhanîyetiyle terbiye edilirse, ona Silsile-i Üveysiyye denir.” demektedir.⁴⁶⁹

Kısaca özetlersek Mustafa Efendi, Üveysiyye kelimesini, Veysel Karanî ile değil de yukarıda dört kısımda ifade ettiğimiz tanımlardan üçünü içine alan bir tanım yapmıştır. Kendisinin de bu tanımlamalardan hareketle Peygamber Efendimiz’le görüşen Üveysîler kısmına girdiği sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca bu tanımlamalara bir yenisini de ekleyen Mustafa Efendi, “Hz. Ebu Bekir (ö.13/634) ile görüşen, mümteni olan silsileye de Bekriyye dendiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Turhallı, age., Ali Emîri, vr.15b.

⁴⁶⁹ Aynı yer, vr.15b.

⁴⁷⁰ Aynı yer, vr.15b.

SONUÇ

Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve sosyal alanda bozulduğu, birçok müesseselerin işlevini yitirdiği bir dönemde, bu bozulmuşluktan tasavvuf da nasibini almış olmasına rağmen tasavvufun inceliklerini yaşamaya ve yaşatmaya çalışmıştır.

İlim tahsiline Amasya'da başlamış ve İstanbul'da devam etmiştir. Bir mürşid-i kâmil bulmak ümidiyle gittiği Şam'da, Nakşbendiyye ekolüne mensup olan Ali el-Muradî'ye intisap etmiştir. Şam'daki eğitimini tamamladıktan sonra Ali el-Muradî'nin halifesi olarak memleketi Turhal'a dönmüştür.

Turhal'da irşad faaliyetlerine devam eden Mustafa Efendi, bu faaliyetlerinin yanısıra, medrese, camii ve türbe yaptırmıştır. Yaptırdığı medrese de müderrislik yapmış, camide ise halkı manevi yönden aydınlatmaya çalışmıştır. Yaptığı hizmetlerle devlet ricâlinin sevgisini kazanan Mustafa Efendi'ye Turhal'a bağlı, Dazya Köyü'nün mülkiyeti verilmiştir. Daha sonra Turhallı buranın gelirlerini yaptırdığı medrese ve camiye bağışlamıştır. Yaşadığı çevrede Allah ve Rasulüne davette bulunan Mustafa Efendi, yetiştirdiği halifeleriyle de Amasya, Niğde, Çorum gibi Anadolu'nun farklı yerlerinde Hakk âşığı kimseler yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu halifeleri vasıtasıyla da XIX yüzyılda da etkisini göstermiştir.

Sâliklere Nakşbendiyye tarîkatının edeplerini anlatmak için kaleme aldığı eserinde kendi yaşadığı hallerden örnekler vermiştir. Bu hallerin açıklanmasının yasak olduğunu belirten Turhallı, sâliklerin girdikleri bu yolda başarıya ulaşmalarına yardımcı olmak amacıyla bu halleri açıklamıştır.

Eserlerinde mürşid de bulunması gereken özellikleri, müridin uyması gereken şartları, mürid – mürşid ilişkisi anlatır. Zikir kavramı ile ilgili

tanımlara yer vermek yerine yaşadığı hallerden bahsederek saliklere suluklarında başarı olmaları için yol göstermiştir.

Mustafa Efendi eserlerinde, ruh ve nefis, tecelli, cezbe murakabe ve kalb gibi kavramlar hakkında düşüncelerini de saliklerin başladıkları bu manevi yolculukta yollarını şaşırtmamaları için uyarılarda bulunmuştur.

Sonuç olarak Mustafa Efendi, günümüzde pek tanınmamakla birlikte yaşadığı dönemde birçok faaliyetlerde bulunmuş, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaya çalışmıştır. Onun ve onun gibi hayatını Allah yoluna adanmış tasavvuf müridlerinin, yaşamlarının açıklanması, ortaya çıkarılması, insanlara örnek olması hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir. Bu çalışma da onlardan bir tanesidir.

ÖZET

Yıldız, Sare; *Turhallı Mustafa Efendi (ö.1794) 'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, 130 s.

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aşkar

Turhallı Mustafa Efendi (ö.1794), XVIII. yüzyılda yaşayan önemli mutasavvıflarımızdan birisidir. Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi içerisinde bulunduğu bir dönemdir. Hem Osmanlı Devleti'nin, hem de bir çok kurumun bozulmaya başladığı bir dönemde yaşayan Mustafa Efendi, yaptığı hizmetleriyle, yetiştirdiği halifeleriyle, vaaz ve sohbetleriyle halkın ve devlet adamlarının sevgisini kazanmış bir mutasavvıfımızdır.

Bu araştırma ile “*Turhallı Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*” hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde, Mustafa Efendi'nin yaşamış olduğu dönem ve yaşadığı çevre, gerek tarihi olarak, gerekse coğrafi konum itibarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Mustafa Efendi'nin hayatı, hocası ve tasavvufa intisabı, türbesi, halifeleri, devlet adamları ve halk ile ilişkisi, eserleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Mustafa Efendi'nin eserlerinde hareketle bazı tasavvufi kavramlara yaklaşımı açıklanmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

Yıldız, Sare, Turhallı Mustafa Effendi's Life, Works and Sufi Understanding, Master Thesis, 130 pages.

Advisor: Prof. Dr. Mustafa Aşkar

Mustafa Effendi from Turhal (dying date: 1794) is one of the dervish who live in the century of 18th. This century is a term which ottoman empire is a collapse. Mustafa Effendi who lives in a term which both the ottoman empire and this institution starts to be broken is a dervish earning governmentor's love with his useful studies.

With this research information is tried to be given about Mustafa Effendi from Turhal.

The entrance part of this work which includes entrance and two part compasses religious and politic subjects.

In the first part includes the life of Mustafa Effendi governmentors and relationship with people and his works.

The second and the last part tries to explain the words in connection with sufism.

BİBLİYOGRAFYA

ABDİZÂDE, Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, sad. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, c.I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, No:1, Ankara 1996.

ACLÛNÎ, İsmail, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351, c.II.

AKİFZÂDE, Abdurrahman (Amasyalı), *et-Tezkirat-u, bi'l-Mecmu' fi'l-Meşhudi ve'l-Mesmu*, Millet Ktp., terc. Hikmet Özdemir, İlmî Hizmetler Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

AKKUŞ, Mehmet, *Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslâmlaşması'ndaki Rolü*, haz. Çoşgun Yılmaz, Sehâ Neşriyat, 1991 İstanbul.

ALGAR, Hamid, “*Nakşbendî Tarikatının Tarihine Kısa Bir Bakış*,” Türkiye Günlüğü Fikir ve Kültür Dergisi, çev. Kadir Özköse, Mart-Nisan 1997, sayı:45.

ALİ İZZET EFENDİ, *Tezkire-i Makamât*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1316.

ASLAN, Abdülgaaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

AŞKAR, Mustafa, *Niyazî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ATEŞ, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Elif Matbaacılık, Ankara 1972.

AYNÎ, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sad. Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2000.

BİLGİN, İbrahim Edhem, *Devrimci Sûfi Hareketleri ve İmam-ı Rabbânî*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1989.

BURSALI, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Yayınları, c. I-II-III, İstanbul h. 1333.

BOLAT, Ali, “*Ebu’l-Abbas İbn Atâ’nın Bazı Tasavvufî Temel Kavramlara Bakışı*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2004, yıl:5, sayı:13.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Felsefesi*, TC. Altındağ Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2002.

-----, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, Ekim 1997.

CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet Matbaa-i Osmaniye*, c.I, İstanbul 1302/1885;

ÇETİN, İsmail, *Mü’minin İstikameti Velînin Kerâmetidir*, Dilara Yayınları, Isparta 2005.

DANIŞMAN, Zuhurî, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Zuhurî Danışman Yayınları, c.X, İstanbul 1995.

DEDEOĞLU, Abdülkadir, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşbendiyye-i Aliyye (Altun Silsile)*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul.

DEMİRCİ, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İstanbul 2001.

DEMİRCİ, Mehmet, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif’te Tasavvuf*, Akademi Kitabevi, İzmir 1993.

DESTGAYB, A.Hüseyin, *Nefs-i Mutmaine*, çev. Aziz Çınar-Şefik Onar, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

DİNÇ, Ali Ramazan, *Manevî Yolculuğun Esasları*, Mavi Yayınları, İstanbul 2002.

Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.IV-VII-XIV, İstanbul 1991.

- DOĞAN, Ahmet, *Kuddûsî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- DOĞAN, D.Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Vadi Yayınları, Ankara 2003.
- EBU SERRÂC, et-Tûsî, *el-Lüma'*, (*İslâm Tasavvufu*), çev. H.Kamil Yılmaz, Altınoluk, 1996 İstanbul.
- el-HAC, Mehmed Nuri Şemseddin el-Nakşbendî, *Kalblerin Anahtarı (Miftah-ül Kulub)*, Salah Bilici Kitabevi, Beyazıt İstanbul.
- el-MEKKÎ, Ebu Talib, *Sevgiliye Giden Yolda Kalplerin Azığı (Kutu'l Kulub)*, çev. Yakub Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2003
- el-NEDEVÎ, Abdu'l Barî, *Tasavvuf ve Hayat*, çev. Mustafa Ateş, İrfan Yayınları, İstanbul 1974.
- ERBİLÎ, Muhammed Emin, *Tasavvufun İncelikleri*, terc. Mehmed Can, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1997.
- ERDOĞ, Cihat, *Yeşil Turhal*, Turhal 2005.
- ERZURÛMÎ, Osman Bedrüddin, *Sohbetler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1994.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kitsan Kitap Kırtasiye ve Dağıtım, İstanbul.
- EŞREFOĞLU, Rûmî, *Müzekkin-Nüfus (Nefisleri Temizleyen)*, Salah Bilici Kitabevi, Beyazıt İstanbul.
- Evliyalar Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, c.II, İstanbul 1992.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ulûmid-Dîn*, terc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, c.I-II-III-IV., İstanbul 1975.
- GÖKTAŞ, Vahit, *Muhammed Esad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, AÜSBE, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.

- HAKSEVER, Ahmet Cahit, *Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufi Kavramlara Yaklaşımı*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2004, yıl:5, sayı:13.
- HASAN, Hilmi Efendi, *Tarîkat Ehlinin El Kitabı*, Haz. İrfan Gündüz, Şelâle Yayınları, İstanbul 1981.
- HEMEDÂNÎ, Hâce Yusuf-i, *Hayat Nedir?(Rubetü't-hayat)*, çev. Necdet Tosun, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- İBN KAYYIM, el-Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1990.
- İMAM-I RABBANÎ, *Yeni Mektubât Tercümesi*, terc. Hüseyin Hilmi Işık, Işık Kitabevi, İstanbul 1977.
- İZ, Mahir, *Tasavvuf*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul, Aralık 2001.
- İZUTSU, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1998.
- KANDEMİR, M.Yaşar, “Efendimiz'in Bir Rüyası”, Altınoluk Dergisi, sayı.136, Haziran 1997.
- KARA, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- KESKİN, Mustafa, “Turhal-Yeşilyurt ve Sulusaray İlçelerinde Halk Dindarlığının Bir Boyutunu Oluşturan Ziyaret İnanç Ve Uygulamalar”, FÜİFD, sayı:4, Elazığ 1999.
- KONUK, Ahmet Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, c.III*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1990.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Üçüncü Basım, Ankara 1976.

KUFRALI, Kasım, *Nakşbendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı (Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi, Türkiye Enstitüsü, no: 337, İstanbul 1949.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim, *er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.

-----, *Risale-i Kuşeyrî*, ter. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul 1980.

KOTKU, Mehmet Zahit, *Tasavvufî Ahlak*, Seha Neşriyat, c.2, İstanbul.

HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, *Âdab*, terc. Abdülkadir Akçiçek, Gonca Yayınevi, İstanbul 1976.

MEMİŞ, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000.

MUHAMMED, Şeyda el-Cezerî, *Tasavvufun Sırları*, ter. İbrahim Öztürk, Zaman Yayıncılık, İstanbul.

MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, Haziran 2003.

NİCHOLSON, R.A., *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, çev. Ayten Lermioğlu, Tercüman, 1001 Temel Eser 53.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, Dergah Yayınları, İstanbul.

OLCAY, Osman Fevzi, *Amasya Ünlüleri*, çev. Turan Böcekçi, Amasya Kültür Yayınları, Ankara 2002.

ÖNGÜT, Ömer, *Tasavvuf*, Hakikat Neşriyat, c.I-II, İstanbul 1997.

ÖZKAN, Nevzat, *Tarîkatnâme*, (Aziz Mahmut Hidayi), Kıvılcım Yayınları, Kayseri 1998.

SAİD, Havva, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları c.IX, İstanbul 996.

-----, *Ruh Terbiyemiz*, çev: İbrahim Sarmış-M.Sait Şimşek, Marifet Yayınları, İstanbul 1994.

SELVİ, Dilaver, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, c. I-II, Semerkand Yayınları, İstanbul 2001.

SİRHİNDÎ, Ahmet Farukî, *Mektubat Tercümesi*, terc. Hüseyin Hilmi Işık, Işık Kitabevi, İstanbul 1977.

SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer, *Gerçek Tasavvuf*, (*Avarifü'l-Mearif*), terc. Dr. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, Kasım 1999.

SÜREYYÂ, Mehmed, *Sicilli Osmânîye*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınları, haz. Nuri Akbayan, c. III, İstanbul Haziran 1996.

Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, Sultanahmet İstanbul 2003.

ŞİMŞEK, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müceddidilik XII-XVIII. Yüzyıl*, Suf Yayınları, İstanbul 2004.

TOSUN, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

TURHALLI, Mustafa Efendi, *Mürşidü's-Sâlikîn*, Süleymânîye Ktp., Yahya Tevfik, nr.190; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ktp., O. Ergin Yazma, nr.357; Beyazid Ktp., Beyazid nr.8005; Millet Ktp., Ali Emîri Şeriyye, nr.1312.

-----, *Fi beyani Fazileti kelimetü't-tevhid ve'l ismi'l-celal*, Süleymânîye Ktp., Yahya Tevfik, nr.190

-----, *Mektup*, Süleymânîye Ktp., Yahya Tevfik, nr.190.

TÜNER, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Sehâ Neşriyat, 1995 İstanbul.

UĞURLU, Mehmet Yaşar, *Dünü Bugünü ve Her Yönü ile Turhal*, Turhal 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1999.

ULU, Mehmet Emin, *Alperenler Cenneti (TOKAT)*, Acar Matbaacılık, İstanbul 2004.

-----, MERCAN, Mehmet, *Tokat Kitâbeleri*, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi XVIII. Yüzyıl*, Atatürk Kültür, Dil, Tarihi Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, c.IV, II. Kısım, Ankara 1995.

Yeni Kültür Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

-----, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, Altınoluk Dizisi, İstanbul 1997.

YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul, Haziran 2003.

EKLER

1. Mustafa Efendi'nin eserlerinden bazı bölümler.
2. Mustafa Efendi'nin türbesinden bazı görüntüler.

قال الشيخ العارف بالله سرحال شيخنا شيخنا الشيخ مصطفى
 الآتي قدس سره بأمر الرسول عليه الصلوة والسلام لستم تأتون من رياء الله
 بسنة لرحمة الرحمن الرحيم . . .
 الحمد لله الذي وحدنا بقوله هو الله احد والصلوة والسلام على
 النبي الهاشمي محمد احمد وعلى اله واصحابه الذين اعزوا والذين بالعون
 والمدد وعلى من اتقى اثرهم وسلك مسلكهم من الركع والتجهد
 وبعد فبذرة رشحة من الرشحات الالهوية وبذرة من
 ثمرات الجهادة الناسوتية على القلب الهائم بالفكر الدائم
 مرتبة على مقدمة ومقاصد وخاتمة اعلم ففي شرائط الملوك
 الى جناب ملك الملوك وهي الاعتقاد الصحيح بالاعتقاد اهل السنة
 والجماعة ثم يتوب الى الله تعالى ويستغفره من جميع ذنوبه بعزم ان
 لا يعود اليه ابدا ويجهده ان يتخلق بالفضائل ان يتجلى عن الرذائل
 ويقف نفسه في سبيل الله ويدوم على المفروضات مع الجماعة
 مسبقا وضوئها معه لا اركانها ويدوا على العظيمة ولا يترك
 سنة العصر والاوابين ويصلي قبل صلوة العشاء اربعاً
 وبعد اربعاً ولا يترك التهجيد وصلوة الاشرار والضحى ويصلي
 سنتي الظهر اربعاً ويدوم على شكر الوضوء ويدوم على صوم
 يوم الاثنين ويوم الخميس وعلى رجب وشعبان وعشر ذي الحجة
 وايام عاشوراء ويدوم الغزاة وقلة الكلام ما استطاع
 وبالجمله يعمل بعزائم الشرع القويم القهمة اهدنا الى الحق
 والى طريق مستقيم ويدوم على الاستغفار وعلى الصلوة
 على نبينا صلى الله عليه وسلم الى اسبوع بعد الاستجادة
 من شيخه ويستغفر كل يوم مائة مرة ويصلي على نبينا صلى
 الله عليه وسلم مائة مرة ويقرأ الاخلاص احدى عشر مرة
 بعد صلوة الفجر ويهيب ثواب ما ملأه لروح محمد صلى الله عليه

دع

Şekil-1 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymâniye Ktb., Yahya

Tevfik, No:190, vr.71a.

سليم مقصده في الذكر اعلم ان لاولياء الله تعالى قدس
الله تعالى اسرارهم ونصرا الله بيمان انفسهم في السلوك
اليه عز وجل طرق شتى وسبيل لا تقدر ولا تغشى الا ان اقربها
الى المقصد واسلمها من الوسوس النفاقية والشيطان طريق
المجذبة فان جذبة من جذبان الحق توارى عن التقلين ولانه لا
سبيل للشيطان الى قلب يذكر فيه اسم الله وطريق الذكر على
ما علمت ونهى ورباني به فخر الانبياء والمرسلين وجيب رب
العالمين ان يعتم عيونه ويغم شفتيه ويضع الاسنان على
الاسنان ويلصق لسانه الى حنكته الاعلى ويجلس نفسه مع التقيم
في الثاني في ملاحظة الله الله ضابطا على قلبه تحت تديبه الايسر
كانه بمنزلة الحجر المصطب بالمكسار القوي حتى يتأثر ويفعل به الى ان
يضيق عليه نفسه مراعىا للوتر مثل احد عشر وخمسة عشر
الى غير ذلك ويلاحظه نفسه كأنه بين يدي شيخه في ديوان البدار
عز اسمه قال النبي عليه الاحسان اتعبه الله كأنك تراه وان
لم تراه فانه يراك وقال الله تعالى ان الله يحب المحسنين فيكون
التذكر على هذا الوجه من زمرة التمجذوبين الى جناب كبرياء ومن
سلسلة المحبوبين عند حضرة سبحان وتعالى فاذا دوام على هذا النوع
المذكور في يوم او بعض يوم يشرع القلب بذكر الله ويحرك كأنه
يقول الله الله الا انه لا يسمع ولا يلدن يحترق كل الجهد الى
انه يسمع كلمة الله الله من قلبه بل سائر جوارحه بل من الافاق
وهناك يقع وجع تحت تديبه الا يصر حتى لا يكاد يصبر ويلين
جلده كأنه زبد واديباج ويفوح بعض الروائح يطرأ ولا مثل
رايحة الشعر المحرق ثم رائحة الشوى ثم رائحة الطيب مثل
المسك والعنبر حتى اذا جلس في مكان يسرى اليه رائحة
طيبة من سرواج الذكر ويرى السالك نفسه في الرؤيا والرقبة

الاحسان أن
تعب الله

في صورة الكلب والخنزير والحية او مثل ذلك وينزل الى صورة
 الضفدع ويحتاج الى مجلطة عظيمة - والتاك الساعى لوبذل وسم
 وجهه يحصل له استماع الذكر في الانفس والافاق في اسبوع و
 قد يظهر له بعض الاحوال بحسب استعداده ثم ينقل الذكر
 الى تحت التدي الايمن وهو محل الروح ويدوم على الذكر على الكيفية
 المذكورة الى ان يجمع كلمة الله هناك ويرى السالك نفسه
 في المراقبة في قنديل من نور تحت العرش ويظهر له اشياء فوق
 ما في الاول ثم الى ما فوق التدي الايسر ويدوم عليه الى ان
 يسمع ايضا ويظهر له بعض الخوارق مثل اصوات هائلة وانوار
 وظلمات الى غير ذلك ثم الى ما فوق التدي الايمن ويدوم الى
 ان يسمع ايضا الله هناك وح يظهر له بعض التجليات
 الاسماوية ويتسلط عليه الشيطان عليه اللعنة ويبذل
 وسعه في اجراء مكائده ويظهر له في صورة من وثق المرید عليه
 واعتمد من شيخ او استاذ او غيرها ويريد عجائب وغرائب
 ويدعي عليه بالربوبية او النبوة والشجينة او الملكية و
 يقول ما مقصودك حتى يحصله من كرامات او غيرها ويقول
 بايعني واب الى ويرى له بساين او جنات ويرفعه الى
 السماء الدنيا ويحمله الى الكعبة وليست بشئ منها
 على ما يرى بل هي او هام وخیالات باطلة رخص له الله تعالى
 في ذلك لا بسئل عما يفعل وهم يسئلون فان لم يكن الشيخ
 كاملا عالما بممالك الطريق وقطاعه وسباعه وكيفيته
 العبور من امثال تلك الممالك ومال المرید الى ما رأى من
 الخيالات فهو في خسران مبين وامثاله كسراب ببيعة بحسبه
 الظن ماء وهم يحسبون انهم يحسنون صنعاً بد مشق الشار
 جاء الى شخص يقول اني رايت ربي فقلت كيف رايت فقال كثرة

الشار

اشخاص وجوههم تلاءم كالمقر ليله البدر والوسط هو
الذات واخذ ما فيه جنبه ناظر على انتهاوا والاخر على النيل فتك
له تب واستغفر الله منه فان الله تعالى مقدس من ان يتشكل
بشكل ومنزه عن يتمكن بكان سبحانه وتعالى عما يقول الظالمون
علوا كبيرا وما رجع من قوله بل اصر عليه ثم قتله وامثال هذا
الرجل كثير في زماننا ضلوا واضلوا كثيرا يتبعون الشيطان ويميلون
الى ما اراه من الاوهام الباطلة ففسد المرید وبس الشیخ فله
در من قال الرفیق ثم الطريق فاذا الابد للريد ان يجتنب من امثال
تلك الوقعات فالمحك المفارق لتصحيح عن الفاسد في المعيار ان
يتوجه الى قلبه ويلاحظ نفسه في حضور شيخه المميز الرابع عن
الكاسه ويستغل باسم المجازلة في قلبه فان الشيطان وما اظهره
يحترق ويضعف كما يحترق الوقود الوهن بالنار الشديدة الالهة
ولان تبشيت الى زيل المرشد الكامل المكمل قال الله تعالى وانخوا
اليه الوسيلة والمراد منه المرشد على بينه المفسرون فانهم
جلساء الله تعالى وخلفاء رسوله صلى الله عليه وسلم واعلم
ان الحق من السلوك الى طريق العلية لقاء الله تعالى بتوجيه
ومعرفة قال الله تعالى وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون
اي ليوجدون ويعرفون وهو الحق وهو المعبود ولا يتيسر الوصول
الى السلطان من غير اذن بوابيه وحاجبيه واولياء القاديا القوي
الى ذروة الارشاد هم البوابون والحاجبون اليه تعالى يجب
دعواتهم ولا يرد سؤالهم فاننا اوتيت اليهم تشبث اذ يالهم وحلت
الى قلوبهم ساغ لك لقاء الله تعالى عز وجل باستيقظ انهم واذن
تعالى المصرا جعلنا من الواصلين دون الحائرين الخاسرين
وقلوبهم بيت الله الحرام ومن دخله كان امنا وقال الله تعالى
في الحديث القدسي لا يسعني رضى ولا سخطي ولكن يسعني

المؤمن التقي التقي ثم ينقل الذكر الى السرة وكيفيته الذكر هناك
 ان يغض عينيه ويغض شفتيه ويضع الاسنان على الاسنان
 ويحبس نفسه ويقول الله بجميع يده بطريق واحد جزء ال
 من الاسم الجادلة نازل من سرة في ساقه الى قدمه وجزء لاه
 صاعدا منهما في جانبه الى اعاد رأسه على هذه الصورة

 ويأوم على ذلك حتى يسمع كلمة الله
 من جسده ويحصل هناك سلطان الذكر وموان يسمع الذكر
 من الانفس والافاق بحيث لو تيقظ من نومه يسمع كان عشرة
 الاف رجال يذكرون الله تع وحى واخواتها تظهر او لا سودا
 ثم حضراء ثم بيضاء ويرسم اسم الجادلة في جسده من قدميه
 الى تقاه ويرسم في منكبيه واوانه وجبينه بسم الله الرحمن
 الرحيم وفي رأسه انا فتحاتك فتحات ميناكت بالشام ولا اكاد
 البس البابوچ المنفل بالحديد مدة مديدة استحياء الذكر
 من صوت النعل حين المشى فاذا حصل فيك سلطان الذكر
 تكون من الذاكرين الله كثيرا فانا سمع الذكر هناك ينقل
 الى القلب فيستقر فيه والمراد يسوع له الذكر حيث ما شاء
 من المواضع المذكورة ثم يشتغل بكلمة التوحيد في القلب
 تحت الندى الايسر على وجه اشتهر بين السالكين ويأوم
 عليه الى ان يسمع ثم ينقل الذكر الى ما تحت الندى الايمن
 ثم الى فوق الندى الايسر ثم الى فوق الايمن ثم الى الوسط
 ينقل من كل منها الى ما يليه بعد ان يسمع كلمة لا اله الا الله
 هنا والاسرار الالهة في كلمة التوحيد في هذه المواضع لا
 يحيطه نطاق التعبير ولا يطبقه ترجمان القداد والتحرير ثم
 ينقل الى القلب فيستقر فيه في ساع له الاستخلاق من
 شيخه واعلم انه قد يزداد غلبان الذكر في القلب كالماء

لا ذكر

في انقدر اذا اشد النار تحته وينقل الى وسط الصدر الى
 جانبه الا انه لا يزال من القلب بالكلية ويتساعد بميناو
 يسار احدى يتي الى الجوف رأسه ويظهر فيه سلطان الذكر
 ويكون رأسه كقطين يملو بالمثل يسمع انيها ويجمع
 ارواح الاولياء قدس الله اسرارهم وارواح الانبياء
 صلوات الله وسلامه عليهم حول رأسه الى العرش الرحمن
 يذكر ون الله تعالى ويسبحونه **مقصود** فيما يعين الذكر ومنه
 اجمع وبالجوع تفسر النفس مطمئنة ويرق القلب ويذهب
 دمه ويبيض فيتاثر من ذكره تعالى ويفتح عليه ابواب
 المكاشفة قال الله تعالى لموسى صلوات الله على نبينا وعليه
 يا موسى تجوع شراني وقيل ايضا الجوع غدا الروح وشفأ
 القلب الجروح وقال الحكماء بالجوع يصير الاجساد ارواحا
 وبالشبع يصير الارواح اجساما وقال عليه السلام
 اجيعوا بطلونكم لعلمكم ترون ربكم ومنه العطش وهذا
 اكثر فائدة من الاول على ما جري السالكون الى الله تعالى
 والمتعطشون الى لقاءه تعالى ومنه الشرفان في كثرة التو
 موت القلب والنوم اذا قل يكون مفتاحا لمكاشفة عالم
 الغيب فاذا انظم الى الاولين يكون القلب كالكوكب
 المدرى صفاء وضيا ومنه الارتباط الى شيخه و
 هذا افيد من الجميع الا انه موجهة اليه لا يحصل
 بالتكلف قال الشيخ الاكبر والنور الازهر التكلف
 في ربط القلب الشيخ زرقدة المهمة لا تجعل في قلوبنا
 غلو الذين امنوا ومنه الصمت ومنه الغزلة كاقبل استيئا
 بالناس من عار مات الافلاس ومن كانت الغزلة له
 فالغزلة له **مقصود** اعلم ان في كل احد نفس وروح وكل

منهما وزير وزير الاول الشيطان ووزير الثاني العقل والجسد
 بمنزلة مدينة فيها سرير السلطان والسرير الغلب فليهما مكان
 عال بالفا السرير له قال الله تعالى فحكم كافر ومنكم مؤمن اى
 من كل واحد منكم كافر ومؤمن على ما فرغ المفسرون
 والنفس جيوالة بالعصيان والغفان والثاني بخلافه
 فجاهد بها وخالف اياها وسلطان روحك وريها وهو
 العقل عليها باسلطة الازكار وعساكر الافكار فغلبوا
 عليهم بعونه تعالى قال جندنا لهم الغالبون بصير الروح
 سلطانا والقلب الذى هو لك وعرش ربك في تعرفه
 فيصلح القلب والاعضاء وحين المجاهدة ظهر على حجة
 عظيمة فاحدث بها مدة ثم غول ثم عقرب في هيئة الحمل
 ثم صنيع ثم غول في الحقيقة عساكر النفس وتوابعها
 وكان يظهر ذلك لبعض المجاهدين معانية وبعضهم في
 الرؤيا والمراقبة وكان يظهر اثناءها اصوات هائلة
 يتزلزل السماء والارض من هولها وكان يسهل اننى
 ولا اسمع شيئا فذات يوم سقط حرقى لافراقه بمرور
 الطوب من الاعداء على وحصل ثقبان على هيئة الدائرة
 وحرق ايضا قصى وما كان في جسدى شئ وهو المراد
 من الجهاد الا كبر منه صلى الله عليه وسلم **مقصد**
 اول ما ظهر عينيا المجاهدة تجلى الاسماء وهو المجذبات
 الالهية من ذكر اسم الله تعالى حتى يكون السالك مجنونا
 لا يعقل شيئا ولا يعلم الله في اى موضع من ارض او
 سماء ثم تجلى الصفات كنى في صومعى بالشام فظهر نور
 ثم حشيت ثم ظهر نور ثم نورى ما مقصود كى رجل ثم
 ظهر نور فودى الى انت معفو ومغفور وضعف بدنى وطرا

الذى

الوهن على قوائى الى مهنا بجلى الاسماء ثم اذهبوا بى وحملوني فيه
 ديوان سلطان الانبياء والمرسلين صلى الله عليه وسلم وقد
 جلس على كرسي من نور وجميع الانبياء والمرسلين وكافة اولياء
 الله والصدّيقين والشهداء والصالحين وولدان القلب
 اجمعين كانوا حوله صلى الله عليه وسلم صفافاً وظلهم
 سبع سادات من نور وكان صدر القعدة صلى الله عليه
 وسلم في الحكومة واجراء الشريعة وبعد ذلك الديوان
 العالي وانقضت رتب ديوان آخر فيه ايضاً جميع الانبياء
 والاولياء واجلسوني على كرسي من نور وولدان القلب
 حولي سبع صفوف وكانوا يدعون الخلق اسمهم وجنتهم
 الى الاسلام فمن امن منهم قالوا الله ولدك ومن ابى
 فقتلوه واتوا بى يدي روسهم حتى صارت الف الآف
 فخذت ادى بجلى الصفات وفي بدايات تجليات الصفات وثناء
 الجذبات يظهر للسالك خوارق العادات ويذكر الارضون
 والسموات بما ذكره السالك فيسخر له الكائنات فيرى
 الحق فيه فيبتدى ان يدعى بالربوبية فهذا هو المنزل
 الذي صلبوا المنصور فيه وقتلوا النبي وسلفوه ثم يدعى
 بالنبوة والشيخوخة ولا بد للهدى في تلك الدرجة ان يكون
 عند شيخ كامل مكلّ حتى يعبر منها الى درجة عليا **واعلم**
 ان الخوارق الظاهرة للسالك في البدايات فالغالب انه
 من الشيطان ويكون ايضا من خدام الاسماء والارواح
 او الملائكة وانما قلنا ان الغالب فيها كونه من الشيطان
 فان تلك الدرجة كماله النزاع للرئيس اقرب فيها فوسن
 السالك بمرامه وكاد فيها موت السالك بالموت الاختيار
 على وفوق قوله صلى الله عليه وسلم موتوقبل ان تموتوا

فالميزان فيها والعلامة المميزة عن غيرها ان يشتغل السالك من قلبه
 باسم الجلالة فكانت غير متغيرة على حالها في رحمانية والافسطانية
 الا انها وان كانت رحمانية فالواجب على السالك ان لا ينظرها ولا
 يلتفت اليها فانها حجب نورانية وميولات نفسانية والمق هو الذات
 سبحانه وتعالى عما يقول الظالمون علوا كبيرا واما عليا تجليات القسط
 فكان من حال يكاد الروح يخرج من جسده لا يشعر بمن عنده وبميك
 جسده في الجملة ويتجلى سبحانه وتعالى بما شاء من صفاته من علم او
 سمع او بصر وغوها فاذا تجلى له بعلمه يكشف له غيب السموات
 والارض وما كان وما يشاء الله تعالى فاذا تجلى ينكشف له جميع
 المسموعات وفي البصر جميع المبصرات وعلى هذا فقس وبعد ان تجلى
 بصفاته واسماء التسعة وتسعين بحسن لطفه وكرمه سبحانه
 وتعالى للسالكين العاشقين بذاته المقدسة عن سمان انتفاض
 فخرج روح العبد السالك من البدن ولا يملكه فيجلى سبحانه
 وتعالى للروح بلا كيف ولا مكان ولا مثال الا انه يظن كان الف
 سنين لقلبة الحية عليه ثم يعود الروح الى البدن وهو مستمر
 بالعرف لبقاء علاقة بينهما وهذا هو السر الاعظم لا يمكن ان
 يعبره معبر ويستحيل ان يحزره محزر بل هو بينه وبين عباده
 المواصلين القصار اجليا منهم بحرمه جيبك المصطفى وعبدك
 المجتنب محمد خاتم الانبياء والمرسلين وبحرمه جميع النبيين و
 كافة الصديقين والشهداء والصالحين خاتمة في ذكر بعض
 حالات ظهرت في جناب قلب الاقطاب مجذوب رب الاسرار باب
 طائر القدس جالس بساط الانس العارف بالله الشيخ مصطفى
 القانز ابادي مولد المتورخ الى مولانا قدس سره القريب اعلم
 ان سادة الطريقة العلوية قدس الله اسرارهم يسمون التسلسلة
 المنتية الى اهل البيت سلسلة الذهب لتقابته وشرافه ويسمى

الترتيب

Şekil-9 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymâniye

Ktb., Yahya Tevfik, No:190, vr.75a.

المراد ترخال شيخى

السلسلة المنتهية الى حفرة ابى بكر رضى الله تعالى عنه بكرة واما
الطائفة المربية بحضر صلوات الله على نبينا وعليه بروحانية جنة
صدر الاستعارة صلى الله عليه وسلم او بروحانية ولى من اولياء
الله تعالى فيمونها ويسيتة والشيخ قدس سره قدس سره قدس سره
صدر المرسلين صلى الله عليه وسلم بالروحانية باسم الجلالة او
ثم بكلمة التوحيد قال قدس سره عزت الى الشام من اسامبول
وانا اطلب مرشدا ولى زيادة شوق الى الطريقة العلية ولم يرتب
قلبي احدا من المشايخ ثم استأذنت كلمة التوحيد وشيخ وكت
اشتغل بها قليلا من الليالى ظهر صلى الله عليه وسلم ثم وثم
فرايتنى باسم الجلالة ثم بكلمة التوحيد الحمد لله على نواله والحق
والسلام على محمد واله قال قدس سره ثم ذهبت الى قدس سره
صلى الله عليه وسلم واقت فيه مقدار تسعة اشهر وكان
صلى الله عليه وسلم يطلع على كل ليلة مرة او مرة وقال قدس
سره مرضت بالشام وضعف بدنى كل الضعف قليلا من الليالى
طلع على ومسح بيه المبارك على جميع جسدى ولم يبق شئ فى
بدنى وكان له قدس سره مستند من حديد قد يتوسد بها
وقد يستند عليها قال فذات يوم كت استند عليها جاء صلى
الله عليه وسلم ووضع يده على منكبى فاعوج الحديد وصار
طافين وقال قدس سره ظهر صلى الله عليه وسلم فاردت ان
اصافه عليه فاحذنى فكان حل احد جنبى الى الآخر فصرى صاحب
فراش مقدار ثلثة اشهر من سرورى قال قدس سره كلما توخيت
الى حفرة صلى الله عليه وسلم بالمراقبة او بغيرها ادخل عليه صلى
الله عليه وسلم من غير استئذان من احد ولا التجاء الى دليل ولا
توقف فى الدخول فاورد عليه صلى الله عليه وسلم ما اشكى
على وهو صلى الله عليه وسلم يحل اشكال امرى ويشفى عليل صدرى

وموديلى وسيدى وستدى وخاطبه صلى الله عليه وسلم بقوله
 يا شيخ وهذا برهان على السداد والرشاد وبلوغه منهج الارشاد
 وقال قدس سره ذهبت يوما الى زيارة داود صلوات الله على
 نبينا وعليه فلما اقربت من مقامه ظهر نوره عليه السلام فاخرقت
 بنوره حتى خررت على وجهى وسقطت فتمت وقال عليه السلام تعالى
 عندى يقال عندى واجلسنى عنده وكان ذا جامدة ومهابة قال
 قدس سره كنت بالقدس وانا جلست امام المحراب الذى اتم فيه
 صدر السعادة صلى الله عليه وسلم بجميع الانبياء والمرسلين
 في ليلة المعراج وكنت على المراقبة وجاء عندي شهيدان من شهداء
 القدس وكانا يقولان جئنا في موضع كذا وقلت لهما اذ
 معكما فظهر صلى الله عليه وسلم فقال قم يا شيخ فعايناهنى وكان
 وكان صلى الله عليه صدر السعادة لا يرضى بكثرة الالفة و
 والانسبة مع غيره صلى الله عليه من الانبياء والاولياء
 وقد وقع ايضا في الشام كنت على المراقبة في جامع وقد كنت
 على الجمالسة والمكالمة مع سبعين نبيا وكان مرا قد كلمهم في
 ذلك الجماع فحاطبني صلى الله عليه وسلم يا شيخ قم على طريق
 العناب فتمت وقال قدس سره شرح صدرى قراء واخرج ما
 فيه والى شتم ملاء بنوره وايضا سلخوني وطرحوا من اجزاء
 بدنى بعضها ثم بنت لحم آخر وقال قدس سره متى ما كنت في القدس
 بعد كثيرا من اقبالى تحت البحر المعلق في مقام المحض وكان البواب يغلق
 الابواب ففي ليلة القبالى ضاق على الحال في قضاء الحاجة ولا مجال الى
 الخروج فاذا جاء بدنى عرق ليلف لم اذهب الى الخلاصة قال قدس سره
 امرنى الرسول بتأليف الرسالة وقال صلى الله عليه وسلم لى يا شيخ
 ان فى الطريقه النقشبندية رسالة فالفنها واعطيت بها رسول الله
 صلى الله عليه وسلم فلبت تلك الرسالة عند رسول الله صلى الله

بسمه

عليه وسلم مقدار ستة ايام ثم اعطاني فنظرت قد خرق مقدار
 ستة اوراق وقال يا شيخ ما بقي من الاوراق موافق لما اذنا
 القرالى في كتاب احياء المعلوم وقع الفراغ من الثاني اوال شهر
 رجب لسنة ثمان وتسعين ومائة والف قال قدس سره فما
 ذكر في الخاتمة من الاسرار قطرة من قطرات البحار وان كان كلها
 واجب الاستتار حررها معا برة لاولى الابصار وليرداد
 سرغبة الراغبين وشوق الطالبين السالكين امانهم الله
 اللهم اذقنا حلاوة عبادتك وجعلنا من عبادك الصالحين
 جزمة خاتم الانبياء والمرسلين والحمد لله رب العالمين
 تمت الرسالة الشريفة بعناية صاحب النعم الجميلة والحنّة
 على يد المحتاج الى كرم ربه الخفي والجلي
 درويش السيد حسين النقشبندى

Şekil-12 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymânîye
 Ktb., Yahya Tevfik, No:190, vr.76b.

قال الشيخ التورخالى الشيخ مصطفى الاقنى قدس سره غلب على النوم ذات
يوما قال وقت الفجر فلم اسبر فسلت صلوة الفجر فارادت الاستراحة
بالنوم فبين النوم واليقظة قيل لى يا رجل يحرقك الله حقا بترك
جماعة واحدة ثم نودى لى يا مصطفى تحترق بالنار حقا اى ثمانين
عاما بترك جماعة صلوة واحدة يقول الفقير حسنا الا ابرار
سنيات المقربين نعوذ بالله من شرور انفسنا ونيات اعمالنا

قال الشيخ التورخالى قدس سره الغريرى فى بيان فضيلة كلمة التوحيد
واسم الجلالة اعلم ان لكل واحد من الكلمة التوحيد واسم الجلالة
سبعين حجابا وبعد ذلك يكون السالك واصلا الى الله تعالى بلا واسطة
بالمدامدة الاسم الجلالة مع اذن المرشد الكامل الحجة الاول
يظهر للسالك ثلاث خواص الاول يظهر له صفة الجلال والثاني يظهر
له صفة الجلال والثالث يظهر له تجلى صفة من صفات الله تعالى ويكون
مدهوشا ولما كان سبعا من تجلى صفات الله تعالى يخرج الروح من
جسده ويبقى اثر الروح فى جسده ولا يدرك خروجه من جسده
كحالة الزرع انه لا يدرك خروج الروح منه ولكن يفهم البكاء
عليه ولما فرغ المريد من هذا الزرع وصح وهو بعد القسحة يتبادر
عقله ان يزرع روحى وتنبه كما يتفكر بعد ثلاثة ايام فصاعدا اننا
اموت واجب وكذلك السالك يشاهد بعد مدة اثر تجلى اسم
الله الجلال واعلم ان لكل واحد من الكلمة التوحيد واسم الجلالة
سبعين درجة الاول منها يظهر ويكشف عذاب القبر والثاني ولد
القلب والثالث يظهر سلطان الذكر والرابع يظهر الامر والروح
التي يظهر عالم الغيب واعلم ان النفس يسئل عن الروح وانت جسم
ام جسم والروح يجيبه انا جسم لطيف للجسد وكذلك يسئل
النفس اناريك فى بعض الاوقات فى صورة الانسان وفى بعض

الادقات في صورة الطير او في صورة النمل والى يوم من لك ان حبتى
من هذه المثلة والروح مجيبها الذى يريك في صورة الانسان وهو
اولياء الله تعالى والذى يريك في صورة الطير وهو العالم العامل
من المستنقذات والذى يريك في صورة النمل وهو المؤمن الصالح
صدق الله سولانا العظيم واما بالله الكريم وصدق من قال
وقع هذا الكلام من الشيخ المذكور في ليلة سبع
وعشرين من شهر صفر لسنة تسع وتسعين ومائة والف

توركم

توخا شيخى قدس سره العزيز بيج مملكتك كينسا جو سته بشل
باش ديمكلمه معروف رهبان شكلند ديوانه صورنده اولان
اجبابنه كوند رديكى مكنو بك صور تيدر مذكور شيخك مريدك
درويش محمد نامند بر كسه روايت ايدر . قال الشيخ وصل
قدس سره في مكنوبه الواصل الى بيتل باش رهبان ، بسم الله
الحمد لله . وصلى الله على مصطفىا . ومن اجبياه . وبعد ايها الاخ
في الله اعزك الله . وصل الى مكنوبك بكم الله . وقبلت ما فيه
بلطف الله . واجبت سؤالك باذن الله . وكبت لك تلك القائمة
بعون الله . وبعثتها الى جنابك جافى الله . فانا وصلت اليك
بمشيئة الله . فاسئل من فضل الله . ان تكون تلك الوصايا
مقبولة عندك وعند الله . وان تعمل بها بتوفيق الله . حتى
تدخل في زمرة اهل الله . واصيك . ولا بتقوى الله . حتى تذوق
طعم حب الله . واصيك بالتوكل على الله . حتى يكفينك الله .
واوصيك بتفويض جميع امورك الى الله . حتى تستريح عن الغرم
والاخيار والتدبير المخالف لتقدير الله . واصيك بالتسليم
والرضا بقضاء الله . حتى تسلم عن المخالفات وتنال رضا
الله . واصيك بالصبر الجميل على ايذاء الناس لله . حتى تغنى

اوصاف البرهان وتخلق باخلاق الله . واوصيك بحكم الغبط وبالعضو
 عن العباد حتى تجد خلاوة عفو الله . واوصيك بسرا العيوب
 وبالشفقة على جميع خلق الله . حتى يسترا الله عيوبك ويرحمك
 الله . واوصيك بالعزلة عن الغافلين عن الله . حتى لا يشطرك
 عن التوجه الى الله . وعن المحصور مع الله . واوصيك بالصدق
 وخلوص الينة في جميع احوالك لوجه الله . حتى لا تلتفت
 الى غرض النفس ولا الى نظر الخلق لئلا تستقطع عن نظر الله .
 واوصيك بالاتباع قولاً وفعلًا وظاهرًا وباطنًا بحبيب الله
 . حتى يهيك الله ويعزك ويهديك الله . واوصيك بكسر
 احوال القلوب وسر اسرار الحب وحفظ حدود الله . عن كل
 من لا يعرف نفسه ولا يطلب ربه ولا يعرف الله . حتى
 يطلب عيشك ويدوم حضورك ويحفظك الله . وتكون
 امين الحق ومحرم اسرار الله . واوصيك بالتوبة والرجوع الى
 الله . من كل ما يقطعك عن الله . حتى تجد الحق مع الكل والكل
 مع الله . واوصيك بترك جميع ما سوى الله . حتى تشتهد
 الوحدة في الكثرة والكثرة في الوحدة وتجمع بين حب الخلق
 وحب الله . فتعامل الخلق بلا لب مع الله . واوصيك بترك
 حفظ النفس والسفر القلبي عنها الى الله . حتى لا تنجلي
 بالسفر الظاهري لاجلها فيضع وقتك مع الله . واوصيك
 بتقليل الطعام والمنام والكلام بغير الله . حتى تدفق لذة
 الالهام وحلاوة الانس بالله . واوصيك بدوام الذكر القلبي
 بكلمة لا اله الا الله . حتى تنور قلبك بنور وحدانية الله .
 وينعكس ذلك النور على صفحات الكائنات وتشاهد وحدة
 الوجود بنور الله . فتال دولة الفقر الحقيقي وسعادة القنا
 في الله . واوصيك بنفي الخواطر والافكار في ملاحظة غير الله .

Şekil-15 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymâniye

Ktb., Yahya Tevfik, No:190, vr.78a.

حتى لا يبقى حجاب بينك وبين الله. واوصيك بتجلية مرآة القلب
 بصقل ذكر الله. حتى تنظر فيه ويظهر لك سر معية الله. وتجده ربك
 اليك منك وتكون من المقربين الى الله. وتعرف نفسك بربك بالله.
 وتملك كثر معرفة الله. وتعال سعادة الابدية وتلقى بمواهب من رجال
 الله. واوصيك بالاعراض عنك والاقبال على الله. حتى تكون ناسيا
 لنفسك ومتذكر الله. واوصيك بمحو الوجود بالكلية في محبة الله.
 تجده بلطفه اليك ويكون هو سمعك وبصرك فتسمع بالله وتنفى
 عنك وتبقى بالله. فلا يبقى لك انتقام ولا احتياج الى خارجك
 عنك ولا تستغل مع غير الله. وتكون مستغنيا بالله عما سوى الله
 واوصيك بدوام الاستغفار السري بوحداية الله. حتى لا
 يخطر ببالك في جميع احوالك غير الله. خصوصاً في مظاهر الافعال
 فلا تشاهد الفعل الا من الله. من العطاء والمع والفر والتفيع
 والايذاء والايلام والاهداء والانعام وسائر ما يصدر عن
 الانام فانما تظهر انعام فلا تشكر حقيقة الا الله. وتشكر ذلك
 المنظر مجاز الكون كالالة الله. واذا وقع ايلاء وايلام فترى
 ذلك من عدل الله. ولا تغات ذلك الشخص ككونك في جميع
 الاحوال حاضر وغائب عما سوى الله واوصيك بخلاصة هو الوصايا
 وهي ترك الكل وشيئان النفس والهوى في جنب فكر الله. حتى لا
 يبقى في القلب الا الله. وتموت نفسك الحيوانية ويحيى قلبك
 بالله. فتكون حينئذ وفي الله. قال العارف بالله. من كان في قلبه
 الله فخصته في الدارين الله. ومن كان في قلبه غير الله فخصمه
 في الدارين الله. يا اخي في الله. لا تغفل لحظة عن الله. لا تجده
 في قلبك غير الله. ولا تعرف ابداً الا الله. الاول الله. والاخر
 الله. والظاهر الله. والباطن الله. والباقي الله. من المحب مصطف
 التورخاني حقير الله. مرید فقير الله. رحمتك الله.

Şekil-16 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymânîye

Ktb., Yahya Tevfik, No:190, vr.78b.

شیخ مصطفی الای التوحائی قدس سره حضرت لریک مرید لرندن
 درویش محمد نامده برکسته ایدر که برکون شیخیم بیوردیکه
 نماز قدقد امام اعظم مذهبه اللزین بغلرلر امام شافعی
 مذهبه بغلرلر قفیسسی اولادر دیوتفکر ایلدم کشتی مولاسی
 حضورند الی بغلرلر و بوینی اکری کرکدر بیویوردیلر
 درویش محمد ایدر برکون شیخیم
 بیوردیکه قاف داغنده برکسته ایله یارش ایلدک و سکرته
 هرقد می اون ایکی فرسخ بره اتمق ایله اول کسبه بی حد کچد
 اما اوج آی مقدار دی رحمتن چکوب و حسته اولوب چوق
 زمان ایقلمده اولان یار لری چکدک دیویوردیلر
 درویش محمد ایدر برکون شیخیم بیوردیلر ربع مسکوندن
 خارج محللره کزردم درویشایندن بدی کسه رفاقت
 ایدوب شیاحت چقهشلر بو ندر ربع مسکوندن خارج
 محللره وار مشلر کز لر ایکن اوکلر نه بر دیوار س پیدا
 اولمش ایچرو اکبر مکه قیوسنی بوله مشلر عجبا بودیوار
 اردنه وار اولد دیوتخیر ایلدیلر آخر ایچلرندن بری
 اکیلوب بری ارقه سنه بنوب اول دیوار اوزرینه چیقادی
 چیقادیغی ساعت فریاد ایده رک کندونی اول بر طرفه اتوب
 صداسی کسلدی بر طرفه الی کسته قالدی بونلر بترده
 قالوب تفکر دریاسنه غرق اولدیلر آخر بونی مشاوسه
 ایلدیلر که ایچلرندن برینی بر ایب ایله بغلیوب سابقی کبی
 دیوار اوزرینه چیقاروب اول طرفه نظر ایلسون زوار
 دیوار کاخی فریاد عارض اولوب اول بر طرفه کندونی اتمق
 مراد ایدر سه بو طرفه چکه لر اول برکسته بی بغلرلر ارقه
 ویروب دیوار اوزرینه چیقار دیلر اول دخی ایچ نظر ایلدیکی

Şekil-17 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymânîye
 Ktb., Yahya Tevfik, No:190, vr.79a.

کبی فریاد ایلد که ایبایله بر و طرفه چکدیلر اول کسینه
 ضحک عارض اولوب اوج کون اوج کج که کولدی برخبرالمدیر
 آخر اول کسینه وفات ایلدی بش کشتی قلدیلر اول طرفدن
 دوندیلر اخشام قریب اولدی براغاج چیقوب یتاجق اولدیلر
 و اغاج چقدیلر که اوزاقدن بر و برکچرک چوجوق کلو س
 و نه قدر وحشی حیوانات واریشه کور نمیب کولنورلر
 و فرار ایلر لر عجباً بوز حکمتدردیونعجب قلدیلر اتفاقلریله
 بری اینوب اول چوجوغه خبر سورسق مراد ایلدی اول
 چوجوق بر کره بو عاجزه نظر ایلد که یاغ کبی اریوب
 محو اولدی امدی دورت کشتی قلدیلر و سازلری انی کور
 خوف ایدوب صدالرین چیقارمدیلر اول چوجوق کلدی
 و کتدی بونلری کورمدی اگر کورسه ایدی نظر ایتد که
 انلردن یاغ کبی اریلر ایدی اول چوجوق نه اولد و غن
 بله مدیلر اول کج اول اغاج اوزرینه یاندیلر صباح
 اینوب کتدیلر بر دیوه راست کلدیلر دیو بونلری طوتدی
 و برینی کباب ایدوب بیدی اوج کشتی قالدیلر انلری
 دخی کتوبوب برقیوا یچنه قودی اوزرینه بر آغطاش
 قودی تاکچه میلر قری آجقد قن کلوب ییجک اولدی
 دیو کتد که بونلر کتد و لرندن قطع امید ایلدیلر قیو
 ایچنه ایکیش رکعت نماز قیلوب عائشه صدیقہ رضی
 الله عنہا حضرت تدرینی شفیع ایدندیلر دعا ایلدیلر بامر الله
 تعالی حضرت علیه السلام کلوب انلری قیود چیمار
 خلاص اولدیلر دیو شیخ قدس سره الغریز بکا ایدر دک
 بویله بیوردیلر

Şekil-18 Mustafa Efendi, Mürşidü's-Sâlikin, Süleymâniye

Ktb., Yahya Tefik, No:190, vr.79b.

Şekil 19: Turhal'a genel bakış.

Şekil 20. Mustafa Efendi'nin türbesinde bulunan hanımları ve çocuklarına ait görüntüler.

Şekil 21: Mustafa Efendi'nin yaptırmış olduğu camii ve türbenin dışarıdan görünüşü.

Şekil 22: Mustafa Efendi'nin Türbesinde bulunan Nemçe Savaşın'dan kalma hırkası, tesbihi, demir muini, taş haline gelen helva yumağı ve zikir için kullandığı demir kemeri.

Şekil 23: Mustafa Efendi'nin Camii girişindeki sonradan mermer üzerine yazılan Türkçe yazı.

Şekil 24: Minare girişindeki kitâbe.

Şekil 25: Sonradan eklemelerle içerde kalan, ana kapı üzerindeki kitâbe.

Şekil 26: Türbenin cami içerisine açılan kapısının üzerindeki mermer kitâbe.